

Ja, maar mevrouw, deze schrijven Nederlands

Een uitgeefster aan het woord over het boekenvak

Angèle Manteau

samenstelling Roger H. Schoemans et al.

bron

Angèle Manteau, *Ja, maar mevrouw, deze schrijven Nederlands* (samenstelling Roger H. Schoemans et al.). Standaard Uitgeverij, Antwerpen 2000

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/mant001jama01_01/colofon.htm

© 2008 dbnl / Angèle Manteau

Opgedragen aan mr. Robert Iwan Leopold 1897 - 17 mei 1940

Verantwoording

Auteurs staan traditioneel huiverig tegenover schrijvende uitgevers. Ze vrezen de concurrent die zijn eigen werk voorrang kan geven op de drukbezette fondslijst. Ze wantrouwen de mededinger die zijn invloed kan aanwenden om een plek te veroveren in de overvolle rekken van de boekhandel.

Schrijven mag een uitgever misschien niet, praten moet hij. Hij moet over zijn vak filosoferen. Hij moet kritisch de tijdelijk geldende cultuurpolitiek analyseren. Hij moet genadeloos inhakken op confraters en concurrenten. Hij moet vooral de werken en, graag, de persoonsjes uit zijn fonds in het zonnetje zetten.

Als een goede uitgever heeft Angèle Manteau meer gesproken dan geschreven.

Ze onderhield verfijnde estheten in salons waar in beschaafde morsigheid het gist rijpt dat soms grote gedachten laat opbollen. Ze stimuleerde academici in lokalen die uitnodigen tot gefluisterde conversatie en uitdagen tot bitse controverses.

Ze praatte in op politici, zakenlui en netwerkakrobaten in decors van gesubsidieerd oud fluweel of eigentijdse blanke beuk. Ze wisselde van gedachten met gewone boekenvrienden in zaaltjes gevuld met de geuren van robuust ruraal kooktalent en het parfum dat enthousiasme heet.

Voor haar negentigste verjaardag op 24 januari 2001 verzamelden we een aantal teksten van Angèle Manteaus lezingen en interviews. Ze overspannen een periode van veertig jaar, beginnend in een tijd dat Nederland nog trots was op spruitjeslucht en Vlaanderen het vanzelfsprekend vond de realiteit in wierookwolken te hullen.

De wereld haastte zich in die veertig jaren van de ene echte of vermeende revolutie naar het volgende opstootje, maar uitgever Angèle Manteau bleef koppig tegen de stroom in roeien.

Ze vocht voor het Geschreven en Gelezen Woord, als een rattenvangertje keffend naar de aanbidders van de beeldcultuur.

Ze streed voor grote en dus moeilijke Literatuur, met soeverein misprijzen voor de barbaren die luidkeels hapklare emoties en voorgekauwde schoonschrijverij eisten.

Ze pleitte voor kwaliteitsuitgeverijen in Vlaanderen, met een meewarige blik op allen die ontmoedigd zuchtten over onvermijdelijke noordelijke dominantie en niet te stuiten internationale eenheidsworst.

Koppig weigerde Angèle Manteau met de windhanen te draaien. Het maakt de lezingen die we in dit boek verzamelden verbazend actueel en jong. Mooier compliment kan een negentigjarige dame zich niet wensen.

R.H. Schoemans

Biografie Angèle Manteau

Angèle Manteau (Dinant, 24 januari 1911) begon in april 1932 haar carrière in het boekenvak als importeur van Nederlandse en korte tijd later ook van Duitse en Engelse boeken.

In 1938 zette ze haar eerste stappen als uitgever. Tussen 1940 en 1970 gaf ze gemiddeld dertig nieuwe werken per jaar uit, plus een groot aantal heruitgaven. Op haar fondslijsten prijken alle belangrijke Vlaamse auteurs uit die periode, naast vertalingen van grote buitenlandse literatuur.

Ze verliet de uitgeverij die haar naam draagt om de functie van literair directeur bij Elsevier Brussel-Amsterdam te bekleden. Van 1971 tot 1978 werkte ze in die hoedanigheid voor Elsevier in Amsterdam.

In augustus 1986 werd zij in de adelstand verheven met de titel van barones.

Lezingen

Het uitgeven van gedichten

Lezing op de Middagen van de Poëzie te Brussel (1960)

Na de persconferentie waarop het programma van de eerste reeks Middagen van de Poëzie bekend werd gemaakt, vertelde mij een der aanwezige journalisten dat de heer Karel Jonckheere, voordat hij mijn spreekbeurt aankondigde, om een minuut stilte had verzocht.

Zou het uitgeven van poëzie zo'n levensgevaarlijk of deerniswekkend beroep zijn? Zou het vragen om medelijden voor zoveel onzakelijke argeloosheid of onbaatzuchtigheid nodig zijn? Integendeel: poëzie-uitgevers zijn meestal, al klinkt het paradoxaal, goede en zelfs handige zakenlui, want juist onder de dichters moeten de auteurs van bestsellers van langen adem worden gezocht. Noem me werken die een even standvastige beroemdheid hebben verworven als die van de dichters Vergilius of Horatius, Dante of Petrarca, Ronsard of Villon, Shakespeare of Milton, Goethe of Schiller.

Wat is het kortstondige succes van een Simenon vergeleken met dat van Homeros? Louise Labé zal nog steeds gelezen worden, wanneer Françoise Sagan - die dat heus niet zal hebben verdiend - misschien vergeten zal zijn. Poëzie-uitgevers hebben veel meer kans dan hun andere collega's, om, door en met hun auteurs, hun naam te vereeuwigen. Ze worden voor hun moeite ruimschoots beloond. Alleen moeten ze wat langer kunnen wachten, soms een eeuw of twee, en hier ligt de kern van het probleem, en meteen ook de reden waarom poëzie-uitgevers *à l'état pur* praktisch niet bestaan. Al verschaft een uitgever dit deel van zijn activiteit het meeste genoeg, toch kan hij zich de ondeugd van het uitgeven van een bundel poëzie ten hoogste twee à drie keer per jaar veroorloven, en beschouwt hij zichzelf daarbij nog als een held.

Ik ben dus niet iemand die bijzonder ervaren is in het uitgeven van poëzie, maar een uitgever van allerlei boeken, een uitgever die, uit aangeboren en hardnekkige liefde voor de poëzie, zijn streven heeft getracht waardiger te maken door aan een tiental

Vlaamse dichters de kans te geven hun werk en daardoor hun boodschap aan de wereld te brengen.

Het begon als in een sprookje, in 1930, toen ik, als jong meisje dat de Nederlandse literatuur slechts kende uit de bloemlezing van Brants en Van Hauwaert, als secretaresse terecht kwam op het Brusselse kantoor van een bekende Nederlandse uitgever: Alexander Stols. Secretaresse is een groot woord. Ik was er de enige bediende: facturiste, telefoniste, typiste, boekhoudster, inpakster en weet ik wat al niet.

Wat werd er toen uitgegeven? Gedichten reeds, van Roland-Holst en Van Nijlen, van Du Perron en Greshoff, van Herreman en Roelants, en ook van Karel van de Woestijne.

Ja, juist in 1930 was een der belangrijkste verzenbundels van onze Nederlandse letteren, *De Modderen Man* van Karel van de Woestijne, in een herdruk van 515 exemplaren bij Stols verschenen. Het was een tijd van economische crisis en van sociale onrust. In Duitsland verscheen dat jaar Rosenbergs *Mythus des zwanzigsten Jahrhunderts*, terwijl Frankrijk zich de weelde veroorloofde van een reeks uitgelezen dichters en romanschrijvers als Valéry, Gide, Montherlant, Bernanos en Mauriac. Ook voor Nederland en Vlaanderen was 1930 een belangrijk jaar: Arthur van Schendel gaf *Het Fregatschip Johanna Maria* uit, Aart van der Leeuw *De kleine Rudolf*. Slauerhoff gaf *Schuim en As* en *Het Lente-Eiland* uit, terwijl Raymond Brulez zijn *André Terval* publiceerde. Van Roelants zowel als van Walschap hadden reeds romans vol beloften het licht gezien.

Het is echter niet door een opsomming van schrijversnamen en titels, dat ik een beeld van de jaren dertig wil oproepen. De vertrouwde klank van de poëzie uit die periode zal een veel beter evocatiemiddel zijn. Herinneren wij ons slechts de aanvang van een der menselijkste gedichten uit *De Modderen Man* en een heel tijdstip stijgt op:

*Ik vraag de vrede niet: ik vraag alleen de rust.
- O teedere avond-glans der lippen en der lampen,
als de éle nacht ontrijst aan lage dage-dampen:
wanneer wordt van uw zuivren gloed mijn angst gerust?*

Met opzet herinner ik aan dit gedicht uit *De Modderen Man*, niet alleen om zijn intrinsieke gaafheid, maar omdat ik, met dit ge-

dicht als voorbeeld, makkelijker zal kunnen aantonen langs welke weg een bij uitstek subtiel verschijnsel als de poëzie tot de lezer komt.

Iedereen heeft gehoord van de zakagenda's die Karel van de Woestijne gedurende jaren bij zich droeg, en die, goddank, voor de literatuurgeschiedenis bewaard zijn gebleven.

In deze agenda's placht hij zowel een plots ingegeven halve of hele versregel, als een afspraak te noteren, of een aantekening over geld- of andere zorgen, soms zelfs een bitse opmerking als deze over:

- de strijd te Brussel: 'een gevecht waarvan men niet weet of men het doormaakt';
- of over het huwelijk: 'de mens heeft altijd iemand nodig met wie hij mag zwijgen';
- of deze scherpzinnige karakterisering van Paul Valéry: 'enkele vierkante centimeters tussen het geestelijk absolute en het volstrekt humane'.

Van vele gedichten van Karel van de Woestijne kan men in deze zakagenda's het ontstaan en het groeiproces van dag tot dag volgen. Ik denk bijvoorbeeld aan het vers:

O schoone dag, gij smaakt naar water en naar rozen

dat een paar dagen later door de wijziging van een enkel woord zijn volle klank verkreeg:

O late dag, gij smaakt naar water en naar rozen.

In de zakagenda van 1915 komt reeds de eerste versregel voor van het gedicht 'Ik vraag de vrede niet, ik vraag alleen de rust'. Toch zal pas in 1920 in een zeer beperkte en confidentiële uitgave het complete gedicht voor het eerst het licht zien. In 1930 wordt het in de bundel *De Modderen Man* door de uitgever Stols in de handel gebracht. In 1942 wordt 'De Modderen Man', samen met 'Het Bergmeer' en 'God aan Zee', door mij heruitgegeven onder de titel *Wiekslag om de Kim*, een boek waarvan in 1943 en 1945 herdrukken zullen verschijnen. In 1946 komt het in het *Verzameld Werk* te staan. In 1948 wordt het opgenomen in de bundel *Verzamelde Gedichten* van Karel van de Woestijne, samengesteld

en ingeleid door prof. dr. P. Minderaa; een herdruk van deze bundel verschijnt in 1958. Tussen 1920 en 1958 beleeft dat gedicht acht maal een herdruk in boekvorm, en daarbij ook in talrijke bloemlezingen.

Welk een wisselvallig lot: hier staat het op prachtig geveergeerd papier afgedrukt, daar staat het op vergeeld oorlogspapier, hier wordt het met de hand gezet in een sierlijke Garamond, daar wordt het machinaal in de Cloysterletter gezet. Geeft men er zich rekenschap van hoeveel mensenogen de regels van dit prachtig gedicht aandachtig, soms ook onverschillig, hebben gevolgd? Hoeveel zetttersogen de handen naar de zetkas of naar het toetsenbord van de zetmachine hebben geleid om de woorden tot lood en het lood tot zichtbaar beeld te herscheppen? Hoeveel drukpersen deze zucht van leed en moeheid 'Ik vraag de vrede niet, ik vraag alleen de rust' hebben gemalen en geperst onder het vertrouwd gezoem van de zuigers? Hoeveel boekbinders-handen de vellen papier, waar, door de tover van het 'zwart op wit', het wonder van de poëzie opnieuw werd geboren, hebben gevouwen, vergaard en ingebonden?

Zich de oorzaak te weten van zoveel ijver, schenkt een echte uitgever, ik zou haast zeggen, een soort bedwelmende trots: zoveel uren van eerlijke arbeid om aan het onverwachte bezoek van de muze in een dichtersbrein bestendigheid te schenken.

Toen ik zelf in 1938 begon uit te geven, was mijn eerste uitgave dan ook een verzenbundel: *Kernamout* van Johan Daisne. Eerlijk gezegd een zwakke bundel, waar noch Daisne, noch ikzelf reden hebben bijzonder trots op te zijn. Toch was de ganse literaire ontwikkeling van de auteur van *De trap van steen en wolken* reeds in een der strofen op haast helderziende wijze vervat:

*Het wonder van het boek, / 't werd later klaar in mij, / ligt juist
daarin, / tusschen ons droomen en ons leven / een streep te trekken, /
maar verzoenend allebei / in God bestaan en plaats te geven.*

Daisne was toen een der merkwaardigste vertegenwoordigers van de jongste generatie en vele verzenbundels, toneelstukken en romans van hem zouden in de loop van een langdurige en met de nodige strubbelingen gepaard gaande vriendschap door mij worden uitgegeven.

Twee jaar nadien, in 1940, kwam de eerste bundel van een dich-

ter, die ondanks een gestadige groei en een bewonderenswaardige eerlijkheid en waardigheid, gepaard aan een uitzonderlijke begaafdheid, nog niet de plaats heeft verworven die hem toekomt: Herwig Hensen.

Telkens als ik een der vijftien bundels die ik van hem uitgaf in handen neem, word ik bevestigd in mijn overtuiging dat de tijd hem recht zal doen wedervaren.

Benevens vele dichtbundels gaf ik twee bloemlezingen uit, waarover ik het in het bijzonder zou willen hebben, de eerste in 1939, de tweede in 1959. Het zal mij misschien toelaten enig licht te werpen op de verschuiving in de opvattingen en de gevoelens van de dichters, die in de laatste jaren aan het woord kwamen.

In 1939 verscheen de bundel *In Aanbouw*, letterkundig werk van jongeren, samengesteld door Kees Lekkerkerker, terwijl vijftien jaar later, in 1955. Jan Walravens mij aangewezen scheen om een nieuwe balans op te maken, die van de generatie geboren tussen twintig en dertig onder de door hem gekozen titel: *Waar is de eerste morgen?*

In Aanbouw had geen andere bedoeling dan een staalkaart te zijn van de verschillende richtingen in de literatuur van Zuid en Noord. De zeer beknopte en zakelijke verantwoording achteraan bevatte geen beginselverklaring, geen standpunt of nabeschouwing. Was dit een teken des tijds? Moet men deze bescheidenheid toejuichen? Ik denk het niet. Een beginselverklaring, hoe eenzijdig en subjectief ze geweest ware, zou thans een interessant document zijn. De bundel bevatte werk van 51 schrijvers - 40 Nederlanders, 11 Vlamingen. De oudste onder hen was in 1900 geboren, de jongste was een Vlaams atheneumstudent van amper zeventien jaar. Kon men toen in dit werk van jongeren de angst voor het dreigend oorlogsgevaar bespeuren? Ik moet hierop ontkennend antwoorden. Voor deze schrijvers, meestal geboren tussen 1910-1920, behoorde Wereldoorlog I tot het verre verleden: hij liet geen echo in hun werk, behalve in een profetisch gedicht van de Noord-Nederlander Mok, trouwens een der beste gedichten uit de bundel.

Zelfs in dit gedicht 'Geluk' van Karel Jonckheere, opgedragen aan Conchita, de kleine vluchteling uit Lerida, 'gevonden kind met ogen uit een verre lucht', schijnt er nog geen vermoeden, geen angst te zijn voor een nakende overrompeling:

*gij zijt de donzen zwaluw van één verre reis,
gij komt ons grijze hart vol zomerbloemen zetten
om dan te keeren naar uw moeders paradij
en ons na uw adios weer stilaan 't hart te pletten.*

Een charmant vers dat echter, en gelukkig maar, niet exemplarisch genoemd kan worden voor de latere evolutie van een onzer volwaardigste dichters. Bij het doorbladeren van *In Aanbouw* valt het op hoe weinig sociaal denkend deze schrijvers waren. De liefde, de maan, de vrouw, de seizoenen, het kind, de regen, de avond, zijn hun vertrouwde thema's.

Ik laat het gaarne aan literatuurhistorici over te ontleden hoe de schrijvers uit *In Aanbouw* op de oorlog reageerden. Zijn zij ongestoord bij de oude thema's gebleven? Is een nieuwe, menselijker en rijker klank in hun stem gekomen? Hoe evolueerde hun verstechiek onder invloed van het hevig gebeuren? Enkelen, en zeker niet de minsten onder hen, hebben zich zelf het zwijgen opgelegd. Niets in hun vroeger werk geeft aanleiding te denken dat het uit onmacht zou kunnen zijn. Misschien waren zij, gevoeliger dan anderen, door het evenement te zeer geschokt en had het loeien van de sirenen hun stem gebroken?

Elke literatuur en elke generatie kent trouwens dit verschijnsel. Het meest befaamd is het zwijgen van Arthur Rimbaud. Er zou een merkwaardige bloemlezing samen te stellen zijn uit het werk van vergeten dichters. Ik heb er zelfs een titel voor, geïnspireerd op Rimbauds 'Une saison en enfer': 'Slechts één seizoen in de hel'.

Mag ik enkelen noemen die de poëziehel (of de poëziehemel) zijn ontvlucht? Een uit de groep van 't Fonteintje: Karel Leroux, zeer verdienstelijke dichter die zich door de journalistiek liet opsorpen; Firmin Van der Poorten, van wie in 1944 een bundel, *Het kleine Rijk van het Hart*, verscheen en van wie men naderhand nooit meer iets vernam, of dichters die in *In Aanbouw* opgenomen werden, zoals de Nederlander Th. Oegema van der Wal, die naderhand zijn activiteit in dienst van de psychologie stelde, of de Vlaamse dichteres Lisbeth van Thillo, die zo opvallend debuteerde in *Werk*.

In *Waar is de eerste morgen?* wordt niet meer getracht 'een zo levendig en representatief mogelijk beeld te geven van de huidige letterkundige werkzaamheid der jonge schrijvers in Nederland

en Vlaanderen'. Neen, hier gaat het om de *littérature engagée*. Hier treden dertien jonge Vlamingen naar voren en hun woordvoerder Jan Walravens spreekt in zijn inleiding bij de eerste druk over 'een reactie op de spreek-, biecht- en moralisatiepoëzie', over een poging om 'het woord te zuiveren, het harder en tegelijkertijd frisser te laten opklinken'.

'Deze gedichten zijn grote samenscholingen van beelden', schrijft hij. 'Worden de beelden totaal vrijgemaakt van de realiteit, van de onmiddellijke perceptie der mensen en van iedere logica, dan groeien zij uit tot een troeblerend en somptueus, een awerelds en magisch domein. Dan vormen zij, zoals de toonkunst altijd heeft gedaan, een autonoom en vreemd gebied... dan is de metafoor geen idee meer, maar schept zij een klimaat.' De bundel zet in met een vers van Gezelle, van Van Ostaijen en van Gaston Burssens en bevat poëzie van Albert Bontridder, Ben Cami, Hugo Claus, Adriaan de Roover, Karel Du Bois, Rudo Durant, Gust Gils, Hugo Raes, Willy Roggeman, Paul Snoek, de nu overleden Remy van de Kerckhove, Erik van Ruysbeek en Marcel Wauters. Hier geen ontvluchten meer uit de barre werkelijkheid. Haast alle dertien dichters, hier opgenomen en ook degenen die in de tweede druk van *Waar is de eerste morgen?* opgenomen werden, namelijk Jos Vandelloo, Chris Yperman, Jaak Brouwers, Corban, Verstraeten, Haesaert, haast allen zouden zich het prachtige vers van de betreurde Remy van de Kerckhove eigen kunnen maken:

Opstandigheid, verrukkelijke arend.

Dagelijks, in de manuscripten die ik ontvang, moet ik vaststellen welke verregaande invloed deze bundel uitgeoefend heeft, ook en vooral op het proza. Is het proza van een Ivo Michiels, een Jos Vandelloo, een Chris Yperman er niet het beste getuigenis van? De scherpe grens tussen proza en poëzie vervaagt, en zelfs in de romans - voor zover men hier van romans mag spreken - treft men inderdaad 'grote samenscholingen van beelden'.

Het ontdekken van deze nieuwe strekkingen, het aanmoedigen van deze jongeren, het op bescheiden wijze raad en steun geven, het afwachten van de reacties bij het publiceren van werk van een jonge auteur, dit is het tweede aspect van het uitgeven.

Ik sprak zo-even over de bedwelmende trots bij de materiële verwezenlijking van een boek. Maar hoeveel groter nog is deze trots bij de geestelijke verwezenlijkingen. Hier gaat het al niet meer over het uitgeven van poëzie, maar over de poëzie van het uitgeven.

De moeilijkheden, de teleurstellingen van allerlei aard worden een uitgever niet bespaard. Onlangs werd in een Duits tijdschrift over een uitgever van onze tijd gesproken als over 'een verbitterde schaakspeler'. Maar de voldoening van dit waagspel, het aanvaarden of verwerpen, in één woord het kiezen - *diriger c'est choisir*, zei een grote Franse staatsman - maken heel veel goed. Indien de echte dichter degene is die, intuïtief en haast onbewust, de toekomst verwoordt, dan is de echte uitgever degene die het aandurft aan deze nieuwe, niet vertrouwde en wat vreemde klank gehoor te geven. Had mijn oude, vereerde collega Eugeen De Bock niet de moed opgebracht om de wel zeer vreemd klinkende verzen van Paul van Ostaijen dertig jaar geleden, in 1928, uit te geven, dan had men zeker nog lang op de bundeling van de los verspreide gedichten en confidentiële bundels van Paul van Ostaijen moeten wachten en was de geschiedenis van de Vlaamse letteren armer gebleven.

Waar zouden de literatuurhistorici, de samenstellers van scholen andere bloemlezingen, de redacteurs van encyclopedieën hun stof putten voor de aangevulde herdrukken van hun compilatie-werken?

Ik hoop dat men mijn enthousiasme en mijn overtuiging van de belangrijke rol van de uitgever in de ontwikkeling van een literatuur niet overdreven zal vinden. Met dit korte pleidooi pro domo zal ik eindigen. Sta me echter toe bij wijze van slotakkoord een onuitgegeven versje van Greshoff te citeren, met eigen hand op 13 oktober 1932 bij wijze van opdracht in mijn exemplaar van zijn bundel *Janus Bifrons* geschreven.

Angèle

*Bezie
dit boek niet met verkoopstersoogen
want poëzie
heeft altijd de uitgevers bedrogen.*

*Natuurlijk is dit boekje een strop
en brengt zijn drukkersloon niet op.
Maar wie
wat anders wil dan geld en eten
vraagt poëzie
om 't kleine leven te vergeten.*

Een uitgever leeft in de toekomst

Lezing tijdens twaalfde vakantiecursus voor Nederlandse rectoren en leraren (1964)

Met veel genoegen ben ik op het verzoek van de heer Vandenborre ingegaan om, tijdens de twaalfde vakantiecursus voor Nederlandse rectoren en leraren, een voordracht te houden over de ervaringen van een uitgever van Vlaams letterkundig werk. Mijn genoegen was des te groter, daar mij hier de gelegenheid werd geboden een uitgelezen publiek van Noord-Nederlandse intellectuelen te onderhouden over de problemen van een vak, dat mij na aan het hart ligt en waar ik me sedert meer dan dertig jaar voortdurend mee bezighoud.

Het hoofdthema van deze cursus, 'Oud en nieuw in de twee cultuurgebieden van België', bood me een gretig aanvaarde gelegenheid om bij het voorbereiden van deze voordracht, een blik te werpen op het verleden en even na te gaan wat er tot stand gekomen is.

Een uitgever - zoals elke zakenman -, leeft in de toekomst. Zijn belangstelling gaat eerst en vooral uit naar zijn programma voor de eerstkomende jaren, naar het boek dat nog verschijnen moet, ik zou haast zeggen, naar het boek dat nog geschreven moet worden. Vooral de uitgever van letterkundig werk mag zich, in de huidige tijd, niet blindstaren op wat hij gepresteerd heeft, op de uitdrukkingmogelijkheden die hij aan een bepaalde generatie heeft verleend: hij moet trachten zich niet te vereenzelvigen met één enkele generatie. Zijn streven moet erop gericht zijn open te staan voor nieuwe stromingen en zelfs wanneer ze nog niet op duidelijke wijze naar voren zijn gebracht.

Maar door de organisatoren van deze cursus werd als thema gekozen: oud en nieuw in de twee cultuurgebieden van België!, en ik was dus enigszins gedwongen mijn geestdrift voor de uitgaven die ik dit najaar en volgende jaren zal brengen, te betomen, om tijd over te laten voor een terugblik op het verleden. Volgend jaar, in mei 1965, zal in het RAI-gebouw te Amsterdam een grootscheeps opgezette *nationale boekenmarkt* gehouden worden. Aanleiding voor deze manifestatie is het feit dat in dat-

zelfde jaar de Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels haar 150-jarig bestaan zal herdenken.

Wat een ontzag inboezemende leeftijd, vooral vanuit Vlaanderen gezien, waar de tegenhanger van de Nederlandse vakvereniging, onze Vereniging ter Bevordering van het Vlaamse Boekwezen, dit jaar haar 35-jarig bestaan viert.

In dat verschil tussen 150 en 35 jaar, juist in die 115 jaren, ligt het probleem van de Vlaamse uitgeverij. Wij staan nog in onze kinderschoenen tegenover Nederland. Er is voor ons nog een grote weg af te leggen voordat wij volwassen zullen zijn, al mogen wij nog zo trots zijn op het reeds bereikte. In dat verschil, dat nog verscherpt werd door het feit, dat vóór de oorlog 14-18 het hele middelbaar en hoger onderwijs uitsluitend in het Frans geschiedde.

U zult er zich rekenschap van gegeven hebben, dat hele generaties, die nog nu vele en actieve vertegenwoordigers kennen in ons cultureel leven, hun studies vanaf het middelbaar onderwijs in het Frans hebben moeten doen en dus dat alle leer- en leesboeken die in hun handen kwamen, Franse uitgaven waren. Hoe had, onder dergelijke omstandigheden, een Vlaams uitgeversbedrijf tot stand kunnen komen?

Het is dan ook na de Eerste Wereldoorlog dat hier en daar een poging werd gedaan om Vlaamse boeken op de Vlaamse boekenmarkt te brengen en slechts in 1930 kon gedacht worden aan een groepering van die enkele pogingen. Zo is het ook wel te begrijpen dat de Vlaamse schrijvers die in het begin van deze eeuw aan het woord kwamen, in Nederland een uitgever moesten gaan zoeken. Gezelle en Streuvels bij Veen in Amsterdam, de generatie van Van Nu en Straks bij Van Dishoeck, Timmermans en Elsschot bij Van Kampen, tijdens de Eerste Wereldoorlog Claes bij de Wereldbibliotheek, Walschap en Roelants bij Nijgh en Van Ditmar rond het tijdschrift *Forum*. Zelfs nu nog wenden vele Vlaamse schrijvers zich eerst en vooral tot een Nederlandse uitgever. Dit is nu eenmaal de ingeslagen weg.

Hetzelfde verschijnsel doet zich trouwens in het Franse gedeelte van België voor, maar niet om dezelfde historische reden als in Vlaanderen. In Vlaanderen was dus een der oorzaken van het ontbreken van een uitgeversvak de verfransing van het middelbaar en hoger onderwijs. Dat was niet het geval in het Walen-

land. Maar het culturele Walenland heeft altijd te kampen gehad met de ver doorgevoerde centralisatie te Parijs van het Franse culturele leven.

In geen enkel land is de centralisatie, in alle domeinen en door de eeuwen heen, zo doorgevoerd als in Frankrijk. Om me te beperken tot het vak waar ik het thans over heb: u vindt grote en kleine uitgeverijen zowel in Frankfurt als in München, zowel in Milaan als in Rome of Napels, zowel in Madrid als in Barcelona, zowel in Groningen als in Kampen of in Middelburg - maar noem mij een Franse uitgeverij in grote steden als Marseille, Bordeaux, Lille of Lyon.

De centralisatie in Parijs is een probleem voor alle landen met het Frans als voertaal, dus niet alleen voor België, maar ook voor Zwitserland, voor Canada en voor de vroegere Franse koloniën.

Dit probleem heeft gelukkig de groei van de Vlaamse uitgeverij niet in de weg gestaan. Het probleem blijft echter voor ons, Vlaamse uitgevers, dat het intellectuele Nederland langzamerhand ervan bewust zou geraken, dat men zowel in Den Haag als in Brussel, zowel in Antwerpen als in Amsterdam, degelijke uitgaven kan lanceren, die door hun uitvoering op gelijke voet staan met de Nederlandse, en die geschreven zijn in de taal waar zelfs Charivarius niets op aan te merken zou hebben. Dit is een streven dat op de voorgrond moet staan, en trouwens ook staat, van elke Vlaamse uitgever die aanspraak meent te mogen maken op een verspreiding van zijn boeken, niet alléén in Vlaanderen, Brabant of Limburg, maar ook boven de Moerdijk. Regionale literatuur - streekromans of novellen - wordt nog maar schaars geschreven. Timmermans, Claes en Streuvels worden nog steeds gelezen en geprezen, Anton Coolen en Roothaert in Nederland waarschijnlijk ook, maar dat literaire genre kent haast geen beoefenaars meer.

Het gebruik van dialect was in dat genre zeker niet misplaatst. Maar onze jonge schrijvers plaatsen de handeling van hun romans in steden die evengoed Leeuwarden of Mechelen zouden kunnen zijn. Hun werk moet dan ook verstaanbaar zijn, zowel in de ene als in de andere stad.

Verre van mij hier een pleidooi te houden voor een vervlakking, een verarming van de taal. Schrijven is een vak, dat men nooit

genoeg zal leren. Een schrijver heeft een boodschap mee te delen, een boodschap die meestal een protest inhoudt. De uitgever is degene die het de schrijver mogelijk maakt deze boodschap op de gemakkelijkste en de meest efficiënte wijze mede te delen, de uitgever heeft tot taak de schrijver te ontlasten van de praktische en materiële problemen die de verspreiding van zijn ideeën belemmeren of bemoeilijken.

Hoofdzaak blijft echter de boodschap en de wijze waarop ze medegedeeld wordt. Met vaardigheid, met de nodige nuanceringen, met overredingskracht, met bezieling, in één woord, met eerlijkheid. Nooit zal men het een schrijver kwalijk nemen dat hij te bedreven is in het hanteren van zijn taalinstrument, in het gebruiken van het juiste woord, al behoort het nog niet tot de 800 woorden waarmede elkeen zich door het leven heen kan slaan. Onvergeeflijk is zijn schuld zo hij zijn taal niet op correcte - algemeen beschaafde Nederlandse - wijze gebruikt.

De doorsneekwaliteit van de literaire manuscripten die een uitgeverkantoor dagelijks binnenkomen, is in Vlaanderen, althans sedert een tiental jaren, aanzienlijk verbeterd. Toch blijft het een noodzaak elk manuscript dat voor publicatie aanvaard wordt, grondig door een lector met gedegen taalkennis te laten nakijken. Met dat doel zijn althans aan enkele Vlaamse uitgeverijen Noord-Nederlandse lectoren verbonden en ik zou haast durven beweren dat aan dit redactionele werk bij enkele Vlaamse uitgevers meer tijd, geld en zorgen besteed worden dan op de kantoren van sommige van hun Nederlandse collega's.

Het is me herhaaldelijk opgevallen dat de Noord-Nederlandse recensent, wanneer hij een boek van een Vlaamse firma gaat recenseren, eerder dan voor een boek in Holland uitgegeven, naar de rode ballpoint zal grijpen. Ik juich het toe dat een recensent zich streng betoont, ik kan het waarderen dat hij niets ontziet en geen blad voor de mond neemt, ik stel zijn belangstelling, ook zijn verantwoord afkeuren op prijs, maar zou het toch óók op prijs stellen, indien ik niet ól te dikwijls een zekere discriminatie tegenkwam, zodra de imprint Brussel of Antwerpen vermeldt. Discriminatie, zowel wat de technische uitvoering als wat de taal betreft. Ik geef toe dat de Vlaamse uitgeverij nog veel moet doormaken, voordat ze het peil van de Noord-Nederlandse heeft bereikt, maar ik pleit hier voor de erkenning

van de inspanning die zich enkele van mijn collega's getroosten. Ik vraag u trouwens in gemoede wat nog de stempel 'Vlaamse uitgaven' verantwoordt voor die uitgaven welke door een Nederlandse lay-outman ontworpen, door Hollandse zettters gezet, op Hollands papier, door een Hollandse drukker op een Hollandse pers gedrukt, door een Hollandse binder gebonden werden, en waarvan de tekst door een Noord-Nederlander werd gecorrigeerd, maar die op het titelblad een Vlaamse firmanaam dragen. Indien u het mij toestaat, zou ik u hier een persoonlijke anekdote willen vertellen. Ik liep, enkele maanden geleden, op het Damrak, ging een welbekende Amsterdamse boekhandel binnen, en toen ik me voorstelde, werd ik er bijzonder hartelijk verwelkomd. De winkelbediende wist me dadelijk te tonen waar exemplaren van mijn uitgaven op zijn rekken stonden. Hij voegde er aan toe: we houden ze steeds in voorraad en er is nog veel vraag naar Vlaamse boeken - al is het nog zo makkelijk niet. Op zijn toonbank lagen hoge stapels Gijsen-omnibus en Elsschots *Verzamelde werken*. Ik toonde ze hem en zei: 'Vlaamse auteurs schijnen anders toch wel goed te verkopen.' Zijn reactie liet niet op zich wachten: 'Ja, maar mevrouw, deze schrijven Nederlands.'

Zou ik mij, na zoveel jaren inspanning, nog boos moeten maken over deze, heus niet slecht bedoelde mededeling? Ik heb gedacht: de schuld ligt bij ons. Wij komen nog niet voldoende naar voren. Aan ons contact met het Noorden hapert nog wat. Wij, Vlaamse uitgevers, zullen ons, wat de taal en de uitvoering van onze boeken betreft, nooit streng genoeg betonen, zo wij op de Noord-Nederlandse boekenmarkt onze positie willen verstevigen.

De Vlaamse kinderen hebben zich jarenlang tevreden moeten stellen met Nederlandse kinderboeken, waar ze een massa woorden niet van snaptten, waar jij en jouw werd gebruikt, waar de meisjes op visite thee dronken, terwijl in Vlaanderen slechts in geval van ziekte thee wordt gebruikt, waar over een hbs-leerling werd verteld, terwijl men bij ons van een atheneumstudent zou spreken.

In de jaren vóór de oorlog was het, om economische redenen, onmogelijk een Vlaams kinderboek uit te geven, omdat de markt zich uitsluitend tot Vlaanderen beperkte, en de oplage dus niet groot kon zijn, en omdat: dezelfde Vlaamse boekenmarkt be-

dolven werd onder de restanten van Noord-Nederlandse jeugdboeken, die hier tegen spotprijzen werden verkocht, zodat het publiek niet bereid was een economisch verantwoorde prijs voor een kinderboek te betalen. Of de Vlaamse kinderen veel plezier beleefden aan het lezen van avonturen die zich in een voor hen totaal vreemd milieu afspeelden, is de vraag. Deze toestand heeft zeker de culturele ontwikkeling van Vlaanderen niet in de hand gewerkt.

Al moeten we het niet al te somber inzien, want dezelfde generatie die slechts aangewezen was op Hollandse jeugdlectuur, heeft aan ons cultureel patrimonium het werk toegevoegd van schrijvers zoals Hubert Lampo, Ivo Michiels, Hugo Claus, Ward Ruyslinck en Jos Vandelloo, en ik laat er nog velen onvermeld om u niet met een hele opsomming van namen die u even vertrouwd zijn als mij, lastig te vallen en juist van de jongsten onder deze schrijvers wordt het taalgebruik in onderwijstijdschriften in Nederland soms geprezen.

U zult al opgemerkt hebben dat mijn onderwerp mij zo na aan het hart ligt dat ik steeds afwijk van mijn voornemen om u iets naders te vertellen over de ontwikkeling van de Vlaamse uitgeverij, van belletrise. Ik zal hier slechts enkele feiten aanhalen zonder aanspraak te maken op volledigheid.

Vóór de Eerste Wereldoorlog had de Antwerpenaar L.J. Krijn een Vlaamse boekhandel te Brussel geopend. Hij gaf tevens wat literair werk uit, onder meer een bundel essays over de Vlaamse letteren van Aran Burfs, anagram en pseudoniem van Frank Baur, die later aan de Gentse universiteit Nederlandse letteren zou doceren. Maar de eigenlijke stootkracht zou, onmiddellijk na 1918, gegeven worden door Eug. de Bock, die een grote rol heeft gespeeld in de Vlaamse letteren en aan Van de Woestijne, Teirlinck, Van Ostaijen en Gaston Burssens de mogelijkheid heeft geboden hun werk uitgegeven te krijgen. Daarnaast begon de Standaard Boekhandel een uitgeverij, die een steeds grotere plaats ging bekleden in het Vlaamse cultuurleven. Onder leiding van de bekwame Maurice de Meyer werd vooral aandacht besteed aan Vlaams wetenschappelijk werk, aan vulgarisatiewerk, aan geschiedenisboeken, zoals *Vlaanderen door de eeuwen heen*, en aan de Philosophische Bibliotheek, een onderneming die elke uitgever tot eer strekt. Ook De Nederlandsche Boekhandel, aanvankelijk

importeur van Nederlandse boeken, waagde zich op het terrein van de uitgeverij, echter vooral voor schoolboeken. Rond het jaar 35 werd te Mechelen door Korneel Goossens een voorloper van de huidige pocketreeksen gelanceerd, de Phoenix-reeks, waarin veel en belangrijk literair werk werd gepubliceerd. De socialistische uitgeverij De wilde roos had slechts een kortstondig bestaan, en L.J. Krijn, die zijn zaak omgedoopt had in Uitgeverij Onze Tijd, gaf, naast de eerste officiële Belgische wetteksten in het Nederlands, kunstboeken en ook wat literair werk uit, onder meer van F.V. Toussaint van Boelaere.

Mijn jongste uitgaven dateren van 1938. Het waren boeken van jonge Vlamingen, zoals Johan Daisne en Herwig Hensen, alsmede van een schrijver van de generatie van Van Nu en Straks, Em. De Bom, daarnaast wetenschappelijk vulgarisatiewerk. In 1939 werd door mijn uitgeverij van wal gestoken met een literair tijdschrift, *Werk*, waarvan de redactie samengesteld was uit twee Vlamingen, Johan Daisne en Jan Schepen, en twee Nederlanders, Adriaan van der Veen en Ed Hoornik.

Mijn bedoeling was toen al - en is dat nu nog steeds - een zo belangrijk mogelijke bijdrage te leveren tot de culturele eenmaking van Noord en Zuid. Lag het niet voor de hand dat dit slechts te verwezenlijken was door nauwe contacten tussen de intellectuelen van Noord en Zuid, bijvoorbeeld in de schoot van redactievergaderingen? Ik zag daar ook een kans voor jonge schrijvers uit beide landen om kennis te nemen van hun respectievelijk literair werk.

Aansluitend bij het tijdschrift *Werk* gaf ik ook in datzelfde jaar 39 een geïllustreerde literaire almanak uit, getiteld *In Aanbouw*. Helaas stapelden zich de wolken boven Europa op. Medewerkers en ook redactieleden van *Werk* werden in de zomer van 39 onder de wapenen geroepen zodat tegen het einde van 39 er niet meer aan gedacht kon worden het tijdschrift voort te zetten. Toch kan ik niet nalaten met een zekere trots terug te blikken op deze - helaas te kortstondige - uitgeversprestatie.

Werk van vele Noord- en Zuid-Nederlandse schrijvers die nu een grote bekendheid genieten, is in die twaalf nummers van *Werk* terug te vinden. Anna Blaman onder meer debuteerde in ons tijdschrift en buiten het werk van onze redactieleden, Daisne, Hoornik en Van der Veen, werd er ook werk van Achterberg, Jac.

van Hattum, Vasalis, Den Brabander, Jan de Hartog, Theo J. van der Wal, L.Th. Lehmann en M. Mok, om maar enkele Noord-Nederlanders te noemen, in opgenomen.

Op 10 mei 1940 barstte de orkaan los. Het was bijna een verademing, maar een verademing, die onmiddellijk overheerst werd door een verschrikkelijk angstgevoel. Tussen België en Nederland waren alle contacten verbroken. Al waren beide landen door dezelfde vijand bezet, Nederland werd door een burgerlijke administratie beheerd, terwijl België onder het Duits militair gezag viel.

In tegenstelling tot Nederland, bemoeide de militaire administratie zich bij ons weinig met culturele aangelegenheden, of tenminste ze mengde er zich niet in en vroeg alleen maar met rust gelaten te worden.

Een der eerste auteurs die mij in liet eerste oorlogsjaar zijn werk aanbood, was August Vermeylen. Hij had een bundel *Beschouwingen* klaar, een vervolg op zijn tweedelige *Verzamelde Opstellen*, die bij Van Dishoeck waren verschenen. Ik gaf dan ook deze *Beschouwingen* uit en later zijn roman *Twee vrienden*. Ook Karel van de Woestijne mocht ik herdrukken. En haast alle werken van Gerard Walschap, Maurice Roelants, Willem Elsschot, die in Nederland uitverkocht waren en niet meer herdrukt konden worden, bracht ik in licentiedruk uit. Zelfs aan mijn oude droom voor culturele toenadering trachtte ik, ondanks de moeilijke omstandigheden, voort te werken en eens dat ik, op wat wij noemden de zwarte markt, een partij niet al te grijs papier had kunnen bemachtigen, besteedde ik deze partij - die ik op veel voordeliger wijze had kunnen voortverkopen - aan een reeks gedoopt *De Brug*, mijn wensbrug tussen Noord en Zuid en waarin ik werk bracht van Aart van der Leeuw en Jan Slauerhoff, naast dat van Maurice Roelants en de prachtige verzen van Willem Elsschot. Maar toen weer waren de omstandigheden tegen mij: aan een nieuwe partij papier van dezelfde kwaliteit viel niet meer te denken. Het enige wat ik tegen het einde van de oorlog met grote inspanning nog kon bemachtigen was Fins *Tapetenrolle* (de bomen staan er nog in) die ik zelf op maat moest snijden - wat een heel probleem was - en dan kwam er nog bij dat bij de drukkers het lood ontbrak, dat de matrijzen versleten waren en er dikwijls noch gas noch elektrische stroom te krijgen was. Zulke herin-

neringen behoren ook tot de problemen van een Vlaamse uitgever van literair werk.

De oorlog en de bezetting, die onenigheid, haat en nijd met zich meebrachten, waren uiterst moeilijke jaren, waarin de materiële en economische noden nog verscherpt werden door problemen van ethische en sociologische aard; problemen waaraan de bevrijding nog geen einde bracht.

Wij, die tot onze levenstaak hebben verkozen de ruime en onbelemmerde verspreiding van onze letteren, hadden met de wapenstilstand in onze wensdromen de verwezenlijking zien naderen van één groot cultureel gebied waar boven de grenzen voor één en dezelfde cultuur gewedijverd zou worden.

Het oorlogstoeval besliste er heel anders over. Brussel werd begin september 44 bevrijd. Voor Antwerpen werd er nog wat langer gevochten, maar Nederland moest nog een lange zwarte winter doormaken voordat begin mei 45 een einde kwam aan de beproevingen en ontberingen.

De materiële belangen kwamen eerst aan de beurt. Aan het exporteren van Vlaamse boeken naar Nederland viel er haast niet te denken, zodat de Vlaamse auteurs, zoals Daisne, Lampo, Van Aken en Boon, die tijdens de oorlog aan het woord waren gekomen, in Nederland onbekend bleven, ondanks enkele gunstige vermeldingen in de Nederlandse pers. Daarbij trachtte de Nederlandse regering de inflatie te remmen. In tegenstelling met Duitsland, waar het boek dadelijk tegen een normale naoorlogse prijs werd verkocht, poogden de Nederlandse uitgevers hun vooroorlogse prijs te handhaven en het boek uit Vlaanderen werd veel te duur gevonden.

Nederlandse uitgevers, op zoek naar nieuwe auteurs, zagen er geen been in met de auteurs die in Vlaanderen bekend waren geraakt en die in Nederland toch niet ingevoerd werden, te komen praten.

Dezelfde weg als vroeger werd gevolgd, ondanks het feit dat er nu wel uitgeversbedrijven in Vlaanderen bestonden: de lokroep der boven-Moerdijkse sirenen was zo verleidelijk. Tien jaar heeft het geduurd voordat een Vlaamse uitgever zich, zonder vrees voor concurrentie, waar niet tegen te vechten was, zich weer kon wijden aan het uitgeven van letterkundig werk. En nu nog, ondanks een gemakkelijker doordringen op de Nederlandse markt, hebben mijn collega's en ik nog dikwijls de indruk dat

ons hardnekkig voortbouwen aan het tot-stand-brengen van een dergelijk uitgeversbedrijf in Vlaanderen, op literair gebied, iets volkomen onzinnigs is. U hebt er in Nederland een bijzondere rake uitdrukking voor: het is vechten tegen de bierkaai.

Precies hetzelfde verschijnsel doet zich trouwens in het Walenland voor. Ook daar worden de auteurs weggelokt door de verleidelijke stem der Parijse sirenen. En een Brusselse boekhandelaar zal gauw geneigd zijn te denken, wanneer een belletteristisch werk hem door een Brusselse uitgever wordt aangeboden: de auteur zal zeker geen Parijse uitgever voor zijn werk gevonden hebben?

Indien ik hier zo openhartig met u durf te spreken over de problemen van een Vlaamse uitgever van literair werk is het omdat u, rectoren en professoren van lycea over heel Nederland verspreid, met u allen een staalboek vormt van het cultureel leven in Nederland. En ik ben ervan overtuigd dat u mij zult begrijpen omdat de culturele ontwikkeling van de streek of de stad waar u werkzaam bent, u na aan het hart ligt.

Zou u het toejuichen indien, zoals in Frankrijk voor een groot deel het geval is, de geheel geestelijke en culturele activiteit van Nederland in Amsterdam - liefst om het Leidseplein - gecentraliseerd was?

Of bent u het met mij eens dat Groningen ondenkbaar is zonder Wolters en Noordhoff, Deventer zonder Kluwer, Utrecht zonder Bijleveld en 's-Hertogenbosch zonder Malmberg? Zoals het voor het Nederlandse cultuurleven een verarming zou betekenen indien de hele uitgeverswereld in Amsterdam zou samenhokken, zou het voor Vlaanderen een ramp betekenen indien de hele uitgeefactiviteit zich tot Antwerpen zou beperken. Want elk uitgeversbedrijf, elk boekbedrijf in stad of dorp, hoe nietig en onbelangrijk het ook wezen kan, is een centrum van geestelijke activiteit, is voor velen een herinnering aan het feit, dat het boek, veilige en trouwe aanlegaven van deze angstige en overspannen wereld, nog bestaat en steeds zal bestaan, al wordt juist zijn bestaan zo nu en dan aan het wankelen gebracht door meer lawaaierige vrijetijdsbestedingsmiddelen.

Door u wordt de Nederlandse jeugd gevormd. Op u rust de taak deze jeugd in goede banen te leiden, ze attent te maken op de werkelijke waarden die deze jeugd geen ontgoochelingen zullen bezorgen.

Uw taak is veelvuldig en veeleisend. Uw tijd wordt in beslag genomen, niet alleen door uw taak als docent, maar ook door de vele culturele manifestaties en instellingen die, dikwijls met het volste recht, menen op u een beroep te mogen doen.

Tot uw uitgebreide taak behoort het stimuleren tot lezen, het bevorderen van de leeslust bij de jeugd, die u is toevertrouwd. Mijn verzoek is zeer bescheiden: tracht bij de Nederlandse jeugd belangstelling te wekken voor het in Vlaanderen uitgegeven literaire boek. U kunt zich niet indenken welke resultaten elk woord van u in die zin kan afwerpen voor het culturele leven in Vlaanderen. Wij, Vlaamse uitgevers, zullen meer dan ooit onze krachten inspannen om het vertrouwen dat u in ons stelt, waardig te blijven.

Uitgever, beroep of roeping?

Lezing voor Katholieke Vlaamse Hogeschooluitbreiding (1969)

Deze spreekbeurt werd aangekondigd onder de titel ‘Uitgever, beroep of roeping?’ Daar ik zelf over dit probleem, in de loop der laatste jaren, in onze snel evoluerende tijd, vaak mijn mening heb moeten herzien, zou ik eerder, na afloop van deze spreekbeurt, deze vraag aan u willen stellen en er met u van gedachten over willen wisselen. Ik ben ervan overtuigd dat ik er heel wat van zal leren.

Om u in staat te stellen u een mening te vormen, zou ik, al is het wel wat droog, toch even willen uitweiden over het uitgeversvak in onze huidige samenleving.

Wat een uitgever is, hoef ik u niet te vertellen. Dat weet thans iedereen. De tijd is voorbij dat men mij vroeg: wat doet u eigenlijk? Schrijft u boeken? Bent u drukker of boekverkoper?

Onlangs heeft de Duitse boekhandervereniging een vijftal affiches het licht doen zien voornamelijk bestemd voor jonge mensen die een beroepskeuze moeten doen, om ze attent te maken op de mogelijkheden van het boekbedrijf. Deze affiches zijn geschreven ‘portretten’ van een uitgever, een boekhandelaar enzovoort. De tekst van de affiches over de uitgever en de boekhandelaar luidt als volgt:

Hij maakt van manuscripten boeken. Hij betaalt de auteur, de ontwerper voor het omslag, hij betaalt het zetten, het drukken, het papier. Hij geeft geld uit (daarvoor is hij ook uitgever!) in de hoop geld te verdienen. Op die manier doet hij iets voor de cultuur (tenzij hij *Schundliteratur* uitgeeft). Op een gegeven moment heeft hij dan ook een boek gedrukt in enkele duizenden exemplaren, maar nog steeds geen kopers. Deze bereikt hij via de boekhandelaar. Deze moet, zoals de uitgever trouwens, een beetje auteur, een beetje uitgever, heel veel lezer, maar vooral een zakenman zijn.

In deze afficheteksten staan feitelijk beknopt alle kenmerken die een uitgever van boeken bepalen.

Er zijn natuurlijk vele soorten boeken. Er is het schoolboek en het kerkboek, er is het kunstboek en het technische boek, er zijn wetboeken en medische boeken, er zijn muziekwitgevers, uitgevers van gidsen en landkaarten, er zijn tijdschriften- en dagbladuitgevers.

Elk genre stelt bepaalde eisen van acquisitie, productie en distributie. Er zijn ook uitgevers van belletrise, hetzij van oorspronkelijk werk uit eigen land, hetzij van vertalingen. Een dergelijke uitgever staat hier vanavond voor u. Maar uiteindelijk beantwoordt elke uitgeverij aan het volgende schema.

Men heeft *de leveranciers van de grondstof*: de schrijver die een manuscript voorlegt, de buitenlandse uitgever of de literaire agent die een boek ter vertaling aanbiedt, of degene, meestal de uitgever zelf, die een plan voor een bepaald boek of een bepaalde reeks ontwerpt en aan één of aan enkele schrijvers een bijdrage vraagt in het kader van dat boek of die reeks. *Leveranciers van de grondstof*, zonder dewelke het hele boekenvak geen reden van bestaan zou hebben, zijn de lectoren van de uitgeverijen. Hun rol, niet alleen in een uitgeverij, maar in de culturele ontwikkeling, is niet te overschatten, zij kunnen door een advies, door het ontdekken en steunen van jong talent, van nieuwe uitdrukkingvormen een grote invloed uitoefenen op de literaire evolutie. Zij maken deel uit of werken nauw samen met die afdeling van de uitgeverij, waaraan ik bij gebrek aan iets beters de naam van *redactie* zou willen geven, te weten die afdeling die zorgt voor het registreren van de binnenkomende manuscripten, de briefwisseling met de inzenders die later misschien auteurs van het uitgeversfonds zullen worden, het opstellen van de contracten met de auteurs, zodra het manuscript aanvaard is, het in productie geven nadat het taalkundig en typografisch werd verzorgd en nadat alle exacte gegevens in het manuscript aanwezig gecontroleerd zijn. Het komt nog vaak voor dat een manuscript, hoe gaaf en verzorgd het er ook uitziet, toch onjuistheden bevat die aan de aandacht van de auteur zijn ontsnapt. De redactie zorgt, liefst in overleg met de auteur, voor de teksten van flappen of achterplat. Of ze kiest de meest geschikte vertaler wanneer het gaat om een te vertalen werk en ze zorgt voor een vertalerscontract. De redactie pleegt overleg met de productie- of fabricageafdeling over de gewenste omvang, de gunstigste verkoopprijs voor het boek, ook soms over de reeks uit het fonds waarin het verschijnen zal.

Na deze hoofdproducenten van het bedrijf, komt nu de productie aan de beurt, namelijk die afdeling die van een manuscript een boek maakt. Men berekent er de kosten van zetten, drukken, van omslag en band. Indien de auteur illustraties wenst of indien de redactie illustraties wenselijk acht, pleegt ze overleg met de auteur, onderzoekt het voorgelegde iconografische materiaal of zoekt het zelf op en legt het de auteur ter goedkeuring voor.

Na overleg tussen redactie en productie wordt een grafisch ontwerper gekozen zowel voor het binnenwerk als voor omslag en/of band.

Deze productieafdeling behartigt alle relaties met papierleveranciers, zettters, drukkers, clichémakers en binders.

De afdeling publiciteit en verkooppromotie wordt tijdig op de hoogte gesteld van de op handen zijnde plannen, krijgt van de redactie al het propagandamateriaal (beknopte inhoud van het boek, bio-bibliografie van de auteur, persknipsels over zijn vroeger werk, foto's enzovoort).

Om een boek te lanceren en te verspreiden, zijn er verschillende mogelijkheden: onder meer de normale weg via grossiers, boekverkopers, stationsbibliotheken en kiosken maar ook de rechtstreekse weg van uitgever naar particulieren door mailing van verkoopbrieven of prospectussen - wat men noemt een postordercampagne, of door bezoek huis aan huis met dure referentiewerken, gebonden romanreeksen, encyclopedieën en dergelijke. Door het inlassen van advertenties in alle ter beschikking staande mededelingsorganen of publiciteitsmedia; in ons land in hoofdzaak via de pers, in andere landen via pers, radio en tv.

De publiciteitsafdeling splitst zich dan ook in verschillende diensten:

- de dienst van de relaties met pers, radio en tv, en voor de uitgevers van school- of technische boeken met het hele lerarenkorps. Door deze dienst worden de recensie- of presentexemplaren verzonden, de binnenkomende recensies geknipt, opgeborgen en met of zonder commentaar naar de auteur verzonden;
- de verschillende verkoopdiensten met als chef de verkoopleider die het reisplan van de vertegenwoordigers regelt en controleert, deze op de hoogte houdt van de gang van zaken in het bedrijf, van de nieuwe plannen zowel op gebied van

- productie als van propaganda, van nieuwe verkoopargumenten, van prijswijzigingen, ook van nieuwe verkooppunten of -mogelijkheden;
- ten slotte de eigenlijke publiciteitsdienst die voor redactie en opmaak van advertenties en van publiciteitsmateriaal zorgt en een efficiënt en weloverwogen gebruik tracht te maken van het, door de hoofdadministratie vastgestelde, publiciteitsbudget.

Lectuurraad, redactie, productie en verkooppromotie zijn vier afdelingen, die in het uitgeversvak een zeer specifiek karakter hebben.

De andere afdelingen in het bedrijf komen praktisch overeen met die van alle andere bedrijven, namelijk de administratie, boekhouding, personeelszaken en vooral het financieel beleid. Voor deze afdelingen zijn het economisch gevormde krachten die noodzakelijk zijn, terwijl veel van de minder belangrijke taken door ponskaartmachines of computers vlugger en met meer accuratesse kunnen worden volbracht.

De eerste afdelingen vereisen mensen met een grote culturele belangstelling en een even grote zin voor koopmanschap. Wat ik vaak noem: een schaap met vijf poten. Kopen, produceren, verkopen zijn de drie punten waar alles om draait. Maar deze drie punten worden gecontroleerd en feitelijk beoordeeld door een administratie die de rentabiliteit van het object op de voet volgt, feitelijk er voor moet zorgen dat in de kortst mogelijke tijd het hoogst mogelijke rendement uit het belegde kapitaal wordt gehaald.

Fusies van uitgeverijen maken het thans ook voor het boekenvak mogelijk de administratie te mechaniseren door de aanschaf van duur elektronisch materiaal. Het uitgeversvak zal niet kunnen beantwoorden aan de leesbehoefte van de mens, geboren in de tijd van de 35-urenweek, aan de steeds groeiende vraag naar - liefst onpartijdige en eerlijke - voorlichting, aan de evolutie van het onderwijs van hoog tot laag, indien het zich niet moderniseert en dus mechaniseert op het gebied van de productie, de distributie en de administratie.

Maar de grote groepen van bedrijven - en dat geldt vast en zeker ook voor het uitgeven van kranten, boeken en grammo-

foonplaten - doen me vaak denken aan een betonmolen waar slechts een uniforme grijze brij uitkomt. Ze kunnen zelfs een gevaar opleveren voor de vrije meningsuiting van de schrijver. Op vele wijzen en vaak met goede wil wordt getracht dit gevaar op te vangen. Als oplossing wordt vaak voorgesteld in krantenof boekenbedrijf een scherpe scheidingslijn te trekken tussen aan de ene kant de redactie en aan de andere kant de productie en de distributie. Dit is maar een schijnoplossing waar ik persoonlijk geen heil in zie, want uiteindelijk zijn het toch de resultaten van de distributie, door de administratie berekend en beoordeeld, die de doorslag geven in het algemeen beleid van een zaak. Ik voel veel meer voor een niet te ver doorgedreven splitsing van taken. Het is dan ook de reden waarom ik in mijn organisatorisch schema van een uitgeverij zo vaak de uitdrukking in *overleg met* heb gebruikt. Slechts door overleg en nauw contact tussen alle afdelingen van een bedrijf kan vermeden worden dat een der afdelingen de overhand krijgt.

In een uitgeverij lijkt het me juist van het hoogste belang dat degenen die de manuscripten aanvaarden, op voorstel van de leetuurraad, feitelijk dus degenen die de grondstof leveren voor de hele activiteit van het bedrijf, op de hoogte blijven van de werking en van de resultaten van de andere afdelingen. Zij moeten dus bijzonder begaafd zijn want hun belangstelling zal zich evenwichtig moeten verdelen tussen woorden en cijfers, anders verliezen zij in korte tijd elke medezeggenschap in het beleid van een zaak.

Er is echter nog een belangrijke factor in de ontwikkeling van het uitgevervak in België en dat is de rol van de staat (in casu onze departementen van Cultuur, Onderwijs, Economische Zaken, Buitenlandse Handel en Wetenschappelijk Onderzoek, onze culturele instellingen, onze gesubsidieerde bibliotheken), de gehele culturele infrastructuur. De rol van de staat in de uitgeverwereld is bevorderend in die zin dat er wel sprake is van staatssteun, maar dat deze eerder op empirische wijze gegeven wordt; daar tegenover stelt men vast dat bij vele officiële of semi-officiële instanties de neiging heerst zelf te gaan uitgeven en vaak boeken te brengen die bij elke behoorlijke uitgever het licht had kunnen zien. Ambtenaren, zonder ervaring, menen zich geroepen te voelen uitgever te worden, maar dan op staatskosten, dit wil zeggen zonder risico en belastingvrij. Ze beconcurreren zo-

doende de bonafide uitgever die met die factoren in zijn prijsvaststelling rekening moet houden. Deze staatsuitgaven worden vaak ook te duur geproduceerd, zonder ervaring, zonder leergeld betaald te hebben, en het verlies wordt door de belastingbetaler gedragen.

Het ministerie van Cultuur heeft een commissie in het leven geroepen, belast met het adviseren van de minister, onder meer in verband met aankoop van literair werk van Vlaamse auteurs, in België of in Nederland uitgegeven.

Deze commissie werkt echter traag en helaas eerder remmend dan bevorderend. Vooral op het gebied van de uitgaven van poëzie, essay en toneel zou zij efficiënter moeten optreden. Dit zijn namelijk werken die, naar ik meen, voor de verdere evolutie van onze cultuur van het allergrootste belang zijn maar die zich nooit tot een groot publiek richten. Nooit kan een uitgever, bij de bepaling van zijn in casu steeds beperkte oplage, van tevoren enige zekerheid verkrijgen over het wél of niet aankopen van een aantal exemplaren door de staat. De beslissingen, of liever de adviezen, die door de aankoopcommissie worden gegeven, zijn uiterst wisselvallig. Deze wisselvalligheid zal mede veroorzaakt worden door het beperkt budget waarover de commissie beschikt, zodat de commissieleden te lang moeten aarzelen om het krediet te besteden.

De budgetten Franse en Nederlandse letteren zouden niet meer op elkaar moeten afgestemd zijn. Zonder over juiste cijfers te beschikken, meen ik te mogen zeggen dat er meer literair werk van Vlaams- dan van Frans-Belgische auteurs verschijnt. Daarbij, cultuur bestaat niet alleen uit literatuur. Wat met literatuur niets te maken heeft, ressorteert niet onder de bevoegdheid van de aankoopcommissie. Toch is de uitgave van wetenschappelijke vulgarisatiewerken een noodzaak. Het beantwoordt aan een behoefte. Maar de auteurs van dergelijke werken worden als ‘quantité négligeable’ behandeld. De concurrentie van goedkope Nederlandse reeksen op het gebied van wetenschappelijke vulgarisatie is bijzonder groot. Elke Noord-Nederlandse uitgever zal de neiging hebben, wanneer hij een bepaald wetenschappelijk of technisch onderwerp in een reeks voorziet, zich eerst en vooral te wenden tot een Noord-Nederlands auteur; onze Vlaamse wetenschapsmensen komen zelden aan bod in het Noorden en krijgen geen mogelijkheid tot publiceren in eigen land,

door de scherpe concurrentie die elke Vlaamse uitgever die zich op dat terrein zou willen wagen in eigen land, en vanzelfsprekend ook in Nederland, ondervindt voor een verspreiding van zijn uitgaven. Zodoende beschikt geen van onze wetenschapsmensen over een tribune om hun ideeën en hun ervaringen naar voren te brengen. Dit vormt een der problemen van het uitgeversvak in Vlaanderen en ik ben dankbaar omdat ik vanavond juist in deze kring van de Katholieke Vlaamse Hogeschooluitbreiding de gelegenheid had de alarmklok te luiden.

Hiermee heb ik meteen een der belangrijkste algemene problemen van het uitgeversbedrijf genoemd.

Problemen zijn talrijk in het uitgeversvak. Ze alle noemen zou erop neerkomen dat men alle poten van een lopende kudde schapen zou trachten te tellen. De uitdrukking is niet van mij maar van iemand die in het *Bulletin du Livre* de problemen van de Amerikaanse uitgeverij trachtte op te sommen.

Uitbreiding, dus planning voor de toekomst en dus financiering en investering, zijn de huidige hoofdproblemen van de uitgeverij, in alle landen, zoals trouwens van elk ander soort bedrijf. Over deze drie punten uitvoerig uitweiden zou mij nu te ver voeren, zeker in het leader van de mij toebedeelde tijd.

Maar het uitgeversvak stelt daarbuiten vele problemen die specifiek zijn voor dat vak, hetzij in het algemeen, hetzij voor een bepaald soort uitgeversactiviteiten.

Algemene problemen zijn:

a) de fusie van bedrijven, waar ik reeds iets van gezegd heb, maar om het u nog duidelijker te maken zou ik uit het NoordNederlandse dagblad *De Telegraaf* een artikel willen voorlezen: 'Binnen vijf jaar zijn de kaarten geschud', zo is de titel van een artikel in *De Telegraaf* van 1 maart. Want 'verreweg de meeste van de vele honderden Nederlandse uitgeverijen zullen dan van het toneel verdwenen zijn. Slechts vijf of hooguit tien grote ondernemingen zullen overblijven, die samen bijna alle troeven van het spel in handen hebben. Daarnaast blijft er slechts plaats voor een beperkt aantal kleinere bedrijven die zich sterk hebben gespecialiseerd of vanuit een bepaalde politieke of geestelijke richting werken', aldus het begin van dit artikel.

b) niet alleen in de uitgeverij stelt zich dit probleem. Ook in de boekhandel, wat eveneens zijn weerslag heeft op de uitgeverij. En in dit verband zou ik willen citeren wat onlangs door een van mijn Amsterdamse collega's in een interview werd opgemerkt. Mijn collega zei letterlijk:

‘Wat tot op zekere hoogte een gevaar inhoudt, dat zijn een aantal grote boekhandelsconcerns die het inkopen van boeken selecteren. Dat is natuurlijk hun goed recht als bedrijf, maar als zij dan een boek niet nemen wordt het meteen op 50 of 100 verkooppunten niet gebracht. Stel je voor dat die concerns in de toekomst steeds meer boekhandels kopen, en daar ziet het wel naar uit. Wat gebeurt er dan? Dan word je zo langzamerhand steeds meer afhankelijk van die concerns. Op een moment gaat dan zo'n bedrijf zo'n enorme kracht ontwikkelen, dat ze de helft van de oplagen van uitgevers kopen. Dan krijg je de situatie dat je het best van tevoren met een manuscript naar zo'n man toe kunt gaan en zeggen: Verkoopt u het of verkoopt u het niet? En voor welke prijs? Kijk, dan gaan die mensen bepalen of je een boek uitgeeft of niet. Maar zover is het godzijdank nog niet. Er zijn nog boekhandelaren die zich staande kunnen houden ondanks het feit dat ze het niet gemakkelijk hebben.’

De conclusie van dit citaat - met de strekking waarvan ik mij ten volle kan verenigen - is dat de uitgever de zelfstandige boekverkoper zal dienen te steunen als hij er prijs op stelt zijn keuze zelf te blijven bepalen en vooral een kans te kunnen blijven geven aan onbekende auteurs, aan een nieuwe generatie van schrijvers.

c) een algemeen probleem is dat van de noodzaak steeds grotere oplagen te drukken. De steeds sneller draaiende drukpersen, hun zeer hoge kostprijs, het feit dat ze in enkele jaren moeten zijn afgeschreven, want nieuwe druktechnieken staan voor de deur, maakt het uitgeven van boeken in kleine oplage niet renderend, zomin voor de uitgevers als voor de drukker. Het wordt onmogelijk werk van debutanten, dichten toneelwerk, zelfs essayistisch werk, tegen een normale verkoopprijs uit te geven, temeer zoals het in het interview van mijn collega ook voor u wel duidelijk moet zijn dat dergelijke werken door inkopers van grote boekhandelconcerns geweerd worden.

Mag ik nog met andere problemen voor de dag komen, problemen die zich in hoofdzaak stellen aan uitgevers van bellettrie of van schoolboeken?

Voor de uitgevers van schoolboeken is er het probleem van de aanpassing aan de totaal vernieuwde leerprogramma's met de intensieve gebruikmaking van de audiovisuele methodes, waar nog zoveel geëxperimenteerd wordt, vaak zonder de steun van aan ervaring getoetste handboeken.

Voor de uitgevers van bellettrie stelt zich het probleem van de uitbarsting van voorbije taboes, onder meer drugs en seks, en de nog steeds niet herziene wetgeving in dat opzicht.

Dezelfde uitgevers stellen vast dat de verkoop van de traditionele roman onder de vermindering van de belangstelling van het publiek schijnt te lijden. Komt het doordat de tendensen die zich manifesteren in de 'nouveau roman' de verwachtingen van de gewone romanlezer niet langer vervullen? Of komt het door een vervaging van de grenzen tussen roman, poëzie en essay? Of komt het soms door de steeds groeiende behoefte aan onpartijdige, degelijke informatie in plaats van aan producten van de verbeelding? Dan zou de, door sommige schrijvers geponeerde, samensmelting van de roman en het document *à l'état brut* de oplossing kunnen bieden. De geestelijke verwarring van onze tijd loopt vaak uit op een *mise en question*, vooral op sociaal en dus op politiek gebied. De roman als document zou hier een uitkomst kunnen bieden.

Onze huidige samenleving heeft woorden, ontzettend veel woorden nodig om de kranten, de weekbladen en de tijdschriften te vullen, om 16 uur per dag alle radiozenders in de ether te houden, om u zelf elke avond minstens van 8 tot 10 maar vaak ook langer, voor uw tv-scherm vast te houden, om u voor uw verstrooiing, uw informatie of uw ontwikkeling de nodige boeken te verschaffen. Alles is goed, het meest onbenullige evenement wordt opgeschroefd, de minst waardevolle pennenvrucht wordt in de vorm van sensatieroman tot meesterwerk bevorderd; de menselijke ellende wordt in kleur en geur, ik zou haast zeggen met wellust beschreven.

De studentenopstand en onder meer de meidagen van 68 in Frankrijk zijn aanleiding geweest tot het publiceren, bij alle mogelijke Franse uitgevers, van een paar honderd boeken over dat sociale probleem. Partijdige, onpartijdige en vooral schijn-

baar onpartijdige boeken. Een aspect van onze huidige samenleving werd vooral aan de kaak gesteld, namelijk de *société de consommation* en vooral de publiciteit die er aan ten grondslag ligt, want opgedreven consumptie veronderstelt een intensief en vaak *rücksichtslos* gebruik van alle propagandamiddelen. Wat niet belette, zoals een Frans weekblad het zeer terecht opmerkte, dat ook die auteurs die de druk van de publiciteitsmedia in hun werk hekelden, het hun uitgever kwalijk zouden hebben genomen, indien hij voor het verspreiden van hun boek geen gebruik had gemaakt van die, o zo gelaakte, propagandamiddelen. Onze consumptiemaatschappij weet op die manier alles en iedereen naar zich toe te trekken, ook degene die ze het scherpst aanvalt. Ten slotte kan alles dienstbaar gemaakt worden om voeding te bieden aan haar cultureel kannibalisme.

In dat opzicht kan ik niet voldoende aandringen op de grote verantwoordelijkheid die op de schouders rust van al degenen die in de sfeer van de communicatiemedia bedrijvig zijn. Dus ook de uitgevers van boeken. En de noodzaak dringt zich steeds meer op, om voor dat beroep mensen vakkundig op te leiden die tevens doordrongen zijn van de culturele, ethische en esthetische draagwijdte van hun bedrijvigheid. Ik zou hier de gelegenheid te baat willen nemen om te pleiten voor een vakschool voor uitgeversbedrijf en boekhandel. Het is haast ondenkbaar dat de eerste de beste analfabeet zich uitgever mag noemen, dat België in tegenstelling tot alle omringende landen nog steeds wacht op een vakopleiding voor uitgevers en boekverkopers. In Nederland werd zo'n opleiding, jaren geleden al, verplicht gesteld voor al degenen die zich tot uitgever of boekhandelaar geroepen voelen. Deze opleiding, aanvankelijk een tweejarige schriftelijke cursus met mondelinge en schriftelijke examens, is nu een dagschool met een zeer uitgebreid leerprogramma.

In het feit dat Vlaanderen - heel België trouwens - over geen enkele vakopleiding beschikt en dus ook geen eisen kan stellen aan degene die het beroep van uitgever of boekverkoper kiest, ligt waarschijnlijk een der oorzaken dat het zo ten achter staat bij alle omringende kleine landen van Europa.

In het afgelopen jaar mocht ik over dit probleem al regelmatig via pers, radio en tv mijn gedachten uitspreken, sommigen onder u zullen daar toen reeds kennis van hebben genomen.

De Koninklijke Bibliotheek (dienst Wettelijk Depot) heeft de cijfers bekendgemaakt van de Belgische boekproductie in 1968. Het totaal bedraagt 4975 titels, waarvan 805 herdrukken; in die twee cijfers zitten 1655 werken die tegelijk in België en in het buitenland werden uitgegeven. Een splitsing per taal zal later in het jaar worden bekendgemaakt. Eén splitsing per genre is al bekend: er zijn 1604 titels in verband met de letterkunde, 709 in verband met sociale wetenschappen, 615 over toegepaste wetenschappen, 352 over zuivere wetenschappen en 129 algemene werken.

Vindt u het goed dat ik daar tegenover de cijfers van de Nederlandse boekproductie even aanhaal, voor hetzelfde jaar 1968? De totale productie was: 11.174 boeken, waarvan 4742 herdrukken, wat al een veel gezonder beeld geeft. Er waren 9386 titels in het Nederlands en 1788 in andere talen.

Er werden 208 algemene werken uitgegeven, 1201 over sociale en economische wetenschappen, 3710 titels in verband met de letterkunde.

Maar ik wil u niet langer met cijfers, vooral bedroevende cijfers lastigvallen. U kunt er zelf de nodige conclusies uit trekken.

Uitgever zijn is, u zult het zelf ook wel inzien, een vak, een beroep als een ander. Het is echter door de stof die men te verhandelen krijgt, een roeping. Het is én een roeping, én een beroep. Tot voor kort zou ik geneigd zijn geweest te antwoorden dat het een beroep is en een roeping kan zijn, met alle intuïtieve elementen van een roeping, voorzover het het kiezen van manuscripten, het leiding geven aan auteurs, het richting geven aan het uitgeeffonds betreft. Ik vernam echter onlangs dat het twaalfde cahier van het Franse tijdschrift *Commerce* gedichten heeft gepubliceerd van een IBM-computer 360, die besteld was voor het programmeren van nieuwe leermethodes. De titel van het werk van deze dichter-computer luidde: *Un coup de dés abolit le hasard*. Verder doordenkende over het scheppingsproces van dat dichtwerk, kwam ik tot de conclusie dat ook deze taak van het uitgeversvak, het kiezen van manuscripten of het advies geven aan een auteur over wijzigingen ter verbetering van zijn manuscript een dezer dagen aan een computer zou kunnen worden toevertrouwd.

De feeling die nodig is om voor een literaire uitgever in het werk van een debutant die elementen te bespeuren die een waarborg zijn voor een gunstige evolutie van dat werk, deze feeling berust mijns inziens op drie elementen: kennis der letteren, een goed geheugen, dit wil zeggen ervaring, en een beetje geluk. Slechts het element 'geluk' kan in de computer niet worden geprogrammeerd. Wat de twee andere elementen betreft, het is gewoon een kwestie van ponskaarten en programmatie.

Om met een optimistische noot te eindigen, zou ik eraan toe willen voegen dat het ondanks alle problemen en moeilijkheden een dankbaar beroep is, al ware het alleen maar om de gedachten dat men een aantal schrijvers, voordien volkomen onbekend, de plaats heeft gegeven die hun op grond van hun talent toekomt en die men thans algemeen waardeert.

Het heeft me, tot op heden, steeds gelukkige ogenblikken bezorgd als ik een nieuw talent, nieuwe ideeën of nieuwe formuleringen van oude ideeën had ontdekt. En gelukkig komt het maar zelden voor dat zo'n schrijver vergeet hoeveel risico's en opofferingen er aan de kant van de uitgever aan de verschijning van zijn boek zijn voorafgegaan.

Een der zoveelste bouwstenen tot...

Herinnering aan Hanna Kahan (22 januari 1982)

Toen ik in april 1932 als importeur van Nederlandse boeken in Brussel begon, na gedurende anderhalf jaar bij uitgever Stols het vak (in casu) te weinig te hebben geleerd, ging ik dadelijk op pad, dat wil zeggen dat ik de boekverkopers uit het Vlaamse land bezocht met een aanbieding waar men niet naar huis over kon schrijven, namelijk Stols en Boosten & Stols, althans wat de verkoopwaarde op de Vlaamse markt betreft. Maar langzamerhand begon ik ook andere Nederlandse fondsen te importeren en, een jaar later, in samenwerking met Meulenhoff & Co Amsterdam, Duitse en Engelse boeken: alle grote Duitse schrijvers van toen, Thomas en Heinrich Mann, Stefan en Arnold Zweig, Lion Feuchtwanger, Jacob Wassermann, Hans Fallada, Erich Kästner, Klabund, de Insel-Bücherei, Hamann Kunstgeschichte en de voor die tijd erg goedkope Phaidon-kunstuitlegaven. Uit Engeland waren het vooral de deeltjes uit de Albatros-reeks.

In de Pelikaanstraat in Antwerpen ging ik bij boekhandel Kahan op aanbieding en, in tegenstelling tot bij de andere boekverkopers uit de Vlaamse provincies (waar ik, eenentwintig jaar jong meisje met een Hollands-Frans accent, nogal modieus gekleed, - nog steeds de ijdeltuit - en met zorgvuldig geëpileerde wenkbrauwen, de mode van toen, als de afgezante van de duivel werd ontvangen en na mijn bezoek in de achterkeuken heel wat commentaar zal hebben uitgelokt), oef... wat een tussenzin!, dus bij Kahan was er dadelijk een zeer persoonlijk contact. Heel gauw werd ik er vaak verzocht om twaalf-uur aan tafel mee te eten.

Vader en zoon Bernard, de hoed op het hoofd, aan de ene kant van de eettafel en ik aan de andere kant. Moeder zat nooit mee aan tafel maar liet ons genieten van haar heerlijke joodse kookkunst, snoekbaars, zelf klaargemaakte zoete augurkjes, kaas en matzes. Wél raapte ze heel zorgvuldig alle kruimels van de tafel op.

In Brussel leerde ik hun dochter Hanna kennen die, na een tijdje

in de Antwerpse zaak te hebben gewerkt, een boekhandel in de Bergstraat had geopend: Librairie Cosmopolis, de enige boekhandel in Brussel waar men buitenlandse boeken kon kopen. Later kwam haar jongere zuster Bekkie (Rebecca) er ook werken.

Broer Bernard trouwde in Antwerpen met de zuster van Harry Klagsbald, een intelligente en belezen joodse jongen die met alle Vlaamse schrijvers van toen erg bevriend was, onder meer Felix Timmermans, Emmanuel De Bom en de jongere Maurice Gilliams.

Toen mijn zaakje wat belangrijker was geworden en ik meer op kantoor moest blijven, stelde ik deze Harry Klagsbald als mijn vertegenwoordiger aan. Rond 1935 nam hij het aanbiedingswerk van me over en bleef het doen, tot het moment dat hij, in 1942, de gele ster moest dragen en zich nog moeilijk verplaatsen kon. *Invitus invitam demissit*, of eerder andersom! Enige tijd later werd hij naar een Duits KZ vervoerd en stierf tijdens de oorlog in Dachau.

Hanna en Bekkie waren meer dan zakenrelaties, we waren goede vriendinnen geworden en we dronken samen heel wat glazen thee (op zijn Russisch) en er werd ook te veel ‘genascht’ op zijn Jiddisch. Hanna trouwde met de diamanthandelaar Jacques Goldstein en kreeg een dochter, Denise, maar haar huwelijk was van korte duur. Ik trouwde in 1936 met mijn vroegere taalleraar op het Atheneum in Dinant, François Closset.

De echte Brusselse intelligentsia, niet degene die uitsluitend naar Parijs luistert, was trouwe klant van de Librairie Cosmopolis, die na een tijdje naar een ruimere winkel verhuisde, in de Arenbergstraat, vlak naast het kantoor waar ik van 1933 tot mijn huwelijk in 1936 werkte en woonde.

Hanna was, evenals ik, een meisje dat steeds tussen boeken had geleefd. Ze las, en sprak ook, Frans, Nederlands, Engels, Duits, Jiddisch en zelfs Hebreeuws, want vader Kahan was een ‘fijne’ jood, die bijvoorbeeld nooit de hand van een vrouw - en dus ook mijn hand - drukte. Hanna was evenmin als ik huishoudelijk aangelegd: ze las boeken, praatte over boeken, verkocht boeken en hield zich op de hoogte van boeken. Ze was een geweldige bron van inlichtingen voor haar klanten uit Brussel en de provincie. Een van die klanten was een arts, uit Virton afkomstig, die in de Afrikaanse binnenlanden zijn vak met toewijding

uitoefende. Een zeer belezen man naar wie ze geregeld pakken boeken, door haarzelf voor hem gekozen, stuurde. Bij elk verblijf in Europa kwam hij bij haar zijn cultuur op peil houden. Toen de Tweede Wereldoorlog begon, was hij toevallig in Europa, hij keerde niet naar Belgisch-Kongo terug, trouwde met de inmiddels gescheiden Hanna, en wist zodoende, goj zijnde, moeder en dochter uit de handen van de bezetter te redden. Ook de ouders van Hanna konden dankzij hem onderduiken, terwijl zoon Bernard en zijn vrouw Paula eerst bij mij in Brussel terechtkwamen, voordat ik ze per trein naar een onderduikadres in de Ardennen kon begeleiden. Een deel van hun bezit (juwelen en dergelijke) kreeg ik in bewaring.

Mijn man, uit Herstal afkomstig, en dokter Muller, beiden bezeten van buitenlandse literatuur, werden goede vrienden en we brachten vaak hele avonden samen door, maar het onderwerp van de gesprekken was veel meer het oorlogsgebeuren en de politieke vooruitzichten voor Europa dan de letteren.

De drukke naoorlogse tijd heeft ons van elkaar verwijderd. Hanna werd doktersvrouw en - steeds meer - 'moeder' van een bijzonder intelligent meisje waar stiefvader Muller een grote invloed op uitoefende.

Ik werd, importeur, steeds meer uitgever én importeur, met daarbij een groeiende aandacht voor de Noord-Nederlandse markt, zodat we elkaar niet meer zagen. Maar toen ik opnieuw in België kwam wonen, zocht ik contact eerst met Bernard, die een vroeg oud joods mannetje was geworden, steeds meer op zijn vader leek, nog steeds, met de hoed op het hoofd, heel ver achter in een donkere, verwaarloosde Antwerpse boekwinkel zat, in een steeds meer vervallen joodse buurt, een wijk waar je de angst voelt trillen, in zijn winkel vol merkwaardige judaïca. Elk jaar was zijn mooiste tijd met een chartervlucht naar Israël te gaan en er met zijn vrouw zo lang als het kon te verblijven. Ze namen het me haast kwalijk dat ik nooit in Israël, wél in Libanon en Syrië, was geweest.

Een jaar geleden werd ik weer voor een etentje bij hen uitgenodigd: weer hetzelfde koosjer eten, maar nu met een fles koosjere zoete witte wijn uit Israël en Paula, vrouw van Bernard en zuster van de betreurde Harry, zat nu ook mee aan tafel. Aan de

wanden van hun eenvoudig appartement, eveneens in de Pelikaanstraat, hingen prachtige etsen en tekeningen van James Ensor, schilderijen van Permeke en Masereel en ook veel werk van joodse kunstenaars als Mane Katz. Op een zondag in de zomer kwamen ze me in Gooik bezoeken en voor die gelegenheid had ik, volgens voorschriften van Hanna, een koosjere maaltijd klaargemaakt.

Dokter Muller was inmiddels overleden maar Hanna woonde nog steeds in het zeer goed onderhouden doktershuis aan het Moricharplein waarvan dochter Denise, ongetrouwd (een taalwonder die bij de EEG werkzaam is), de eerste en de tweede verdieping betreft.

Bij het weerzien stelde ik vast dat Hanna even levenslustig en belangstellend was gebleven als voorheen, ze hield zich nog steeds goed op de hoogte, las veel, luisterde naar goede radio-uitzendingen en bezocht nog steeds bioscopen en concertzalen. Ik was echter ongerust toen ze me vertelde dat een van haar oogleden - inderdaad nogal rood aangestoken - bestraald moest worden. Ze moest steeds vaker naar het Bordet-instituut. Ik was juist van plan haar deze week boeken terug te brengen die ik van haar had geleend en vanochtend, onder de post, vond ik een gedrukt kaartje meldende de dood en de crematie *dans la plus stricte intimité* van Hanna Muller, met onderaan met de pen geschreven: *A la demande de Paula Kahan, ne pas faire connaître à Bernard le décès de sa soeur.*

She is so eager, dacht ik wanneer ik haar na een paar uur praten verliet en ze steeds vond dat ik niet lang genoeg bleef. Zal ik nu tegen de muren moeten praten? De wereld is zo leeg geworden. Mijn laatste levensteken aan haar was een knipsel uit *Le Monde*, met een artikel over David Shahar, *le conteur de Jérusalem*, de Hebreeuwse romanschrijver die terecht met Marcel Proust wordt vergeleken.

Ik zocht elke gelegenheid om haar het vele dat ik van haar had ontvangen, terug te geven. Hoe zij, in de jaren dertig, aan Amerikaanse boeken kwam, heb ik nooit geweten (misschien waren het Engelse coproducties) maar dankzij haar ontdekte ik toen al de dikke pillen van John Steinbeck en Thomas Wolfe, een openbaring na de naturalistische boeken van Dreiser en Dos Passos. Op mijn werktafel lag nu voor haar gereed een knipsel over haar (voor)naamgeoot Hanah Arendt en haar onvoltooid wijsgerig

werk dat door Mary McCarthy (*l'ennemie intime* de John Steinbeck) werd geredigeerd.

Een vrouw die een belangrijke rol heeft gespeeld in mijn leven en ongetwijfeld ook in het leven van vele anderen, is, in alle stilte, heengegaan en niemand weet het... en niemand mag het weten.

Als je per ongeluk een Vlaamse uitgever bent
Lezing 'De Brandende Kwestie' voor de Stichting Literaire Activiteiten
Amsterdam (oktober 1984)

Op 8 december 1983 hield de Koninklijke Nederlandse Uitgeversbond zijn eerste openbare jaarvergadering, met Harry Mulisch als spreker. Zijn openingsrede was een doorwrocht, wat sibillijns verhoogd, dat bewondering afdwong. Formuleren zoals Harry Mulisch en de vele Nederlandse auteurs die in deze zaal hun 'Brandende Kwestie' hebben behandeld, behoort niet tot mijn mogelijkheden. Luidt een zeer recente, wat apodictische uitspraak van Boudewijn Büch niet als volgt: *Uitgevers kunnen niet schrijven?* Voor mij was uitgeven, in zeker opzicht, het middel om mijn onmacht zelf auteur te zijn te compenseren. Ik ben dus uitgever geworden, of eerder, zoals ik het eens tegen Bibeb zei: verkoopster van boeken, maar dan uit een gevoel van verantwoordelijkheid tegenover de auteurs die op me rekenden.

Het probleem van de verhouding Noord-Zuid, wat het literaire boek betreft, is, naar mijn mening, zuiver een kwestie van inkoop- en verkoopstrategie. Deze bewering zal ik trachten te staven aan de hand van wat cijfers en van gegevens ontleend aan de economische geografie.

Een viertal maanden geleden verscheen in de Vlaamse krant *De Standaard*, in de rubriek 'Periodiek gelezen', een artikel getiteld: 'De Noord-Zuidverhouding in onze literatuur', met als opvallende ondertitel in een vette onderkast cursief: 'Als je per ongeluk een Vlaams auteur...'

Het toeval wil dat een paar dagen nadien de Stichting Literaire Activiteiten Amsterdam me vroeg of ik een 'Brandende Kwestie' te behandelen had voor het programma 1984-1985. Vermetel als ik ben, ging ik op het SLAA-verzoek in want de vragen die dat stuk uit *De Standaard* in mijn geest deden oprijzen, waren langzamerhand een brandende kwestie geworden.

Toen ik in 1978 Amsterdam verliet en, na wat omzwervingen in de Verenigde Staten, naar België terugkwam, viel het me op dat

men in de media voortdurend werd geconfronteerd met de klacht dat Vlaamse romanciers, dichters en essayisten en hun in Vlaanderen gevestigde uitgevers niet voldoende aandacht kregen in de Nederlandse bladen en niet aan bod kwamen op de Nederlandse markt.

Er zijn dagen waarop ik denk dat deze klacht aan de al te menselijke neiging een zondebok te vinden beantwoordt en andere dagen waarop ik Vlaanderen gelijk zou willen geven, zoals toen ik kennisnam, drie weken geleden, van de boekenbijlage van *Vrij Nederland* van 22 september en van het ‘Overzicht van de nieuwe Nederlandse boeken’, een overzicht dat waarschijnlijk samengesteld werd aan de hand van de op de redactie binnengekomen zomer- en najaarsaanbiedingsfolders. Deze zuiver informatieve, op kwalitatieve waarde gebaseerde selectie vermeldt in totaal 262 nieuwe titels die najaar 1984 en voorjaar 1985 zullen verschijnen. Ik trof er:

- 53 romans en verhalen van Nederlandse auteurs, geen enkele van een Vlaams auteur;
- 32 essays, met - en ik zit er voor niets tussen - één enkel essay van een Belg, mijn neef Michel Dupuis, bij Bzztôh;
- 23 poëziebundels, met één enkele Vlaming, Clem Schouwenaars, uitgegeven door een jonge Vlaamse uitgeverij, Hadewych, waar ik aan verbonden ben.

Een ontleding van de andere rubrieken, van vertalingen over kunstboeken tot diversen, zal ik u besparen.

Wél stel ik vast dat er geen enkele titel van onafhankelijk gebleven Vlaamse uitgevershuizen in voorkomt. Hebben die Vlaamse uitgevers verzuimd hun aanbiedingsfolders naar de recensenten te sturen? Dat Vlaanderen nog veel moet leren wat promotie en management betreft, wordt uittentreuren herhaald, maar dat geldt zeker niet voor een actief bedrijf als Lannoo, waar veel essayistisch werk en kunstboeken verschijnen. Zou het toch waar zijn dat men in Holland, naar weleens ten zuiden van Breda wordt beweerd, ‘stelselmatig en opzettelijk Vlaanderen verzwijgt’? Zijn Noord en Zuid vijandige broeders geworden en zal ik de rol van de onsterfelijke Antigone moeten spelen, die geen onderscheid weet te maken tussen haar zo dicht bij elkaar in onenigheid levende broeders?

Ik ontleende de titel van mijn lezing aan de ondertitel van het stuk uit *De Standaard* en maakte ervan: ‘Als je per ongeluk een

Vlaams uitgever bent...’, met mijn excuses aan het adres van Theo Hermans, verbonden aan de afdeling neerlandistiek van Bedford College, University of London, want het blijkt dat deze titel van hem afkomstig is. In het tijdschrift *Neerlandica Extra Muros*, halfjaarlijks contact- en inlichtingenblad van de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek, heeft Theo Hermans, dit voorjaar, een uitvoerige studie gewijd aan *Het Vlaams literaire boek en het oog van de Nederlandse kritiek*. Deze studie begint met een klacht van de vader der Vlaamse Beweging, Jan-Frans Willems, die, in een postscriptum bij een brief uit 1825 aan zijn vriend Jeronimo de Vries, het ‘niet broederlyk [acht] van de Hollanders [dat zijn] laatstelyk uitgegeven werken geene eene recensie’ kregen. Buiten die van Jan-Frans Willems worden ook klachten gemeld van Willem M. Roggeman, Carlo van Baelen en de dichter Daniël Billiet, maar de felste scheldkanonnade komt van Hubert Lampo en zijn aanklacht wil ik u niet onthouden. Ik citeer Theo Hermans: ‘Hij [Lampo] gewaagde namelijk van het “agressieve, om niet te zeggen fascistoïde lef” waarvan de Nederlandse deelnemers aan het panelgesprek op de *Dagen van de Vlaamse Gids* blij zouden hebben gegeven’ en Theo Hermans vervolgt: ‘Terugkerend tot de wereld van de redelijkheid, kan men zich echter in ernst de vraag stellen in welke mate de Nederlandse literaire kritiek en journalistiek aandacht besteedt aan uit Vlaanderen afkomstig literair werk’. Om op de vraag een antwoord te vinden heeft Theo Hermans een ‘minigelegenheidsonderzoek’ gedaan, namelijk een vergelijking tijdens een bepaalde periode tussen het cultureel supplement van de NRC en zijn Vlaams equivalent, de *Standaard der Letteren*. Zijn conclusie is: Als je per ongeluk een Vlaams auteur bent, heb je slechts een minieme kans op een recensie van je boek in de NRC. Zielig, is het niet?

‘Zielig maakt onbemind’, schreef Jan Mulder onlangs in zijn kroniek in *De Tijd*, een kroniek die ik ongaarne zou missen al weet ik geen verschil tussen hoek- en strafschoep. Ik ben al te bewust dat men in Nederland geen slapeloze nachten beleeft aan de brandende kwestie van de verhouding Noord-Zuid, al meent elke Nederlandse uitgever van literatuur dat zijn omzet in Vlaanderen niet aan zijn verwachtingen beantwoordt.

Het jaarlijks overzicht van *de Volkskrant* van 7 december 1983 van de wekelijkse rubriek van Martin Ruyter, ‘isbn’, was ietsje gunstiger voor Vlaamse auteurs. 108 titels waren in de loop van 1983

in die rubriek besproken. Hoeveel Vlamingen hadden die eer genoten? Negen, 9 op 108, 1 op 12, maar tot welke fondsen behoorden ze: Hubert Lampo (Meulenhoff), Hugo Claus, Ivo Michiels, Leo Pleysier (De Bezige Bij), Emile Degelin, Ward Ruyslinck, Hedwig Speliers en Herwig Leus (Manteau), Alstein (Standaard). Deze laatste twee fondsen kan ik moeilijk als Vlaamse uitgeverijen beschouwen: hoe zelfstandig de Antwerpse vestigingen ook zijn, het algemeen beleid wordt in Amsterdam bepaald, voor de Standaard bij Bürmann-Tetterode en voor Manteau bij Elsevier. Geen enkele auteur van een der onafhankelijke in Vlaanderen gevestigde uitgeverijen van algemene boeken (ik heb het niet eens over literatuur) was in aanmerking gekomen voor een korte bespreking in deze 'isbn'-rubriek.

U stelt zich waarschijnlijk de vraag: welke zijn dan toch de Vlaamse uitgevers van algemene boeken? Ik hoop, als ik ze noem, geen al te erge omissie te begaan. Ik onderzocht het door de Vlaamse vakgroep gepubliceerde *Repertorium van 1983 van werken in Vlaanderen uitgegeven of door alleenvertegenwoordigers ingevoerd*. Terloops moet ik zeggen dat mijn bron, namelijk dat repertorium, wat de nauwkeurigheid betreft vooral bij het onderbrengen in rubrieken wat te wensen overlaat: het boek van cabaretier Max Tailleur *Kleedt u zich maar uit*, een uitgave van Becht, komt in de rubriek Sport terecht. Is Max Tailleur een verwoede jogger of een aerobicfanaat geworden? Hier treft de redacteur van het *Repertorium* geen blaam, het zijn de importeurs die opgeven in welke rubriek Nederlandse uitgaven ondergebracht moeten worden. Nog een voorbeeld: de twaalf 'Sterrenbeeldpockets' van Bruna staan onder romans, terwijl de twaalf deeltjes 'Astrologische reeks' van Elmar in de rubriek Geografie terecht kwamen. Enige bibliografische waarde mag dus aan dit repertorium niet gehecht worden, maar het geeft een approximatief beeld van wat er, op de Vlaamse markt, te koop wordt aangeboden. Hier volgt dus het resultaat van mijn amateuristisch onderzoek; ik vermeld eerst die firma's die, in zover ik op de hoogte ben van fusies of overnames, als onafhankelijk mogen worden beschouwd, of zoals prof. dr. Ludo Simons van de Katholieke Universiteit Leuven op 27 april 1984, tijdens de viering van de vijfenzeventigjarige uitgeverij Lannoo, zei: 'de nog overeind gebleven uitgevers'.

Lannoo uit Tielt, een der voornaamste uitgeverijen in Vlaanderen, dankzij een technisch goed uitgeruste drukkerij en enkele renderende activiteiten op het gebied van het religieuze boek, het kunstboek, het jeugdboek, de reisgidsen en wat men in het vakbargoens noemt de ‘non-books’, gaf in 1983 één roman en vier poëziebundels van Vlaamse auteurs uit.

Kritak, de zeer actieve progressistisch getinte uitgeverij uit de universitaire stad Leuven, gaf een achttal literaire boeken uit. Walter Soethoudt uit Antwerpen, uitgever van het tijdschrift *Diogenes* van de afgesplitste redactie van het *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, een gewaagde en dus lofwaardige onderneming, heeft een tiental boeken op zijn naam staan.

De Roerdomp uit Brecht een drietal, Heidelberg uit Hasselt een viertal, het Mercatorfonds uit Antwerpen een tiental poëziebundels en het Masereelfonds uit Gent eveneens. Het Davidsfonds een achttal. De Reinaert-uitgaven brachten twaalf titels van Vlaamse auteurs, meestal herdrukken plus een vertaling van Dostojevski. De Clauwaert-reeks was de meest actieve met zeventien titels van Vlaamse schrijvers waaronder debuten. De Standaard Uitgeverij gaf een tiental literaire titels uit. Ten slotte is er Manteau, Antwerpen (ik reken de productie van Manteau Amsterdam er niet bij), die zich terecht kan beroepen op de slogan: ‘Aan de top van de letteren in Vlaanderen’ te staan, met een productie van zeventig literaire titels, waaronder vele herdrukken en daarbij schoolboeken in verband met literatuurstudie in het middelbaar onderwijs. Dus, hulde aan degene die, op 1 januari 1971, in mijn stoel ging zitten terwijl ik naar Elsevier vluchtte, degene die een bestaand goedlopend fonds aantrof, geen vergrijsd fonds want Vandelloo, De Wispelaere, Ruyslinck, Geeraerts en Snoek waren amper veertigjarigen terwijl Jeroen Brouwers en Walter van den Broeck, die toen al tot het Manteaufonds behoorden, net de dertigjarige leeftijd hadden bereikt. Maar hun uitgeefster was vergrijsd en, in de nasleep van de mislukte jeugdrevolutie van mei 1968, moest ze, volgens de toenmalige Edicom-directie waaronder Manteau ressorteerde, door een jongere bedrijfsleider worden vervangen.

Na deze inventaris moet ik nu toch waarschuwen tegen de al te impulsieve conclusie dat er in Vlaanderen hoegenaamd niets wordt uitgegeven. Verre vandaar! Het zijn geen kneusjes, geen heikneuters, de Vlaamse uitgevers! Ze geven veel school- en

wetboeken uit, administratieve uitgaven, reisgidsen, religieuze boeken, mooie kunstboeken en vooral stripverhalen. Het zijn vaak goed functionerende en renderende bedrijven, die ik hier niet zal opsommen, want ons probleem is literatuur.

Indien ik straks mijn visie op de toekomst van het literaire boek in Vlaanderen *hard* wil maken, visie die het resultaat is van een moeizaam verkregen ervaring zowel in Brussel als in Amsterdam, moet ik nog even uitweiden over mijn loopbaan als uitgever, zodat u beoordelen kunt of ik geloofwaardig ben. Door mijn betoog wil ik namelijk bewijzen dat, indien het inderdaad een beroerde toestand is als je een Vlaams auteur of uitgever bent, dit niets te maken heeft met doelbewuste veronachtzaming vanuit het Noorden, maar dat de oorzaak gezocht moet worden, enerzijds in inkoop- en acquisitiestrategie en anderzijds in een onvermijdelijke situatie die niet uitsluitend voor de verhouding Nederland-Vlaanderen geldt. Echter eerst enkele persoonlijke gegevens: ik kwam in het vak in 1930 bij uitgever Stols, die met het oog op de verspreiding van zijn Franse luxe-uitgaven, rond 1927, Maastricht had verlaten en zich in Brussel had gevestigd. In 1932, op het hoogtepunt van de financiële crisis die in oktober 1929 de wereld had doen wankelen, besloot Stols naar Maastricht terug te keren en ik stelde hem voor als zijn agent te blijven werken. Ik was zojuist eenentwintig jaar oud geworden. Heel gauw werd ik ook importeur van andere Nederlandse uitgeverijen en van Engelse en Duitse boeken. Dit leerde mij hoe belangrijk het is voor de opbouw van een fonds, vooral op het gebied van fiction maar ook van non-fiction om, naast auteurs uit eigen land buitenlandse auteurs in vertaling te kunnen brengen, teneinde drie à vier keer per jaar de vertegenwoordigers op pad te kunnen sturen met een interessante aanbieding die de belangstelling, en dus de kooplust, van de boekverkoper kan opwekken.

Op deze aanbiedingen draait de hele activiteit van een uitgeverij van algemene boeken, dus ook van literatuur en, indien er auteurs hier aanwezig zijn en zo ze weleens over het slechte humeur van hun uitgever hebben geklaagd, moeten ze er begrip voor opbrengen, want die uitgever zit vast en zeker met een nog niet gereedgekomen aanbieding. Aanbiedingen zijn de onderbouw van het boekenvak.

Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog had ik, naast de

import, een twaalfstal romans en verzenbundels van Vlaamse auteurs uitgegeven, een tiental essays en de twaalf nummers van een letterkundig tijdschrift, *Werk*, waar zowel bijdragen uit het Noorden als uit het Zuiden, vaak debuten, in verschenen waren. Uitgeverij Leopold uit Den Haag, die ik in België vertegenwoordigde, en haar directeur mr. Robert Iwan Leopold, hadden me financieel in de gelegenheid gesteld, naast de import, een uitgeverij op te richten, die zij in Nederland wederkerig zouden vertegenwoordigen. Vanzelfsprekend werd de aankoop en de uitgave van buitenlandse rechten voor het Haagse bedrijf gereserveerd. Ik besepte al gauw dat de ontwikkelingsmogelijkheden voor een literair fonds, door die restrictie, nogal schraal waren. Tijdens de oorlog kon ik, naast het lanceren van jonge Vlaamse auteurs als Louis Paul Boon, Johan Daisne, Piet van Aken en Hubert Lampo en het uitgeven van gevestigde namen als Vermeylen en Van de Woestijne, de aanbiedingen aanvullen met uitgaven, in licentiedruk, van werk van Vlaamse auteurs die door hun Nederlandse uitgevers, wegens gebrek aan papier, niet herdrukt konden worden, maar waar in Vlaanderen opeens, door het derven van andere vrijetijdsbestedingsmogelijkheden, vraag naar was. Zodoende kwamen, helaas slechts voor de duur van de oorlog, in het Manteau-fonds terecht alle bestaande titels van Elsschot, Walschap, Roelants en zelfs werk van Nederlandse schrijvers als Slauerhoff en Aart van der Leeuw en ook, op voorstel van uitgeverij Leopold, werk van Willy Corsari en Johan Fabricius. Amper hadden de Duitsers, in september 1944, Brussel verlaten of ik ondernam stappen om, in mijn fonds, ook buitenlandse auteurs onder te brengen. Nog meer dan ooit wist ik dat een aanbieding minstens een paar aantrekkelijke auteursnamen moet bevatten om de daadwerkelijke interesse van de boekhandel op te wekken. Zo krijgen debutanten en minder bekende auteurs ook een kans op de boekverkopersrekken te staan. Begin 1945 voerde ik copyrightonderhandelingen en bestelde ik vertalingen. Zodoende kon ik tussen 1945 en 1948 auteurs uitgeven als, op het gebied van non-fiction, de Engelse socialistische politicus en politicoloog Harold Laski, de Rus Constantin Simonov, de Franse historicus van de Tweede Wereldoorlog Jacques de Launay en op het gebied van fiction Rosamond Lehmann, Harry Brown, een verhalenbundel van William Sansom en twee romans van Rex Warner. Onder de aanwezigen zullen enkelen de

schouders ophalen bij het horen van de naam Anthony Burgess. Toch ben ik er trots op dat in zijn zojuist verschenen boek *Ninety Nine Novels. The Best in English Since 1939*, Rex Warner en William Sansom onder de 99 beste auteurs vermeld en besproken worden. Van een der romans van Rex Warner die ik uitgaf, is nu pas, bij Gallimard, een Franse vertaling verschenen.

Hier zou ik een treurige herinnering willen ophalen aan een mislukte poging tot internationale samenwerking van uitgevers uit verschillende landen. In Praag, hoofdstad van de Tsjechoslowaakse Republiek, in 1918 uitgeroepen, en in 1948 vazalstaat van de Sovjetunie geworden, leefde er een ondernemende uitgever, Bohumil Janda. Hij beseftte dat voor een bevolking van tien miljoen Tsjechisch sprekenden geen indrukwekkende voorschotten op buitenlandse rechten geboden kunnen worden. Hij kwam in 1946 met het voorstel uitgevers van kleine landen bijeen te brengen onder de naam PASN: Publishers Association of Small Nations, en hij wist een uitgever uit Zweden, Noorwegen, Denemarken, Nederland, Zwitserland, België en zelfs Bulgarije van de juistheid van zijn plan te overtuigen. Ik bezit nog een foto van de eerste vergadering van de PASN in Stockholm in 1947. Aan het hoofd van de tafel zit onze gastheer, de P.D.G. van Esselte, aan de ene kant van de tafel de Zwitserse en de Deense uitgevers en een andere directeur van Esselte, aan de andere kant: Max Tau, die in 1950 de eerste Vredesprijs van de Duitse boekhandel zou ontvangen en verbonden was aan het Noorse bedrijf Grundt Tanum, de reeds genoemde Bohumil Janda, de Nederlander Loot van Leopold en ikzelf. We waren boordevol plannen. Gezamenlijk zouden we rechten kopen van Angelsaksische, Spaanse, Duitse en Franse auteurs. Dat zou de moeizame onderhandelingen van uitgevers uit kleine taalgebieden met grote buitenlandse uitgeverijen vereenvoudigen; we zouden elkaar steunen en adviseren, elkeen zou zijn eigen auteurs aan zijn collega's in eerste optie aanbieden. Ik kreeg het nog gedaan dat de enige Belgische Nobelprijs voor literatuur, Maurice Maeterlinck, het erevoorzitterschap van de PASN aanvaardde. We vergaderden het jaar nadien in Praag, maar veel animo voor het project was er niet meer. Noch bij de initiatiefnemer noch bij de leden: staatsman Jan Masaryk had, na de communistische staatsgreep van februari 1948, volgens de officiële lezing, zelfmoord gepleegd. Het IJzeren Gordijn zou enkele jaren later vallen.

Maar ik moest vaststellen dat ook tussen Vlaanderen en Nederland een haast ondoordringbaar gordijn was gevallen en dat dit gordijn de expansie van mijn fonds zou beletten. Nederland, waar ik voor mijn afzet op gerekend had, kon wegens gebrek aan deviezen onze Vlaamse uitgaven niet kopen. Daarbij waren, na mei 1945, de goede relaties tussen Nederlandse en buitenlandse uitgevers en literaire agenten gauw hersteld en, dat zeg ik, reëel en zonder wrok, de agent of de uitgever die iets behoorlijks in handen heeft, zal eerst en vooral aan Amsterdamse of althans aan in Randstad Holland gevestigde uitgeverijen denken, waarborg voor een behoorlijke promotie en afzet in Nederland en ook in Vlaanderen. Het is u toch bekend dat negen van de tien grootste uitgeverijen in de Randstad gevestigd zijn? Bovendien vergt het intensief en doeltreffend speuren naar buitenlandse copyrights een investering die kleine uitgevers van literatuur zich niet kunnen veroorloven. De abonnementen op de onmisbare vakbladen uit Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten komen op ruim vierduizend gulden per jaar, reken daarbij de investering in werkuren van attente redacteurs en uitgevers om die buitenlandse bladen uit te pluizen. Er is ook een groter risico verbonden aan de uitgave van vertalingen. Buiten het vaak hoge voorschot op de auteursrechten (*The sky is the limit!*) en het weleens lang lopende renteverlies op dat voorschot kunnen de vertaal- en redactiekosten zwaar wegen en dus de initiële productiekosten aanzienlijk verhogen. Er is nog een ander risico. Wie zou het zojuist verschenen boek van Saul Bellow in vertaling durven brengen, terwijl eerstdaags de oorspronkelijke tekst, na de hardcover-editie, in quality paperback tegen een zacht prijsje op de Nederlandse boekenmarkt verkrijgbaar zal zijn, in een tijd waar de koper steeds meer prijsbewust wordt en zijn voorkeur, uit noodzaak, naar het goedkope boek gaat. Het gevolg is dat belangrijke literaire fondsen, dat wil zeggen een combinatie van werk van Nederlandse en Vlaamse auteurs aangevuld met vertalingen, te vinden zullen zijn in kapitaalkrachtige bedrijven in Randstad Holland gevestigd. Bekijk het aanbiedingsnummer najaar 1984 van *Boekblad* en de ugi-rubriek 410, namelijk literaire romans, verhalen en novellen. Op 21 nieuwe titels van De Arbeiderspers zijn er 14 vertalingen, bij Bert Bakker zijn er 12 vertalingen op de 18 nieuwe titels. Het moet gezegd worden dat beide firma's

een zeer goede feeling hebben voor vertalingen; bij De Bezige Bij is de verhouding gunstiger voor oorspronkelijk werk, maar deze firma heeft een geweldig fonds Nederlandse en Vlaamse schrijvers. U weet dat alles evengoed als ikzelf.

Voor de Vlaamse uitgeverij Manteau heb ik het probleem van de vertalingen enigszins kunnen opvangen, doordat ik in Parijs mijn weg wist en met de vertaling van twee, toen zeer gewaagde boeken van Curzio Malaparte, die ik in Parijs had ontmoet, enig succes oogstte bij Nederlandse boekverkopers en later, in 1955, hun vertrouwen heb kunnen winnen door Françoise Sagan heel vroeg te hebben ontdekt. In tien jaar tijds bracht Manteau acht boeken van Sagan in Nederlandse vertaling. Achteraf bekeken is Sagan, voor ons Vlaams fonds, de beste introductie bij de Nederlandse boekhandelaren en later bij de boekenclubs geweest. Naar mijn mening is de discrepantie tussen Holland en Vlaanderen op het gebied van het uitgeven van literatuur een waandenkbeeld. Het gordijn waar ik het straks over had, hangt niet op de grens tussen Nederland en België, het hangt waar men de grote rivieren oversteekt en het zondert evengoed af uitgevers van literatuur in Den Bosch of Middelburg, zo die er zijn, als Vlaamse literaire uitgevers die zich zouden wagen aan het kopen van buitenlandse rechten om hun aanbiedingen op te peppen, wanneer een auteur niet tijdig de kopij inlevert van de roman waar die uitgeverij zo op had gerekend.

Groot is mijn bewondering voor Corry Zeelen, die het in Limburg volhoudt en de makkelijke weg niet heeft gekozen. Ik zou durven zeggen: ambieer je beneden Maas en Waal 'een beetje' uitgever te zijn of te worden, vergeet het maar, want 'literatuur van niveau wordt minder opgemerkt door boekhandel, media en publiek wanneer ze zich bevindt in een fonds waar men het niet verwacht'. Deze treurige vaststelling stond te lezen in *Boekblad* van 31 maart 1984. Buiten het circuit van literaire agenten liggen, komt overeen met vechten tegen windmolens, laat staan Hollandse windmolens. Hoe ik tot die conclusie ben gekomen? Door pijnlijke ervaring en door het lezen van vakbladen en van talrijke Vlaamse, Franse, Angelsaksische en vooral Hollandse week- en maandbladen. In *Vrij Nederland* van 8 september laatstleden schreef Piet Grijs: 'De weekbladlezer is een opiumschuiver.' Dat ben ik dus en ik zou hier vele namen willen noemen die mijn leven op een Pajottenlandse heuvel met uitzicht op boer-

derijen, kerktorens, akkers, bossen en weiden dragelijk maken. Ik zal me beperken tot de naam van collega Martin Ros, wegens zijn leerzame kronieken in *Boekblad* en tot de vermelding van één enkel tijdschrift: het elitaire en, ondanks wat zetfouten, zo naar mijn eigen smaak uitgegeven kwartaaltijdschrift *Optima*, dat ik liefst maandelijks in mijn brievenbus zou willen vinden al was het maar om de bijdragen van Boudewijn Büch. Wees ervan overtuigd dat ik me, bij al dat lezen, dikwijls erger en was ik niet zo lui, ik zou een gepatenteerde ingezondenstukkenschrijfster worden. Dus richt ik mijn ergernis of mijn lof tot vreemdsoortige gesprekspartners: tot het traag grazend vee in het landschap, denkende aan de beschrijving van dat vee door Jacques Lacarrière, een Franse romanschrijver en wereldvreemde eenling die in quasi-autarkie het huis van zijn Bourgondische grootvader die wijnboer was, bewoont.

‘Die mollige, loeiende beeldhouwwerken met wiegende uiers, die kunstwerken uit liefde en oplettendheid ontstaan, die vreedzame gezellen die in onze weilanden grazen en al herkauwend getuigen van onze stille overwinning op de hongersnood.’

Door een Franse auteur aan te halen kom ik vanzelf terug op wat ik reeds beweerde. Wat voor ons de discrepantie Noord-Zuid heet, is in Frankrijk een verschijnsel van ver doorgedreven culturele centralisatie. Ik hoef u niet te vertellen dat u geen literair uitgever van enig belang zult aantreffen in Rouen of Bordeaux. Onder druk van het Capetingisch koningshuis werd Parijs de navel van Frankrijk. In de literatuur is het zelfs zo dat alles plaatsvindt in het 5de, het 6de en het 7de arrondissement, dat wil zeggen tussen de Tour Montparnasse en de rue Sébastien Bottin. Zelfs Albin Michel, in de buurt van de Cimetière Montparnasse, telt niet mee en komt nooit in aanmerking voor een der drie grote literaire prijzen. Wat buiten die arrondissementen gebeurt, heeft voor de media geen literaire nieuwsaarde.

Uit Vlaanderen afkomstige boeken hebben voor de Vlaamse media wél nieuwsaarde en voor radio en tv bieden ze mogelijkheden tot mediatieke verwerking. Ze halen zelfs pagina één van de krant of het nieuwsjournaal. Voor Nederland bieden ze zelden nieuwsaarde en toch is het in Nederland dat, op literair gebied, het evenement wordt gemaakt, in Amsterdam vooral of, om het nog drastischer te beperken: tussen Raamgracht en

Museumplein. In die kleine arena wordt het gevecht geleverd.

De haast helderziende Franse Nobelprijs Albert Camus wist het al in 1956 toen hij, in zijn verhaal *La chute* ('De val') schreef (ik citeer door middel van de vertaling van Anne Mac Laine Pont uitgegeven door De Bezige Bij): 'Hier zitten we in het hart van alle dingen. Is het u weleens opgevallen dat die concentrische grachten van Amsterdam op de cirkels van de hel lijken? De burgerlijke hel dan, welteverstaan, met haar boze dromen [...] Hier zitten we in de allerbinnenste cirkel. De cirkel van... Aha, weet u dat al? [...] Maar dan begrijpt u dus wel waarom ik zeg, dat het hart van alles hier klopt, hoewel we geografisch aan het uiterste randje van het vasteland liggen.'

Hoe is de toestand in andere landen? In de Verenigde Staten zou ik durven beweren dat het accent ligt tussen Boston en Manhattan, dus aan de oostkust, al wordt Bukowski aan de westkust uitgegeven en al spelen de talrijke, wijdverspreide University Presses een voorname rol. De Noord-Amerikaanse uitgeverij hebben geen vertalingen nodig om hun fonds op te bouwen. Toevallig vond ik een nummer van *The New York Times Book Review* van begin 1983. Onder de titel 'What Sold in 1982?' gaf Edwin McDowell een lijst van de 15 fiction topbestsellers van het voorbije jaar. Ik weet dat een romanschrijver wiens werk goed verkocht wordt, in de ogen van de critici verdacht is en vaak terecht. Die 15 titels hardcover fiction gingen van Robert Ludlum tot John Irving, maar geen vertaalde roman kwam in de lijst voor. Een erg leuk gezegde uit het commentaar wil ik u niet onthouden: *The surest way to have a best-seller is to have previously written a best-seller.*

Voor de Tweede Wereldoorlog hadden Franse uitgeverij weinig aandacht voor vertalingen. Eén enkele firma, Stock, specialiseerde zich in het brengen van vertalingen onder de competente leiding van André Bay. Bij de andere Franse uitgeverij van literatuur was het iets bijkomends, al mag niet vergeten worden dat juist Gallimard, voor de oorlog, Margaret Mitchells wereldsucces *Autant en emporte le vent* (*Gone with the wind*) uitgaf.

In Groot-Brittannië is de literaire concentratie vergelijkbaar met die van Frankrijk. Ook daar zijn de belangrijkste uitgeverij van literatuur in de hoofdstad, in casu Londen, gevestigd. In de Bondsrepubliek Duitsland is het juist andersom. Literatuur wordt gebracht zowel in Hamburg als in Frankfurt, in Keulen als in München en dat geldt ook voor Oostenrijk en het Duitssprekende

Zwitserland. Voor al die over een groot taalgebied verspreide uitgeverijen - ik denk aan die literaire giganten als Suhrkamp/Insel, Piper, Hanser, Fischer - is het blijkbaar geen probleem buitenlandse rechten te kopen wanneer het aanbod aan oorspronkelijk Duitse literatuur ontoereikend is.

Er zijn nu eenmaal gezegende, tijdelijk begenadigde plekken op dit westelijk halfrond. Parijs is dat, met onderbrekingen, al sedert eeuwen. Wenen is dat ook geweest op het einde van de negentiende eeuw, en niet zozeer voor literatuur maar ook voor muziek en plastische kunst. Berlijn, met een honderdtal kleine uitgeverijen, is op dit moment een der fascinerendste plekken van West-Europa. Antwerpen is het misschien geweest toen Paul Snoek en zijn kornuiten de Antwerpse cafés deden sidderen. Brussel was zo'n begenadigde plek, in de jaren dertig, toen Eddy du Perron en Jan Greshoff er woonden en de hele Nederlandse literatuur defileerde op de August Reyerslaan, het Kasteel van Gistoux en in de Taverne du Passage, maar Brussel verdient nu de kwalificatie van 'Witte grafzerk' die destijds de Pools-Engelse romancier Joseph Conrad die stad toekende. Manhattan en de omgeving van Fifth Avenue was het ook, in de tijd van de jazzgeneration en van Maxwell Perkins; Amsterdam is het nu ook, waar het wemelt van grote en kleine uitgeverijen, van boekverkopers en boekenantiquariaten, van schrijvers en potentiële lezers, van kranten en pamfletten. Het is in Amsterdam dat je die literaire uitgeversfondsen moet zoeken die de tand des tijds zullen weerstaan. Aan het dualisme op literair gebied tussen Nederland en Vlaanderen zal er niet zo gauw een eind komen.

Misschien zit er een mogelijkheid tot koerswijziging in kleinschalige bedrijven, mits ze in handen zijn van bezeten - en toch zakelijke - uitgevers die gebruik zullen weten te maken van de nieuwe informatietechnologie en van het ruimer aanbod aan vakkundige freelancers voor redactionele werkzaamheden. Dit klinkt al wat optimistischer dan de klaagzangen die u eerst moest anhoren.

Ik wil dan ook deze lezing eindigen met een rooskleurig perspectief gebaseerd op een uitspraak van Eddy du Perron over mezelf. De tekst is al meer dan vijftig jaar oud. Hij is te vinden in een brief uit Parijs van 5 december 1933 van Eddy du Perron aan de dochter van uitgever-boekhandelaar D. Bolle uit Rotterdam en deze brief werd afgedrukt op pagina 398 van het vierde

deel van de *Verzamelde brieven*. Du Perron zat toen in grote financiële moeilijkheden, het familiefortuin was, door onhandige beleggingen en door de crisis van 1929, flink gereduceerd. Hij was op zoek naar bestaansmogelijkheden. Ik opereerde toen sedert anderhalf jaar als boekenimporteur, nog niet als uitgever. Du Perron schrijft aan Danny Bolle: ‘Vrouwen die zich intens op zaken toeleggen, hebben meestal iets aangeborens op dat gebied en u hebt aan juffrouw Engeltje Mantel kunnen zien hoe aardig de zaken opeens kunnen lopen.’

Wat in de moeilijke jaren dertig mogelijk was voor een eenentwintigjarig meisje van Franse afkomst, moet nu ook mogelijk zijn.

Verdwijnt het boek?

Lezing op colloquium in Aalst (14 september 1985)

Mag ik, om het ijs te breken en u inzicht te geven in de persoon die nu het woord voert, een recente anekdote vertellen?

Twee weken geleden, op een avond, rinkelde bij mij de telefoon; er meldde zich een laatstejaarsstudent in informatiewetenschappen. Als onderwerp van zijn scriptie of verhandeling voor het verkrijgen van de graad van licentiaat aan de Katholieke Universiteit van Leuven had hij gekozen: een enquête onder degenen die in Vlaanderen geen televisie hebben, hun motivering en hun culturele en socio-economische background. Het toeval wil dat, in de loop van de maand augustus, de VARA drie gesprekken van een halfuur over mijn jeugd- en beroepsherinneringen had uitgezonden en dat ik, tijdens een dezer gesprekken, blijkbaar tegen de interviewer van de VARA had verklapt dat ik geen tv heb. Dit was ter ore gekomen aan die laatstejaarsstudent en hij vroeg of ik bereid was hem te ontvangen en een vragenlijst te beantwoorden. De vragenlijst was goed voorbereid en zakelijk. Vraag één was of het om financiële redenen was dat ik geen tv heb en de laatste twee vragen waren, zoals gebruikelijk bij dergelijke enquêtes, de samenstelling van het gezin en de inkomensgroep waartoe ik behoorde. Nadat alles vlijtig was afgehandeld, achtte ik het mijn welverdiende beurt zelf wat vragen te stellen, onder meer: bij hoeveel mensen de student met zijn vragenlijst tot dan was terechtgekomen. Het antwoord luidde: ruim een zeventigtal, waaronder een streekgenoot van mij, namelijk de internationaal bekende fluitist Bart Kuyken; maar de student hoopte het getal van honderd te halen en was dus nog op zoek naar vier- à vijftwintig andere slachtoffers. Dit getal riep in mijn geheugen een wel wonderlijke herinnering op. Had ik in de kranten niet zojuist gelezen dat de iguanodons van Bernissart uit Japan waren teruggekeerd? - ik zal niet zeggen heelhuids want ze bestaan uitsluitend uit beenderen en metalen haken! Voor wie het niet zou weten, werden

er, in 1878, in een Waalse koolmijn vierentwintig volledige skeletten van een reptiel uit het begin van het Krijttijdperk per toeval ontdekt en deze imponerende zwarte stoet van fossielen van eerbiedwaardige afmetingen staat nu opgeborgen in een reusachtige glazen kooi in ons Koninklijk Instituut voor Natuurwetenschappen te Brussel.

Waarschijnlijk was deze gedachteassociatie mede veroorzaakt door mijn amateuristisch zoekwerk, met het oog op deze spreekbeurt. Ik was namelijk terechtgekomen bij een essay over de toekomst van het boek van de vroegere president-directeur-generaal van Elseviers Uitgeversmaatschappij, de econoom R.E.M van den Brink en de eerste alinea van zijn essay wil ik hier toch even aanhalen: ‘De vergelijking tussen het voortbestaan van hagedissen en uitgevers heeft mij al jarenlang geboeid en niet alleen omdat beide thans negentien families kennen en 2500 soorten. De overeenstemming zou zich ook kunnen uitstrekken tot de mogelijkheid dat een bepaalde categorie van ten dele zeer grote representanten van de soort zoals bij de hagedissen de dinosauria die aan het einde van de Krijttijd uitstierven, ook bij de uitgevers eenzelfde lot zou kunnen ondergaan.’

Van de iguanodons tot de sauriërs, de eerste in het begin, de laatste op het einde van de Krijttijd verdwenen, is het logisch dat mijn associatief vermogen terugdenkt wanneer ik geconfronteerd word met de vraag ‘Verdwijnt het boek?’, want deze vraag laat onvermijdelijk veronderstellen dat het boek in zijn bestaan wordt bedreigd, net zoals bepaalde dier- en plantensoorten. Verdwijnt de wiewaal? Verdwijnen sommige wilde orchideeën? Verdwijnen de sparrenbossen uit West-Europa, bedreigd als ze zijn door zure regen? In een krant las ik onlangs, tot mijn verbazing en ergernis, dat het bestaan van het boek bedreigd wordt door wat de journalist durfde noemen, zijn natuurlijke vijanden, namelijk de zes andere hoofdinformatiemedia: krant en/of tijdschrift, electronic publishing, omroep, kabel-tv, geluidsdragers en beeldragers. Mijn verbazing en ergernis over de uitdrukking ‘de natuurlijke vijanden van het boek’ zijn verantwoord. Ik geniet het twijfelachtige voorrecht sedert 1930 (mijn studentenjaren niet meegeteld), dus al meer dan 55 jaar, in het boekenvak werkzaam te zijn, eerst als manusje-van-alles bij een in Brussel gevestigde Noord-Nederlandse uitgever, later

als importeur van Nederlandse, Engelse en Duitse boeken en ten slotte, sedert 1938, als uitgever van Nederlandstalige boeken en bladen. In die halve eeuw werd vaak aan het voortbestaan van het boek getwijfeld. Het werd bedreigd, eerst door de grammofoonplaat en de film, later door de radio en de televisie en nu door allerlei nieuwe media, ontstaan uit de elektronische informatieverwerking. Al die bedreigingen heb ik intens meegemaakt en toch is de vraag ‘Verdwijnt het boek?’ iets waar ik geen slapeloze nachten van krijg, al geef ik er mij rekenschap van dat de jongeren onder de hier aanwezigen, volkomen vertrouwd met de nieuwste technieken van informatievoorzieningen, terecht zullen denken dat ik te optimistisch gestemd ben ten aanzien van het voortbestaan van het oudste informatiemedium. Uitgevers zijn nu eenmaal gedoemd optimistisch te zijn. Hoe zouden ze anders zulk een riskant beroep hebben gekozen? Hoe luidde nog die uitspraak van de grote Parijse uitgever Bernard Grasset in zijn boek *La chose littéraire: ce joueur qu'on appelle éditeur*, ‘die gokker die men uitgever noemt’?

In een tijdperk waar het beeld alles overheerst en door de aantrekkelijkheid van de nieuwe media een steeds grotere rol zal spelen, zal de informatiestroom steeds meer eisen stellen aan het selectievermogen van de verbruiker. Denk vooral niet dat ik persoonlijk hardnekkig alleen heil zie in het Gutenbergtijdperk. Onder degenen die door de student waarvan eerder sprake waren geïnterviewd, waren er velen - en dat is ook mijn geval - die een tv-toestel wel hadden gehad en het hadden afgeschaft. Mijn persoonlijk bezwaar is dat, onder de nieuwe communicatietechnieken, er trage, tijdslopende technieken zijn, degene die ik noem: de tijdvreter. Dit is niet alleen mijn eigen conclusie. Tot dezelfde conclusie komt prof. dr. G. Fauconnier van de Katholieke Universiteit van Leuven in zijn doorwrocht essay, gepubliceerd in *Het Boek in Vlaanderen 1984-1985* en gereproduceerd in het voorbereidende dossier ter gelegenheid van dit colloquium.

Het is ook de conclusie van een experiment dat plaatsgevonden heeft in de Verenigde Staten aan de universiteit van Rhode Island onder leiding van prof. Frank Heppner. Een honderdtal vrijwilligers, zowel met beeldschermen als met het gedrukte woord vertrouwd, werden in twee gelijke teams verdeeld. Aan de ene

helft werd een tekst op een beeldscherm voorgelegd. De andere helft las dezelfde op papier gedrukte tekst. Het resultaat was dat vanuit een scherm de verstaanbaarheid 7 procent minder was. Voor mensen niet met beeldschermen vertrouwd, was de verstaanbaarheid 23 procent lager. Dit is geen nieuwe of onbekende vaststelling. Reeds twintig jaar geleden heeft François Richaudeau, stichter van de Editions Retz en in het door hem geleide kwartaaltijdschrift *Communication et langages*, op het gebied van de zichtbaarheid, de leesbaarheid, de verstaanbaarheid en het absorptievermogen van lezer tegenover luisteraar baanbrekend werk verricht. In die jaren ging de belangstelling van de onderzoekers vooral naar de discrepantie tussen het gesproken en het gedrukte woord en zijn conclusie was dat '*la rapidité de la lecture mentale est bien supérieure à celle de la parole*'. Maar niet alleen de kwantiteit aan informatie is groter, ook het vermogen om te onthouden, het memoriseren, wordt, door de lectuur, aanzienlijk hoger.

Het doel van het oudste communicatiemedium, het boek, is altijd geweest het toegankelijk maken van zoveel mogelijk kennis voor een zo groot mogelijk aantal consumenten van kennis. Er is ontegenzeggelijk een informatie-explosie die niet te stuiten is; aangemoedigd als ze is door de mogelijkheden van de nieuwe media. Zijn die technieken bij machte die veelheid aan informatie door de gebruiker kritisch en selectief te doen verwerken of zal deze explosie passief worden opgenomen? Dat die media hun weg zullen vinden, valt niet te betwijfelen, ze zijn trendy, zij verlenen aan de gebruiker een status, hoe groter de daartoe vereiste investeringen en desinvesteringen zowel voor bedrijven als voor particulieren ook zijn. Onze verbeeldingskracht schiet nu nog tekort om die ontwikkeling helder voor ogen te zien, we weten slechts dat de informatievraag sterk vergroot is. Men zou geneigd zijn te denken dat velen op elk moment verlangen te weten te komen wat er op de hele planeet gebeurt, liefst aan de hand van beelden annex het gesproken woord, maar vaak brengt het beeld de ontvanger in permanente verwarring, zelfs paniek, tenzij moedeloosheid en lusteloosheid en een gevoel van onmacht er het gevolg van zijn. Zowel de scheppers als de afnemers van die beelden raken eraan verslaafd want de macht van het beeld richt zich tot het instinct en stelt, uit dien hoofde, onvoorziene en oncontroleerbare mechanismen in werking.

Zou het waar zijn wat de Noord-Nederlandse dichter Ed Leeflang onlangs poneerde? ‘De kloof tussen de gemiddelde middeleeuwer en de wetters (zeg maar de klerken) uit die tijd was minder groot dan de kloof tussen de twintigste-eeuwer en de “weters” van zijn tijd. Wij zijn slechter op de hoogte van wat uiteindelijk de wereld, de geschiedenis stuurt - het idee dat we beter op de hoogte zouden zijn is een illusie. Wij zijn ook onmachtiger ten opzichte van het wereldgebeuren.’

Zo ver wil ik hem in mijn conclusie niet volgen, namelijk het besef dat we niet in staat zijn om met onze geest de wereld te veranderen. Want het ligt niet in mijn aard om mee te doen aan een modieus doemdenken, maar eerder om, samen met de hier bijeengekomen ‘mensen van goeden wil’, te onderzoeken of het voortbestaan van het boek inderdaad bedreigd wordt. Een onderwerp als ‘Verdwijnt het boek?’ komt in zijn formulering wat te vaag en onduidelijk over. Maar dat was ook mijn bezwaar tegen de algemene titel van de reeks lezingen die twee jaar geleden, in oktober 1983, als Oldendorff-lezingen werden georganiseerd door de subfaculteit der sociaal-culturele wetenschappen van de Katholieke Hogeschool uit Tilburg, lezingen die, alweer onder dezelfde titel ‘De toekomst van het boek’, in 1984 werden bijeengebundeld en in boekvorm uitgegeven door de kleine maar selecte Amsterdamse uitgever Joost Nijsen. Zes sprekers waren toen opgetreden, namelijk een der organisatoren, de wetenschappelijk onderzoeker Hugo Verhaasdonk, twee auteurs, Harry Mulisch en Maarten 't Hart, en drie uitgevers, namelijk Per Gedin, directeur van een Stockholmse uitgeverij, Theo Sontrop, directeur van de Amsterdamse Arbeiderspers en drs. R.E.M. van den Brink, nu commissaris van het Elsevierconcern, tevens voorzitter van de Stichting Speurwerk betreffende het boek en van de stichting Moderne Media.

Slechts deze laatste, in een hoogstaand wetenschappelijk betoog, met veel vertoon van tabellen en duchtig hanteren van economisch vakjargon, heeft zich strikt gehouden aan het aangekondigde thema, de toekomst van het boek in het algemeen. De twee auteurs, hoe zou het anders kunnen, hebben het probleem uiterst vrijblijvend en vanuit een zeer persoonlijk standpunt behandeld. Maar zowel de organisator als de andere twee uitgevers hebben in feite het probleem behandeld van de huidige

staat en van de toekomst van het literaire boek, dus op nogal eenzijdige, beperkte manier en niet zoals het thema van de reeks lezingen aangekondigd was.

Het probleem van de toekomst van het boek is niet onder één noemer te brengen. Het boekenvak heeft vele facetten. In ons eigen vakjargon hebben we het vaak zelfs over non-books, over non-reading books, er is fiction, faction en non-fiction, er zijn praktijk- en hobbyboeken, er zijn referentiewerken en encyclopedieën, er zijn school- en kinder- of jeugdboeken, er zijn technische en wetenschappelijke werken.

Het zou me te ver voeren over de toekomst van deze verschillende soorten boeken uit te weiden, al mag wel terloops worden gezegd dat, om maar één soort te noemen, de encyclopedieën steeds meer in het nauw zullen worden gedreven door de nieuwe media, mits deze beantwoorden kunnen aan de vraag naar de allerlaatste informatie.

Maar mijn verwachtingen wat de toekomst van het fiction-, faction- en non-fiction-leesboek betreft en vooral van het literaire boek, zijn hoopvol, want het blijft de meest hanteerbare vorm en de hier aanwezige bibliothecarissen wil ik een hart onder de riem steken. Hun vakkennis en knowhow blijft waardevol en onmisbaar, hun voorraden zullen nog vele jaren hun waarde behouden, de gestadige stijging van het aantal uitleningen zal zich handhaven.

Ik beaam volkomen de conclusie van de meest gezaghebbende onderzoeker van het boekenvak en zijn vele problemen, de reeds eerder genoemde heer Van den Brink in verband met het boek in het algemeen: ‘Wezenlijk hierbij is dus dat de huidige 448 Nederlandse boekenuitgeverijen terdege bewust blijven dat het boek zijn grootste onderscheidend kenmerk, de kwaliteit, vooral naar diepgang heeft te bewaren en te verbeteren’ en ik ben het eens met collega Theo Sontrop, een der vijf à zes grootste uitgevers van literatuur uit Nederland, wanneer hij enthousiast concludeert: ‘Het boek, daarover ben ik nog steeds niet pessimistisch en over het literaire boek zeker niet. De dood van de roman - jarenlang een geliefd literair komkommerthema - is ook niet doorgedaan.’

Ik zou er persoonlijk aan willen toevoegen: goddank, integendeel, want ondanks de recessie, de economische crisis, de dras-

tische inkringing van de vrijetijdsbestedingsmiddelen haalt de roman, vooral de schrijvers uit ons taalgebied, zeer behoorlijke oplagen. Vergelijkende cijfers in verband hiermee, tussen de vooroorlogse jaren en nu, zal ik u besparen.

Met deze hoopvolle vaststelling zal ik mijn spreekbeurt eindigen.

Wat is in feite een uitgever?

Lezing voor de Culture raad van Nieuwpoort (4 november 1985)

Toen ik van mevrouw Moortgat, voorzitter van de Culturele Raad van Nieuwpoort, het programma van de culturele veertiendaagse ontving, heb ik het rustig doorgenomen, om te weten onder welke menigvuldige manifestaties mijn spreekbeurt of causerie, zoals in het programma staat, zou terechtkomen. Ik vond er film, toneel, muziek. Er waren ook verschillende prijsuitreikingen, een poëzieavond en een taalquiz, dus boeiende manifestaties meestal gesteund door beeld en klank en ik vroeg me terecht af of op een avond van een doordeweekse dag, midden in deze culturele veertiendaagse, nog een belangstellend publiek te vinden zou zijn voor een nogal droge causerie over het uitgeversvak.

Welke zouden de beweegredenen kunnen zijn om te komen luisteren naar de levenswandel en de opgedane ervaringen van een vrouw die meer dan vijftig jaar in het boekenvak heeft gestaan? Ik zag er wel enkele mogelijke redenen voor: men had zelf ook in het vak gestaan of men ging door zijn beroep met boeken om of men had al geprobeerd een uitgever te vinden voor een project of voor een manuscript. Maar zou dat voldoende zijn om voor mijn causerie enkele belangstellende toehoorders in de Vismijn van Nieuwpoort bijeen te brengen?

Wat is in feite een uitgever? In het Pajottenlandse dorp waar het toeval mij wortel heeft doen schieten en waar ik nu al meer dan twintig jaar woon - al pendelde ik wekelijks tijdens vele jaren voor mijn werk tussen dat dorp en Amsterdam - werd me nog niet zo lang geleden vaak door boer of boerin steeds de vraag gesteld: schrijft ge boeken? staat ge in een winkel boeken te verkopen?

Het begrip uitgever was bij velen tot voor kort onbekend en al gaf ik nog wel eens uitleg, toch kwam de vraag nadien terug: schrijft ge boeken? Ik liet boeken zien waarop een auteursnaam, een titel en een uitgeversnaam voorkwamen en ik zag dat er

geen onderscheid werd gemaakt tussen uitgeversnaam en schrijversnaam. Het is, in Vlaanderen althans, zelfs onder degenen die wat langer op school- of collegebanken hebben gezeten, volkomen normaal dat er verwarring ontstaat, want de Vlaamse uitgeverijen zijn nog steeds gemengde bedrijven. Meestal staat aan de basis van een uitgeverij een drukkerij of een boekhandel of een boekenimportzaak en wanneer, per toeval, enkele boeken uitgegeven werden, blijft men toch eerst en vooral drukker of boekverkoper of importeur. Bedrijven als Lannoo, Van In, De Nederlandsche Boekhandel zijn op die manier ontstaan. Je treft zelden in Vlaanderen uitgeversfirma's die zuiver en alleen uitgevers zijn zoals er in Nederland zovele zijn; ik denk aan De Bezige Bij, Meulenhoff, Querido, de Arbeiderspers, Bert Bakker, Contact, Leopold of Veen en Van Dishoeck die de eerste uitgevers waren van onze grootste Vlaamse schrijvers, Guido Gezelle, Karel van de Woestijne, Herman Teirlinck en August Vermeylen, toen er in Vlaanderen hoegenaamd nog geen uitgevers waren.

Pas sedert kort krijgt men enig inzicht en begint men belangstelling te hebben voor het vak van de uitgever, al is het nog steeds zo dat in dit land de eerste de beste, zonder iets van het vak te kennen, zonder enige ervaring opgedaan te hebben in een soortgelijk of aanverwant bedrijf, zich uitgever mag noemen. De uitgever, die men zou kunnen noemen de architect, de promotor en de aannemer van het boek, weet dat zijn beroep niet erkend is, nergens juridisch vaststaat, dat elke beunhaas op zijn visitekaart of zijn identiteitskaart kan laten vermelden: uitgever. Er is slechts één voorwaarde die moet worden vervuld maar die is van fiscale aard: ingeschreven te zijn in het handelsregister en een BTW-nummer hebben. Van een vakopleiding is er in ons land nog geen sprake. Wél sedert kort voor bibliothecaris, echter niet voor boekverkoper of uitgever. Heel anders is het in Nederland gesteld waar, op universitair niveau, in Amsterdam een drukbezochte dagschool voor uitgeverij en boekhandel bestaat: de Frederik Muller Academie, afgekort de FMA, die haar leerkrachten haalt ten dele uit mensen met ervaring in het vak, ten dele uit universiteitsdocenten. Iemand als de, ook alhier bekende criticus Kees Fens, nu hoogleraar aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen, was jarenlang docent op deze dagschool voor het boekenvak.

In de loop van verleden maand oktober vond ik bij mijn post een brief van een vrouw die me vol enthousiasme mededeelde dat ze een uitgeverij had opgericht en me vroeg om haar enkele uurtjes van mijn tijd toe te staan om haar wegwijs te maken in de geplogenheden van het vak. Ze noemde haar zaak ‘een beginnend eenmansbedrijf’ en verwachtte van mij ingewijd te worden in de praktijken, usances, rechten en verplichtingen van een beroep waar ik zelf, na vijftig jaar, nog steeds geconfronteerd word met nieuwe problemen en evoluerende structuren. Ik heb de brief nog niet beantwoord want ik vraag me af of het de moeite loont een spoedcursus uitgeverij te geven. De brievenfster komt tamelijk argeloos en toch doortastend over. Ze twijfelt aan niets. Ze schrijft onder meer: ‘er bestaat immers nergens een adequate opleiding’. Mijn onmiddellijke reactie was: ‘Toe nou, Amsterdam ligt niet zo ver. Op de reeds eerder genoemde Frederik Muller Academie kan men, maar in vier jaar tijd en mits afleggen van strenge examens en het volgen van stageperiodes in Hollandse bedrijven, een behoorlijk inzicht verkrijgen in het uitgeversvak.’

De brievenfster, in haar opvallende voortvarendheid, wist me te melden dat ze eerst en vooral aan debuterende auteurs dacht want, voegde ze eraan toe: ‘de reeds bestaande uitgeverijen zijn nogal terughoudend tegen nieuwelingen!’ Niets is minder waar. Alle literaire uitgevers in Noord en Zuid zijn op zoek naar nieuwe namen. Het is een ergerlijke legende dat manuscripten van onbekende auteurs ongelezen worden teruggestuurd. Het gebeurt slechts wanneer die handschriften of typeschriften in een al te slordige brabbeltaal zijn geschreven en dan nog tracht elke *reader* zich er doorheen te worstelen. Als er in de kopij van een nieuw werk, hoe onbeholpen het ook is, een sprankje hoop ligt dat er iets in zit, dat de auteur wat te zeggen heeft en mits begeleid zal leren formuleren wat hij of zij te zeggen heeft, is elke uitgever bereid hem of haar een kans te geven, wél beseffende dat de vereiste investering er niet op korte termijn uit te halen is. Verleden jaar waren er in Nederland zoveel romans en verhalenbundels van debuterende auteurs dat het weekblad *Haagse Post* er een coverstory aan wijdde onder de titel ‘Het debutantenbal’ en dit jaar in Frankrijk telt de najaarsromanproductie een vierde debuten. Ik sta nog steeds met de vraag: zal ik het verzoek om een gesprek van deze nieuwe uitgeefster inwilligen of zou ik haar én het

Vlaamse boekbedrijf geen betere dienst bewijzen door ze gewoonweg te verwijzen naar de wél bestaande vakopleiding.

Indien er straks uit het publiek vragen mogen worden gesteld, zal misschien iemand er voor pleiten die jongedame een spoedcursus uitgeverij te geven en ze verder in het zwembad te gooien terwijl ze nog niet heeft leren zwemmen.

Misschien zal een toehoorder mij vragen: ‘Hoe hebt uzelf het vat geleerd? U werd toch ook geconfronteerd met het feit dat er, in de jaren dertig, noch in Vlaanderen, maar evenmin in Nederland een vakopleiding bestond?’ Ik zou die vraag met een boutade willen beantwoorden: ‘Heb ik het vak geleerd? Heb ik het nu onder de knie? Dagelijks krijg ik de indruk dat ik nog veel moet leren.’ Een andere boutade zou kunnen zijn: ‘Je leert dit vak met vallen en opstaan’, en dat geldt ook voor mensen die een goede opleiding hebben genoten. Het blijft een risico, vooral wanneer men denkt aan de formule ‘zelfstandig klein ondernemerschap’. *Small isn't always beautiful*. Talrijk zijn dan ook de afgestudeerden van de Amsterdamse Frederik Muller Academie die het niet aandurven zich zelfstandig als uitgever of als boekverkoper te vestigen. Maar door hun studie krijgen ze nogal makkelijk een behoorlijk betaalde baan in grote uitgeversconcerns, eerst als redacteur of assistent-redacteur, later als uitgever van een bepaalde soort boeken, literatuur, lectuur, praktijk- en hobbyboeken, naargelang hun aanleg, of als filiaal- of assistent-filiaalhouders van een boekhandelsketen.

Ik zou die vraag ook anders kunnen beantwoorden door u wat te vertellen over mijn debuut in het vak. Ik was 19 jaar oud en kwam, per toeval, terecht bij een Noord-Nederlandse uitgever die zich in Brussel gevestigd had omdat hij ambieerde mooie Franse, Engelse en Duitse literaire teksten in zeer verzorgde bibliothele uitgaven op de markt te brengen. Hij zelf was de zoon van een Maastrichtse drukker die ook weleens literair werk van Nederlandse en Vlaamse auteurs had uitgegeven. Men kan dus zeggen dat mijn werkgever het vak kende. Hij kende het vak inderdaad maar hij was geen zakenman, men zou nu zeggen, geen manager. Hij had een goede literaire smaak en een verfijnd gevoel voor mooie typografie, hij wist te luisteren naar de adviezen van de Hollandse letterkundigen die zich rond 1930 in Brussel hadden gevestigd, in hoofdzaak omdat de kosten van levensonderhoud in België veel lager waren dan in Nederland

en het leven over 't algemeen veel prettiger was. Men was ook dichterbij Parijs, in die jaren nog steeds het centrum van het West-Europees geestesleven en van het kunstgebeuren.

Het verblijf van mijn werkgever in Brussel was helaas van korte duur. De crisis of het financiële debacle, in oktober 29 door de krach van de New Yorkse beurs ontstaan, liet zich in onze streken steeds harder voelen. De jaren 1930 waren voor iedereen moeilijke jaren, er heerste werkloosheid en er waren praktisch geen sociale voorzieningen. Armoede was troef want geld was er niet, evenmin als werk. Er werden dus ook geen boeken meer verkocht, laat staan bibliofiele uitgaven en de uitgever bij wie ik als manusje-van-alles werkte, besloot naar het veilige vaderland, Nederland, terug te keren. Ik was net 21 jaar oud geworden, dus meerderjarig, mocht dus een bank- en girorekening openen en aangezien mijn belangstelling voor literatuur en voor het boekenvak alles overheerste - ook de cursussen in kunstgeschiedenis en archeologie die ik volgde, moesten er voor wijken - stelde ik mijn werkgever voor zijn belangen in België voor mijn eigen rekening en risico waar te nemen. Ik had in feite niets om op te staan, niet de minste financiële zekerheid, integendeel, aangezien de uitgever die me in dienst had gesteld, het ook niet redden kon. Laat ik er echter aan toevoegen dat hij moest instaan voor een huishouden met vrouw en twee kinderen, dat hij naast zijn kantoor en magazijn in het hart van Brussel, een mooie woning in de residentiële wijken van Schaarbeek en een auto moest bekostigen, terwijl ik met heel weinig, desnoods een paar sinaasappelkisten als meubeltjes al tevreden was. Om het kort te maken, op 1 april 1932 stond in het bescheiden vakblad van het Vlaamse boekwezen te lezen dat een zekere A. Manteau gestart was met de alleenvertegenwoordiging van de Noord-Nederlandse uitgeverij Stols. Heel gauw meldden zich andere uitgeverijen die vernomen hadden dat een meisje met een Frans-Hollandse tongval regelmatig de Vlaamse boekverkopers bezocht en toen de eerste Antwerpse boekenbeurs in het najaar van 1932 geopend werd, had ik er al een ruime stand met boeken van drie Hollandse uitgevers. Mijn kleinschalige eenmans-, of zou ik moeten zeggen eenvrouwsbedrijf, breidde zich uit. Ik begon ook Duitse en Engelse boeken te importeren en kon heel voorzichtig wat personeel aanwerven, eerst een loopjongen om me te verlossen van het pakjes maken en het lopen

naar klanten en postkantoor, dan een typiste/facturiste/telefoniste zodat wanneer ik op aanbiedingsreis ging, het bescheiden kantoor met magazijn dat ik betrok, toch bezet was en de telefoon niet tevergeefs rinkelde. Einde 1934 leerde ik autorijden en in 1935 kocht ik mijn eerste wagen, zodat ik nu sedert vijftig jaar, met onderbreking tijdens de oorlog, achter het stuur zit, en dus achter het stuur van allerlei merken wagens heb gezeten.

De pijnlijkste herinnering aan de beginjaren was het sjouwen met pakken of koffers vol boeken; en boeken, zoals u weet, zijn loodzwaar. Ik zal nooit vergeten met welke zware pakken ik heb moeten sjouwen tijdens de eerste boekenbeurs in 1932 in de Antwerpse stadsfeestzaal op de Meir. De beginvoorraad voor de ruime stand waar ik over beschikte, liet ik, per spoor, naar Antwerpen vervoeren, de voorraadsamenstelling was echter een gok, want de allereerste Antwerpse boekenbeurs was voor iedereen een experiment. Maar de meeste standhouders waren in Antwerpen gevestigd (Standaard, De Sikkkel, De Nederlandsche Boekhandel) terwijl voor mij alles vanuit Brussel moest komen. Zou er worden verkocht en zo ja, wat? Vanaf de eerste dag was de verkoop een meevaller maar voor mij viel er niet aan te denken een dagelijkse aanvulling per spoor te doen plaatsvinden, dus heel vroeg elke morgen, na de vorige dag op mijn eentje van 10 uur tot 18 uur 30 op de stand te hebben gestaan, moest ik op het kantoor in Brussel voor nieuwe voorraden zorgen, in koffers stoppen, met die koffers per tram naar het Brusselse Noordstation en vanuit het Antwerpse Centraal Station met die vele trappen, alweer per tram naar de Antwerpse stadsfeestzaal. Dat heb ik meer dan een week volgehouden. Ik was ook maar 21 jaar oud, vol levenslust en belangstelling. Afrekenen, verkopen, de stand netjes houden en er toch aantrekkelijk blijven uitzien, keurig gekapt, lichtjes geschminkt zoals de mode het toen vereiste, met zijden kousen die steeds ladders vertoonden, want de nylons kwamen pas in 1946 in de handel, en steeds op hoge hakken. Nu zou het veel makkelijker zijn. Modieuze jeans, veelkleurige baskets en leren vest zouden volstaan. Dit alles hield ik vol omdat ik van dat boeiende boekenvak hield, door het rechtstreekse contact met het publiek veel leerde en vooral omdat die eerste beurs, in het hart van een wereldcrisis die haar weerga niet heeft, toch een succes werd zowel qua belangstelling als qua verkoop. Indien ik hier over de allereerste boekenbeurs wat

langer uitweid, komt het doordat deze week de 49ste boekenbeurs en dus volgend jaar de 50ste zal plaatsvinden. Waarschijnlijk heb ik het twijfelachtige voorrecht de laatste nog in leven zijnde standhouder van toen te zijn. Wat een verschil tussen toen en nu. De enige attractie in 1932 was in een verloren hoek een kleine drukpers waar werd aangetoond hoe een vierkleurendruk tot stand komt. Om de beurt werden de vier kleuren clichés op de pers gelegd en traagjes kwamen kleurafdrukken - zwart, geel, rood en blauw - tevoorschijn. Voor velen was het een soort toverij, al werd tijdens de hele duur van de beurs slechts één document afgedrukt en dat was, indien mijn geheugen me niet in de steek laat, een kleurenportret van Leopold de Eerste, koning der Belgen. Verder werden er geen lezingen gehouden en voorzover ik weet, kwamen de auteurs hun boeken niet signeren. De persoonlijkheidscultus was toen een buitenissig verschijnsel. En nu... nu worden er in twee verschillende zalen, praktisch aan de lopende band, lezingen, voordrachten en happenings gehouden, nu is de BRT met een eigen studio voortdurend in de weer, nu zijn er, naast de vele boekenstands, twee bankagentschappen, een postkantoor, twee restaurants, een stand van het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, een van de Schrijvers voor de Jeugd, een van de stedelijke bibliotheken van Antwerpen, een jeugdatelier, terwijl de ouders hun peuters en kleuters aan een crèche toevertrouwen. De tijd van het amateurisme in het boekenvak is voorbij. Een boekenbeurs wordt nu georganiseerd en gerund als een autosalon of een voedingssalon. Toch ben ik nog steeds blij en trots de allereerste Antwerpse boekenbeurs meegemaakt te hebben. Waar was dat succes aan te danken? In hoofdzaak aan het feit dat Vlaanderen cultureel wakker werd. Door de vervlaamsing eerst van het middelbaar, dan van het hoger onderwijs werden de Vlamingen een volk van cultuurverbruikers, in het Duits zou het heten, van *Bildungshungrigen*. Er was vraag naar vertaal- en verklarende woordenboeken, naar technische en wetenschappelijke werken, naar kookboeken; praktijk- en hobbyboeken, maar ook naar verhalen en romans zowel oorspronkelijk als vertaald. Voor het talrijke publiek was deze eerste beurs een openbaring, een ontdekking. Op het gebied van boekhandels was Vlaanderen een onderontwikkeld land. In Vlaamse steden als Gent, Antwerpen, Oostende waren de belangrijkste boekhandels degene die Franse boeken verkochten.

Hier aan de kust was er praktisch geen behoorlijk algemene boekhandel: kranten, tijdschriften en wat goedkope romannetjes kon je, tijdens het seizoen, kopen in de winkels van een filiaal van het Brusselse Persagentschap, de Lecture générale. In Kortrijk was er een behoorlijk Vlaamse boekhandel, Zonnewende, in Brugge was er Cultura, naast een boekhandel als De Reyghere toen in hoofdzaak bezig met Franse boeken, in Gent waren er een drietal echte boekverkopers, maar de belangrijkste, Herckenrath, wijdde zich haast uitsluitend aan de verkoop van Franse boeken; de eigenaar, die zelf een Vlaamse dichter was, bevriend met Karel van de Woestijne, die zijn Latemse brieven over de lente aan hem opdroeg, stond bij Parijse uitgevers bekend als beste afnemer van Franse boeken van heel België. Paradoxe toestanden. In Mechelen waren er amper drie boekverkopers, in Antwerpen wel meer maar dan weer zeer Frans georiënteerd, in Brussel was er Gudrun en De Standaard en verder kon je het gewoonweg vergeten. Het loonde niet de moeite om je naar Tongeren, Diest, Sint-Truiden, Hasselt of Turnhout te verplaatsen om boekverkopers te bezoeken. Ze bestonden er gewoonweg niet.

Wat de openbare bibliotheken betreft was het even rampzalig. De bibliotheken, met uitzondering van die in enkele grote steden, waren, voorzover aanwezig, afhankelijk voor informatie en bevoorrading van het Algemeen Secretariaat van Katholieke Boekerijen die alle werken, vanaf 1934, volgens uiterst strenge ethische en godsdienstige maatstaven begon te quoteren in hun tijdschrift *Boekengids* en nadien in de eerste delen van het *Lectuurrepertorium*; het bibliografisch referentiewerk dat voor elke bibliothecaris en/of boekverkoper als enige maatstaf diende. Om u terug te plaatsen in de atmosfeer van de jaren dertig zal ik volstaan met het citeren van de opdracht die nog steeds prijkte in de tweede druk, uit 1952, van deze boekenbijbel. Die opdracht of dedicace luidde als volgt: ‘Aan zijne heiligheid paus Pius XII, drager op aarde van het hoogste gezag, die in een wereld van ontbindende beginselloosheid, materialistische levensnormen en morele verwording de edelste cultuurwaarden voorstaat, wordt deze collectieve poging om op het gebied van het boek de hiërarchie der waarden te doen naleven als een filiale hulde en een blijk van beginselvaste trouw eerbiedig opgedragen.’

Ik heb gepoogd een beeld op te roepen van de omstandighe-

den, zowel qua boekhandels als qua bibliotheken, waarin ik in 1932 begon. Rooskleurig waren die toestanden niet en het is in hoofdzaak te danken aan mijn argeloosheid dat ik het aangedurfd heb, en dan nog als vrouw, een kleinschalig ondernemerschap te doen en dus een groot risico te lopen zonder waarborg of staatssteun of subsidie, wél met een blind vertrouwen in de toekomst van het boek. Hierin werd ik gesteund door een der Nederlandse uitgevers die ik in Vlaanderen vertegenwoordigde, namelijk Leopold uit Den Haag, uitgever van literatuur, lectuur, informatieve boeken en jeugdboeken. De firma die hij leidde en zijn naam droeg was in 1923 opgericht en bestond dus negen jaar toen mij haar vertegenwoordiging werd toevertrouwd en blijkbaar moet de Haagse directie tevreden geweest zijn over de door mij behaalde verkoopcijfers en de stijging van hun omzet op de Vlaamse boekenmarkt, want eind 1936 werd me voorgesteld onder mijn naam een Vlaamse uitgeverij op te richten waarin de uitgeverij Leopold over een meerderheidsbelang zou beschikken. Daarbij zou door Leopold, wederzijds, de uitgaven van de nieuwe firma op de Nederlandse markt worden vertegenwoordigd.

Het is ter gelegenheid van de boekenbeurs van 1938 dat de eerste twee boeken onder imprint van Manteau in de handel werden gebracht. Het waren literaire boeken, namelijk een verzenbundel van de toen onbekende jonge Gentenaar Johan Daisne, in 1913 geboren en helaas te vroeg overleden in 1978. Uw stadsgenoot Hedwig Speliers heeft in 1983, onder de titel *De pool van de droom* een flink boekdeel van 328 bladzijden samengesteld ‘Van en over Johan Daisne’, een onmisbare bijdrage voor de nog te schrijven biografie van deze auteur. Met Johan Daisne zou er voor mij, en hopelijk ook voor hem, een bijzonder prettige samenwerking ontstaan. Talrijk zijn de romans, verhalen en verzenbundels die we in de loop der jaren van hem hebben uitgegeven en ik ben er nog steeds trots op dat ik in 1942 zijn roman *De trap van steen en wolken*, een volstrekt nieuwe klank in de Nederlandse romanproductie, mocht uitgeven en later in 1947 zijn bekendste boek, *De man die zijn haar kort liet knippen*, door André Delvaux verfilmd en door Senne Rouffaer in de hoofdrol gespeeld. Dezelfde, inmiddels wereldbekende Belgische cineast André Delvaux verfilmde nog andere elementen uit het werk van Johan Daisne, onder meer uit *De trein der traagheid* onder de

titel *Un soir, un train*, met Anouk Aimée en Yves Montand in de hoofdrollen.

Het tweede boek, dat eveneens najaar 1938 verscheen, was in feite een herdruk van een sinds lang onvindbare roman van een der medeoprichters van het doorslaggevende tijdschrift *Van Nu en Straks*, Emmanuel De Bom, in 1868 geboren en in 1953 overleden. Op dertigjarige leeftijd, dus in 1898, had Emmanuel De Bom de roman *Wrakken* gepubliceerd, een fin-de-siècledocument met naturalistische trekken maar een werk dat beschouwd mag worden als de voorloper van de Vlaamse psychologische roman. Een verkoopsucces was dit boek bij verschijnen niet geweest, hoe had het anders gekund. In *Lectuur-repertorium* was het in 1934 gequoteerd onder de rubriek II-III, dat wil zeggen 'streng voorbehouden lectuur die slechts bij uitzondering, om gegronde redenen, door welgevormde lezers mag worden gelezen'. Slechts enkele grote bibliotheken durfden het op hun rekken te hebben maar de toen nog zeldzame boekverkopers van Vlaamse boeken waagden er zich niet aan het in voorraad te nemen. De Antwerpse schrijver Maurice Gilliams had er mij op attent gemaakt en stelde zelfs voor, indien ik *Wrakken* herdrukte, er een inleiding voor te schrijven, zodat deze belangrijke Vlaamse roman, dankzij onze herdruk en de inleiding van Maurice Gilliams - later bestendig secretaris van de Koninklijke Vlaamse Academie - opnieuw gelezen en gewaardeerd kon worden door de literair belangstellende boekenlezers in Vlaanderen en in Nederland.

Met deze twee eerste boeken van de jonge uitgeverij werd meteen het domein afgebakend waarin uitgeverij Manteau haar activiteit zou ontplooiën, namelijk het literaire boek, het ontdekken en lanceren van jonge schrijvers en aan oudere schrijvers - soms door het uitblijven van daadwerkelijke belangstelling tot zwijgen gebracht - een nieuwe kans bieden. Na haast een halve eeuw is de strekking van de uitgeverij ongewijzigd gebleven. Zou de door mij uitgekende formule toch goed geweest zijn? Er wordt nog steeds ijverig gespeurd naar nieuw talent op literair gebied terwijl overleden en/of verwaarloosde auteurs als Loveling, Buysse, Streuvels in een up-to-date presentatie een hernieuwde belangstelling genieten.

Na wat uitgebreid te hebben over de jonge uitgeverij, zal ik me beperken tot de belangrijkste titels die in de loop der jaren verschenen. Maar het zou te eenvoudig zijn slechts titels en auteurs

te noemen, alsof de evolutie van onze tijd op politiek, economisch, sociaal en financieel gebied geen overwegende rol speelde, niet alleen in het leven van elk individu maar ook in dat van groeperingen, vennootschappen en dus ook uitgeverijen en ik denk hier eerst aan de crisis van 1929 en vooral aan de naderende Wereldoorlog II, die in 1939, een jaar nadat met de uitgeverij was gestart, zou uitbarsten en na de Duitse inval in WestEuropa, op 10 mei 1940, ons doen en laten drastisch zou veranderen. Maar daarover later. Doordat ik sedert 1932 Nederlandse, Duitse en Engelse boeken importeerde, was ik vertrouwd geraakt met de behoeften van de markt en ik was ervan overtuigd dat het me zou lukken langzamerhand in Vlaanderen een evenknie te worden van uitgeverijen als Meulenhoff, Querido of Leopold. Ik stichtte dan ook, einde 1938, een literair tijdschrift genaamd *Werk*, dat onder redactie stond van twee Vlamingen, de reeds eerder genoemde Johan Daisne en Jan Schepens en twee jonge Nederlanders, Eduard Hoornik en Adriaan van der Veen. In dat maandblad zijn debuten of vroeger werk verschenen van vele, nu bekende Zuid- en Noord-Nederlandse schrijvers, maar de internationale toestand riep, midden 1939, de redacteurs en de medewerkers onder de wapens en het werd steeds moeilijker de nummers vol te krijgen zodat ik, tot mijn leedwezen, moest beslissen er per einde 1939 mee op te houden. Wel verscheen, in aansluiting op het tijdschrift *Werk*, een geïllustreerde letterkundige almanak, *In Aanbouw*, waarin onder meer de schrijfster Anna Blaman debuteerde, en wat de bijdragen van Vlamingen betreft, vond je er de namen van uw streekgenoot, dichter en essayist Karel Jonckheere, van Johan Daisne, Herwig Hensen, Bert Decorte en vele anderen.

Daisne, Hensen en Decorte komen ook voor in de productie van het jaar 1940. In 1941 is er werk van Raymond Herreman en Emmanuel De Bom. 1942 is een zeer productief jaar want dan wordt het fonds verrijkt met de namen van Piet van Aken, Louis Paul Boon, Richard Minne, Karel van de Woestijne, Maurice Roelants, August Vermeylen en Willem Elsschots biograaf Frans Smits. De totale productie van dat jaar telt een dertigtal nieuwe titels en vele herdrukken en dat alles komt tot stand onder moeilijke materiële en technische omstandigheden. Papier, lood voor het zetten en bindmateriaal zijn uiterst schaars. Maar niet alleen op materieel gebied moet de uitgeverij talrijke problemen op-

lossen. Ook het onthaal door de collaborerende pers is meestal negatief, zo niet ongunstig. Niet alleen de recensenten van dagen weekbladen hebben veel aan te merken op de boeken van Louis Paul Boon, Piet van Aken en Johan Daisne, maar zelfs het tijdschrift *Boekengids*, orgaan van het Algemeen Secretariaat van Katholieke Boekerijen, staat er zeer afwijzend tegenover, zodat in het *Lectuur-repertorium*, waarop bibliothecarissen en vaak boekverkopers hun aankoopbeleid bepalen, al deze nieuwe titels, of op de Index komen te staan, of als streng voorbehouden lectuur worden gequoteerd, wat uiterst nadelig is in het overwegend katholieke Vlaanderen.

Dit belet me niet op de ingeslagen weg voort te gaan en in 1943 een nieuwe jonge Vlaamse auteur te lanceren, Hubert Lampo, met zijn debuut *Don Juan en de laatste nimf*, dat prompt de quoterings I krijgt, dus 'verboden lectuur'. Laat ik eraan toevoegen dat 25 jaar later het Secretariaat van Katholieke Boekerijen zijn standpunt in verband met dat boek en nog wat andere titels uit ons fonds heeft herzien en dat *Don Juan en de laatste nimf* de quoterings III kreeg, dus een roman die - ik citeer - 'ontspanningshalve zonder nadeel door gevormde lezers kan worden gelezen'. Maar intussen zat ik 25 jaar lang met alle gevolgen van de oorspronkelijke be- of veroordeling en dus met het uitblijven van afzetmogelijkheden in een groot deel van het intellectuele Vlaanderen.

37 nieuwe titels en 17 herdrukken worden in 1943 uitgegeven. Dit is ook het jaar waarin een duidelijke kentering in het oorlogsgebeuren plaatsvindt want Stalingrad en Leningrad worden door de Russen bevrijd en Italië, bondgenoot van het Derde Rijk, capituleert.

De druktechnische problemen worden steeds nijpender, toch lukt het ons in 1944 een tweede roman van Louis Paul Boon, *Abel Gholaerts*, en een tweede Piet van Aken uit te geven, terwijl ons land in september van dat jaar door de geallieerde troepen wordt bevrijd.

Aan het hoofd van een niet onaanzienlijk literair fonds, met oudere auteurs als Vermeylen, Van de Woestijne, Roelants, Minne en Herreman en met jongere auteurs als Boon, Van Aken, Daisne en Lampo, was ik ervan overtuigd dat, zodra Nederland bevrijd was, ik met mijn fonds de Noord-Nederlandse boekenmarkt zou veroveren. Het duurde wel tot mei 1945 voordat de Duitse troe-

pen het Nederlandse grondgebied verlieten en het grensverkeer tussen België en Nederland, naar mijn hoop en verwachtingen, weer normaal zou worden. De grenzen, zo dacht ik althans, zouden voortaan openstaan voor de uitwisseling van cultuurgoederen. De grenzen gingen open maar het werd, voor het boek althans helaas, een eenrichtingsverkeer en de jaren 1945 tot 1951 zijn de somberste jaren uit de culturele samenwerking tussen Noord en Zuid. Laat ik het maar ronduit zeggen: niet alleen Manteau, maar de hele Vlaamse uitgeverij werd de nek omgedraaid, of platgewalst, onopzettelijk, want men had in het Noorden vooral op het oog een beperking van de import van boeken en tijdschriften uit Frankrijk, Engeland en de Verenigde Staten. De gulden was in de naoorlogse jaren een vrij zwakke munt met een groot verschil tussen de officiële en de vrije koers. De Nederlandse regering achtte het terecht noodzakelijk de inflatie zoveel mogelijk af te remmen en dus de import van buitenlandse goederen, ook culturele goederen als boeken of tijdschriften. In het boekenvak hoefde niet lang op strenge maatregelen gewacht te worden. Amper drie maanden na de bevrijding stond in het Hollandse *Nieuwsblad voor de boekhandel* te lezen dat door de vakgroepering een importcommissie van zes leden in het leven was geroepen, waarvan deel uitmaakten de voorzitter en de secretaris van de vakgroepering en de vier directeurs van reeds vóór de oorlog opererende importeurs van Duitse, Franse en Angelsaksische boeken en tijdschriften. Deze commissie stelde de Nederlandse regering voor een betalingsbureau op te richten dat alle import zou centraliseren en slechts tot dat betalingsbureau, dus als importeur, toe te laten die firma's die in de jaren 1937, 1938 en 1939 een redelijke omvang boeken importeerden. Ongelukkigerwijze waren importeurs van Vlaamse boeken in die periode uiterst zeldzaam want de Vlaamse boekenproductie was vaak ongeschikt voor de Noord-Nederlandse boekenmarkt. Er werd helaas niet aan gedacht dat Vlaanderen van al die maatregelen de dupe zou worden. Om maar een van deze maatregelen aan te halen uit het *Nieuwsblad* van 6 februari 1947 - ik citeer: 'in 1947 zal strikter worden toegekeken op de verdeling van 80 procent wetenschappelijke tegenover 20 procent overige uitgaven', en aan deze bepaling werd als advies toegevoegd: 'de boekverkoper dient een krachtige houding tegenover zijn klanten aan te nemen, die zich veelal

niet in het deviezenprobleem verdiepen en willen verdiepen'. Op de Nederlandse markt was er amper vraag naar wetenschappelijke boeken uit Vlaanderen, wél en terecht, gezien de nieuwste technische ontdekkingen uit Angelsaksische landen, maar er was wel vraag en belangstelling voor onze literaire uitgaven. In hetzelfde *Nieuwsblad* van 20 oktober 1949, meer dan vier jaar na de bevrijding, stond eindelijk te lezen: 'Vanaf 17 oktober zal geen vergunning meer nodig zijn voor in- en uitvoer van goederen binnen de Benelux'. Een schijnheilige verklaring want voor de import van Noord-Nederlandse boeken in Vlaanderen waren er nooit beperkingen geweest. Inmiddels was, voor de Vlaamse uitgeverij, de ramp geschied. De Vlaamse markt werd opnieuw overstroomd door Noord-Nederlandse boeken en van de Belgische regering mocht toch niet verwacht worden dat er tegenmaatregelen zouden worden genomen. Het boekbedrijf is maar een peulenschil in ons economisch bestel.

Ondanks het vrijmaken van de export was blijkbaar nog niet alles opgelost want, op 27 oktober 1951, in het verslag van de eerste Algemene Conferentie der Nederlandse Letteren, stond in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* te lezen: 'een zwak punt blijft nog steeds dat Hollandse boeken in Vlaanderen binnen kunnen komen terwijl de Hollandse boekhandelaar die een Vlaams boek wil importeren daar een verklaring voor moet invullen die in Den Haag moet worden afgestempeld'. Mijn collega Lannoo heeft deze toestand met hardere woorden dan ik het doe aangeklaagd, hij heeft aangetoond dat de Vlaamse uitgeverij van publieksboeken kleingekregen werd. Er bleef nog slechts één domein waar enige activiteit kon worden ontplooid, namelijk het schoolen het wetboek en informatieve boeken over België of Vlaanderen. Dit is dan ook de oorzaak dat een uitgeverij als De Sikkel zich haast uitsluitend met schoolboeken ging bezighouden, hoe groot de belangstelling van haar directeur Eugeen de Bock voor literatuur ook was. Welvarend waren die naoorlogsjaren dus niet, noch voor Manteau noch voor onze confraters. De door ons ontdekte auteurs die terecht meenden aanspraak te mogen maken op Holland als afzetgebied voor hun werk, konden niets anders doen dan een gewillig oor te lenen aan de lokzang van de sirenen uit het Noorden, want zo er geen belangstelling was voor onze uitgaven, was er wél belangstelling voor het werk van deze Vlaamse auteurs. Ik zag hen met lede ogen weggaan, Boon,

Lampo, Van Aken, die ik tijdens de oorlog met zoveel moeite had uitgegeven. Pas in 1953, dankzij het feit dat de grenzen niet meer dicht waren voor het in Vlaanderen uitgegeven literaire boek, is daar een kentering in gekomen. De nieuwe start was het prozadebuut van Jos Vandelloo en na hem kwamen Jan Walravens met de spraakmakende bloemlezing *Waar is de eerste morgen?*, dan Ward Ruyslinck met *De ontaarde slapers*, Chris Yperman, Paul Snoek. En eindelijk durfde ik het weer aan aan vertalingen te denken, want voor een literaire uitgeverij van enig belang is het een noodzaak naast oorspronkelijk werk vertalingen te brengen om een gevarieerde keuze producten te kunnen bieden. Zodoende konden vertalingen van Curzio Malaparte en Françoise Sagan in het fonds worden opgenomen, om slechts twee buitenlandse auteurs onder de velen die ik uitgaf te noemen. Juist deze buitenlandse auteurs, die goed werden onthaald door het Hollandse publiek, waren bij de boekverkopers de beste introductie voor onze Vlaamse auteurs; ze schiepen een atmosfeer van vertrouwen voor ons fonds en dus ook voor de vele Vlamingen die in de loop van de laatste 25 jaren, tussen zestig en nu, door ons werden gelanceerd. Ik denk aan Jef Geeraerts en Walter van den Broeck in de jaren zestig, aan Jotie T'Hooft, Mireille Cottenjé en Elisabeth Marain in de jaren zeventig, aan Willy Spillebeen, Fernand Auwera en Herman Portocarero in de jaren tachtig.

Heel wat auteursnamen werden door mij tijdens deze spreekbeurt genoemd. Ik hoop dat velen u welbekend en vertrouwd zijn. Ik heb er meestal geen waardeoordeel over willen vellen. Het is niet de taak van de uitgever zich in het strijdperk van de literaire kritiek te wagen. Zijn aandeel in de evolutie van de literatuur wordt bepaald door zijn keuze: het feit dat hij tegenover een manuscript ja of neen heeft gezegd. Dat maakt dit vak zo boeiend en in zijn consequenties zo verrijkend. U zult vaak de indruk hebben opgedaan dat het veel inspanning heeft vereist om iets tot stand te brengen. Historische evenementen waar men machteloos tegenover staat, hebben een overwegende rol gespeeld in de ontwikkeling van het bedrijf, ik denk aan de crisis van de jaren dertig, aan de Tweede Wereldoorlog, aan de tegenwerking van de Nederlandse instanties na de oorlog toen de grenzen opengingen, ik denk aan de rol van het Algemeen Secretariaat van Katholieke Boekerijen, ik denk ook aan de hui-

dige economische crisis die verantwoordelijk is voor het feit dat de boekenverkoop in Vlaanderen en Nederland stagneert. Toch blijft het boek een der minst conjunctuurgevoelige producten onder alle vrijetijdsbestedingsmiddelen. Laat mijn conclusie dan ook zijn dat het door mij gekozen beroep me moeilijke periodes heeft doen beleven maar dat het een toch uiterst dankbare taak was een Vlaamse literaire uitgever te zijn. Het was vaak vechten tegen de bierkaai, het bezorgde me grote nederlagen en kleine overwinningen, waarop ik met tevredenheid en zonder verbittering terugblik.

Vaak droomde ik dat ik schrijfster zou worden

Dankwoord viering 50 jaar uitgeverij Manteau (8 september 1988)

Het verheugt me dat de twee sprekers die me voorafgingen en dat de auteur die we straks zullen huldigen, romanschrijvers zijn. Adriaan van der Veen is de auteur van een twintigtal hooggewaardeerde en veelgelezen romans en verhalenbundels.

Bert Vanheste debuteerde onlangs onder eigen naam met de roman *Eeuwig en drie dagen*, een werk dat zowel door Paul de Wispelaere als door Jooris van Hulle zeer lovend werd besproken.

Over de derde romanschrijver, Gerard Walschap, hoef ik hier niet uit te weiden. Hij heeft de Nederlandse letteren verrijkt met een omvangrijk oeuvre. Ik ben er nog steeds trots op dat hij, in 1941, me de uitgave van de oorspronkelijke editie van *De wereld van Soo Moereman* toevertrouwde.

De literaire roman is niet dood, al wordt dat wel eens beweerd. De belangstelling voor en de verspreiding van hoogstaand letterkundig werk groeien en ik zie dus de toekomst van de jubilerende uitgeverij met vertrouwen tegemoet. Laat dit een geruststelling wezen voor René Malherbe, voorzitter van onze Raad van Bestuur.

Erkentelijk en trots ben ik om vanavond met u allen het verschijnen - 50 jaar geleden - van de eerste uitgaven onder imprint Manteau te herdenken. Maar de broederschap - en de zusterschap - van het boek zijn hier aanwezig om niet alleen het vijftigjarig bedrijf, maar vooral de negentigjarige schrijver te vieren. In tegenstelling tot een schrijver die in volstrekte eenzaamheid, uit pen, papier en luttele woorden een wereld weet te scheppen, ontstaat en groeit het werk van een uitgever in samenwerkingsverband. Ik ben blij vanavond de gelegenheid te krijgen om al degenen te danken die me, langs een vaak moeizame weg, met raad en daad hebben gesteund. Mag ik er enkelen noemen? Eerst en vooral mijn vader, Georges Manteau, geboren in 1871, die, toen ik de klassieke humaniora achter de rug had, me niets in de weg heeft gelegd om in Brussel te gaan studeren, mijn studierichting te bepalen en een 'kot' te zoeken, terwijl ik am-

per 17 jaar jong was. Twee jaar nadien ging ik als manusje-vanalles werken bij een tijdelijk in Brussel gevestigde Nederlandse uitgever en in 1932 stichtte ik een importboekhandel. Ik heb altijd geweten dat ik, ondanks mijn eigenzinnige handel en wandel, het volle vertrouwen van mijn vader genoot.

Een tweede, mijn man, François Closset, geboren in 1900. Wij trouwden in april 1936. Nooit heeft hij er bezwaar tegen gehad dat ik als zelfstandige zakenvrouw bleef optreden en hiervoor mijn meisjesnaam behield.

In mijn dankbaarheid komen nu twee Hollandse uitgevers aan de beurt. Eerst A.A.M. Stols, bij wie ik in de leer kwam. Hij was een veeleisende uitgever die zich zowel om de inhoud als om de typografische uitvoering van zijn uitgaven bekommerde. Begin 1932, toen de gevolgen van de financieel-economische krach van oktober 1929 zich lieten voelen, besloot Stols naar Holland terug te keren. Zonder aarzeling ging hij op mijn voorstel in om zijn Brussels kantoor over te nemen en de verkoop van zijn fonds in Vlaanderen te behartigen, wat de basis is geweest van de importhandel in Nederlandse en later Duitse en Engelse boeken die ik op eenentwintigjarige leeftijd oprichtte.

De grootste blijk van vertrouwen ondervond ik echter van mr. R. Leopold, de vijfendertigjarige directeur van de Haagse uitgeverij Leopold en van het opinieweekblad de *Haagse Post*. Nadat ik tijdens een viertal jaren zijn uitgaven en ook de *Haagse Post* in Vlaanderen had geïmporteerd, stelde hij mij met zijn financiële steun in staat een uitgeverij op te richten. De eerste boeken werden in het najaar van 1938 in de handel gebracht en twee maanden later verscheen het eerste nummer van het literair maandschrift: voor jongeren, *Werk*, waar Adriaan van der Veen uitvoeriger over gesproken heeft.

In mijn dankbaarheid wil ik ook drie Vlaamse uitgevers betrekken die niet gearzeld hebben mij als volwaardig lid te aanvaarden van de zojuist opgerichte vakgroep, de Vereniging ter Bevordering van het Vlaamse Boekwezen. Het waren Leo J. Krijn, directeur van Onze Tijd, Maurits de Meyer, directeur van Standaard Boekhandel, en Eugeen de Bock, stichter van De Sikkel. De steun die ik van hen kreeg, is niet onder woorden te brengen.

Maar indien de uitgeverij en importhandel langzamerhand enige bekendheid kregen, is dat meer te danken aan de typisten, facturisten, redacteurs, vertegenwoordigers en inpakkers die me

met toewijding hebben bijgestaan, niet als werknemers, maar als medewerkers.

Dankbaar ben ik ook de Vlaamse boekhandelaren die onze uitgaven hielpen verspreiden, de recensenten, critici en literatuurhistorici die aandacht schonken aan onze boeken en de bibliothecarissen die ze binnen bereik brachten van de lezers uit Noord en Zuid.

Maar ten slotte dank ik vooral de vele auteurs die de onontbeerlijke basis vormen voor de opbouw en de verdere ontwikkeling van een fonds, waarin elke generatie, tot de allerjongste toe, vertegenwoordigd is en die nu hun vertrouwen schenken aan onze uitgeefdirecteur Lionel Deflo.

Ik zou al die auteurs willen noemen en danken, maar aangezien Gerard Walschap straks door onze trouwe vriend prof. dr. Ludo Simons zal worden toegesproken, vraag ik u in deze huldiging tevens een hulde te zien aan de vele auteurs uit het fonds.

Als atheneumstudente droomde ik vaak dat ik schrijfster zou worden, moeilijke, dikke boeken zou schrijven naar de mate van mijn intellectuele aspiraties.

Gretig - en toch met enige afgunst - heb ik, vanaf mijn dertiende jaar, de literaire productie verslonden die de stadsbibliotheek me kon verschaffen, alsook de Engelse en Duitse boeken die de leraar Duits en Engels - die later mijn echtgenoot zou worden - me leende.

Helaas achtte ik me niet in staat het spoor te volgen van de auteurs die ik zozeer bewonderde, maar die ik niet te evenaren achtte. Twijfel remde me. De taal scheen me te ontglippen. Wat ik wél had gekund, echter zonder geestdrift en veeleer met tegenzin, was - rechttoe rechtaan - over het wel en wee van een leven in het teken van het boek schrijven. Maar mijn persoonlijke voorkeur gaat naar boeken met ingewikkelde structuren.

Van schrijven is er dus nooit iets terechtgekomen - al heb ik massa's aantekeningen en dagboekbladen. Daarbij nam het uitgeven en verspreiden van werk van anderen me steeds meer in beslag.

Ik ben blij en trots over deze dienende functie, want het heeft me in de gelegenheid gesteld het ontstaan van menig literair oeuvre van dichtbij te volgen. Een boeiende bezigheid! Mijn laatste dankbaarheidsbetuiging gaat ten slotte naar u allen die hier vanavond aanwezig bent.

De schrijver en zijn uitgevers

Voordracht voor de jaarlijkse bijeenkomst te Haarlem van het Godfried Bomans Genootschap (4 november 1995)

Over Godfried Bomans en zijn uitgevers zou ik u willen onderhouden. Ik ben nu eenmaal meer dan vijftig jaar lang uitgever geweest en, al ben ik nu op non-actief, toch blijft het vak me intens boeien.

Mag ik met een afschuwelijk cliché beginnen? Wat vliegt de tijd! Volgend jaar zal het 25 jaar geleden zijn dat het onherroepelijke geschiedde.

In de vroege ochtend van 22 december 1971 verliet ik het Vlaams-Brabantse dorp waar ik woon met de bedoeling naar Amsterdam te rijden en in de middag Godfried Bomans in Bloemendaal op te halen. Zijn zojuist verschenen boek, *Een Hollander ontdekt Vlaanderen*, zou hij in Den Haag aan pers en vrienden voorstellen. Ik reed eerst langs het kantoor van Elsevier in Brussel en, bij het binnenkomen, hoorde ik dat de heer Dolf van den Brink me aan de telefoon verwachtte.

Nooit zal ik zijn woorden vergeten: ‘Mevrouw Manteau, Godfried is vannacht overleden...’ Ik ben zo ontdaan en ontredderd dat ik mijn moedertaal begin te spreken.

‘Mais ce n'est pas possible! Je lui ai encore parlé par téléphone hier après-midi et j'ai rendez-vous avec lui à trois heures à Bloemendaal pour l'accompagner à La Haye.’

Maar hoe meer ik verward klets, hoe meer het onherroepelijke tot mij doordringt, terwijl Van den Brink nader uitleg verstrekt. Toch besluit ik mijn reis voort te zetten. In de koffer van mijn auto liggen kerstgeschenken voor Amsterdamse vrienden en ook een wit vloerkleedje. Godfried heeft enkele dagen voordien mij de heringerichte meisjeskamer van zijn dochtertje Eva met trots laten zien en het wollige lamsvelletje is mijn bijdrage aan deze herinrichting.

Ondanks mijn ontredde besluit ik dat cadeautje te gaan afgeven op de Parklaan in Bloemendaal en nadien door te rijden naar de Spuistraat in Amsterdam waar een massa werk ligt te wachten.

Bij de evocatie van dit gebeuren krijg ik nog steeds na zoveel jaren een krop in de keel.

Tot het einde van het jaar 1970 stond ik aan het hoofd van de Vlaamse uitgeverij die ik in 1938 onder mijn naam had opgericht. Ik gaf, in hoofdzaak, literair werk van Vlaamse auteurs uit en mocht er trots op zijn dat vele generaties Vlaamse schrijvers mij de uitgave van hun werk toevertrouwden en dat ik de kans kreeg debutanten te lanceren.

De Vlaamse auteurs zijn in Nederland niet zo bekend als de Noord-Nederlandse auteurs en dat is logisch en wederkerig. Ook in Vlaanderen worden de Noord-Nederlandse auteurs, vooral die van de huidige generatie, weinig gelezen. Wel was er één uitzondering op deze regel en dat gold voor Godfried Bomans. Reeds vóór zijn veelvuldig radio- en tv-optreden werd hij in Vlaanderen veel gelezen.

De uitgeverij Manteau was in Nederland geen onbekende, ten dele om de Vlamingen uit het fonds, maar vooral om de vertalingen die ik in de loop der jaren had gebracht. Om er maar twee te noemen: de vele romans van Françoise Sagan en de wereldverspreide werken van de Italiaanse schrijver Curzio Malaparte, namelijk *Kaputt* en *De Huid*. Deze auteurs haalden zeer behoorlijke verkoopcijfers bij de Hollandse boekenverkopers en in de boekenclubs.

Maar ik sta vanmiddag niet voor u om het verhaal van de uitgeverij Manteau te vertellen. U was zo vriendelijk mij uit te nodigen om mijn collaboratie met Elseviers auteur Godfried Bomans op te roepen: een collaboratie van zeer korte duur, niet eens één vol jaar, maar een jaar waar ik vaak aan denk, want dat ene jaar heeft me geestelijk verrijkt en verdiept.

De uitgeverij Manteau, in 1938 opgericht voor een groot deel met Nederlands kapitaal, behoorde tot de Nederlandse groep Edicom. In 1970 nam ik de beslissing de uitgeverij die ik gesticht had, te verlaten omdat ik het niet eens was met het beleid dat de raad van bestuur van Edicom van mij verwachtte, namelijk steeds meer seks en sensatie. De externe accountant die ik van mijn beslissing op de hoogte had gebracht, was ook de externe accountant van de Belgische vestiging van uitgeverij Elsevier in Brussel. Hij bracht me in contact met de heer Dolf van den Brink, de toenmalige directeur van het Elsevierconcern dat, onder zijn impuls, flink aan het uitbreiden en internationaliseren was.

Einde 1970 ontmoette ik de heer Van den Brink in Antwerpen, op het kantoor van onze gemeenschappelijke externe accountant en we kwamen gauw overeen dat ik, per 1 januari 1971, zou worden aangesteld als literair directeur van Elsevier, zowel voor Brussel als voor Amsterdam. Nederlandse literatuur gaf Elsevier in feite niet uit, al was deze firma, in 1880 opgericht, de tweede oorspronkelijke uitgever van niemand minder dan Multatuli. Er waren zo nu en dan in de loop der jaren wat pogingen gedaan om Hollandse en Vlaamse auteurs aan te trekken, maar de aandacht van degenen die hiertoe werden aangesteld, ging heel gauw naar vertalingen van succesromans uit het Engels-Amerikaanse taalgebied.

Het kapitaalcrachtige Elsevier kon op hoge eisen qua voorschot op honoraria van de grote literaire agenten uit Londen en New York ingaan, met het bijkomend voordeel dat een buitenlandse auteur toen veel minder zorgen en begeleiding vergde dan een auteur van eigen bodem.

Toch waren er in het Elsevierfonds twee Nederlandse succes-auteurs, namelijk Jan de Hartog en Godfried Bomans.

Jan de Hartog werd beschouwd en ook behandeld als een Amerikaanse auteur. Hij leefde en werkte trouwens in de Verenigde Staten. Godfried Bomans daarentegen was een Nederlandse auteur die veel van zijn uitgever eiste. Hij wist heel goed welke zijn marktwaarde was, want hij werd voortdurend door allerlei uitgevers benaderd die op zoek waren naar verkoopsuccessen en er niet voor terugdeinsden auteurs van collega's weg te kapen. Ook het feit dat hij steeds beroemder werd door zijn radioen tv-optreden speelde een rol. Hij was terzelfder tijd een waardevol schrijver en een veelgevraagde performer.

Ik wil hier zijn verhouding tot zijn uitgevers uiteenzetten. Eind 1936, hij was toen drieëntwintig jaar oud, debuteerde hij in het Thym-fonds met de *Memoires of gedenkschriften van minister Pieter Bas*, een boek dat later naar uitgeverij Het Spectrum overging.

Na de uitgave van enkele toneelspelen door de Toneelcentrale verscheen eind 1940, bij Het Spectrum in Utrecht, het boek dat iedereen kent en dat nu nog steeds, na meer dan vijftig jaar, gelezen wordt, namelijk *Erik, of Het klein insectenboek*, dat de naam en faam van Godfried Bomans bevestigde.

Maar het was in 1946 dat Elsevier het derde boek van de drieëndertigjarige Bomans mocht uitgeven, namelijk *De avonturen van Pa*

Pinkelman, een stripverhaal dat na het beëindigen van de Tweede Wereldoorlog als vervolgserie in *de Volkskrant*, met tekeningen van Carol Voges, verscheen. In hetzelfde jaar 1946 kwam, eveneens bij Elsevier, de eerste druk van de *Sprookjes*, geïllustreerd door Godfrieds jeugdvriend Harry Prenen, uit en vanaf dat jaar werd Godfried Bomans door mensen uit het boekenvak beschouwd als een Elsevier-auteur, ik zou bijna zeggen dé Elsevier-auteur par excellence.

Het werd een langdurige en trouwe samenwerking tussen de heer Van den Brink en zijn auteur, al zou Van den Brink met een zucht herhaaldelijk beweren dat Godfried hem zo vaak kopij beloofde en voorschotten inde op titels waarvan de kopij nooit ingeleverd werd. Laten we eerlijk zijn! Van een succesauteur krijgt een uitgever nooit voldoende kopij!

Ik zal even uw geheugen opfrissen en hier opsommen alles wat er door Elsevier, tussen 1946 en 1969, dus in de loop van 23 jaren, uitgegeven werd en vele herdrukken beleefde:

- in 1947: *Kopstukken*
- in 1948: *De avonturen van Bill Clifford en Buitelingen*
- in 1952: de onsterfelijke *Pa Pinkelman*
- in 1953: *Capriolen*
- in 1955: *Nieuwe buitelingen*
- in 1956: *Wandelingen door Rome*
- in 1958: *Het zondagskind*
- in 1961: *Noten kraken*
- in 1963: *Op de keper beschouwd*
- in 1965: *Van de hak op de tak en Sprookjesboek*
- in 1968: *Mijmeringen*
- in 1969: *Van hetzelfde*

In totaal verschenen bij Elsevier 324 drukken van Bomans' werk!

Maar in datzelfde jaar 1969 verscheen bij uitgeverij Ambo een belangrijke titel uit het oeuvre van Bomans, namelijk *In de kou*, in samenwerking met Michel van der Plas, met als ondertitel: *Over hun Roomse jeugd en hoe het hun verder verging*, een boek dat in een tijdsverloop van vier jaren twaalf drukken beleefde en dezelfde uitgeverij Ambo, onder de competence leiding van Herman Peyfers, bracht het jaar nadien *Beminde gelovigen*, dat een nog groter succes werd dan *In de kou*. In twee jaar tijd beleefde dit tweede Amboboek zes herdrukken.

Tot overmaat van ramp verscheen dan nog in datzelfde zeer productieve jaar 1970, bij een andere uitgeverij, namelijk Sijthoff in Leiden, in samenwerking met de Vlaamse uitgeverij Lannoo, een nog succesvoller boek dan *Bemінде gelovigen*, namelijk *Van dichtbij gezien*, dat in het jaar van verschijnen vier drukken beleefde. Het bevatte de zorgvuldig geredigeerde tekst van de NCRV-televisie-uitzending *Bomans in triplo*, namelijk de verfilming van ontmoetingen en diepgaande gesprekken met broeder Arnold, in het trappistenklooster te Zundert, en met zuster Wally (kloosternaam zuster Borromée), in het klooster van de congregatie van de heilige Carolus Borromaeus in Maastricht. Een uitzending van het hoogste belang voor de vele gelovigen in Vlaanderen en in Nederland.

Een dermate succesvol auteur ziet men nu eenmaal ongaarne naar andere uitgevers overstappen. De enige Elsevier-uitgave uit het jaar 1970, *Oude en nieuwe buitelingen*, bevatte ondanks de titel niets nieuws en de presentatie ervan was zowel Elsevier als Bomans onwaardig. Het omslag paste eerder bij de Rolling Stones en het binnenwerk was ronduit een ramp. Men had gewoon stukken zetsel uit de twee vorige uitgaven bijeengeplakt, waarbij de koptitels niet opnieuw gezet waren. Hierdoor waren de titels nu eens in groot kapitaal, dan weer in klein kapitaal, soms gespatieerd en soms niet. Het was echt een schande, waartegen Bomans in december 1970 verbolgen had geprotesteerd. Dit alles werd mij bij mijn aanstelling op 1 januari 1971 niet verteld. Wanneer ik het wel geweten had, zou ik waarschijnlijk niet eens voor Bomans hebben durven verschijnen.

Toen Bomans uit de kranten had vernomen dat ik als literair directeur bij zijn voornaamste uitgever was aangesteld, wenste hij mij te ontmoeten. Ik kende hem alleen van Antwerpse boekenbeurzen waar ik hem, traag en gebogen, naar de Elsevierstand had zien drementelen om er, onder veel toeloop, zijn talrijke boeken voor een gretig Vlaams publiek te signeren. Met zijn werk was ik niet vertrouwd. Evenmin was ik op de hoogte van de slechte verhouding tussen Bomans en Elsevier, en ook nadat er een lunchafspraak voor ons was gemaakt op 3 januari 1971 in Die Poort van Cleve, vlak bij het toenmalige Elsevierkantoor in de Spuistraat, werd ik hierover in onwetendheid gelaten. Tijdens onze lunch werden er vele literaire onderwerpen aangesneden, maar van zijn problemen met Elsevier was op geen en-

kel moment sprake. Hij repte er met geen woord over.

Hoewel geen twee mensen zo van elkaar konden verschillen als Godfried en ik, klikte het onmiddellijk tussen ons. We kwamen overeen in contact te blijven, wat een definitief herstel betekende van de breuk met Elsevier. Twee maanden nadien, op 2 maart 1971, reed ik naar de Parklaan in Bloemendaal. Godfried was jarig. Ik kwam onaangemeld, slechts gewapend met een doos Belgische pralines. Pas toen ik in de hal stond, begreep ik wat er scheelde. Vele postpakken en ook wat brieven die door de postbode waren gebracht of door de gleuf van de buitendeur op de vloer van de hal vielen, lagen in stapels onaangeroerd. Bij latere bezoeken wist ik dat ik direct door de tuindeur moest zien binnen te geraken.

Hoe kwam Godfried bij me over? Wat de leeftijd betreft, was er weinig verschil, hij in 1913, ik in 1911 geboren. Hij was uit een strikt rooms-katholiek burgerlijk milieu, volgde vanaf 1926 de gymnasiumklassen aan het rooms-katholieke Lyceum Sanctissimae Trinitatis aan de Zijlweg in Haarlem en ging in 1933 rechten in Amsterdam en later in 1939 wijsbegeerte en psychologie studeren aan de rooms-katholieke universiteit van Nijmegen.

Ik kwam uit een vrijzinnig liberaal burgerlijk en uitgesproken Frans milieu, was leerling aan de Rijksmiddelbare Meisjesschool, ging in 1924 de klassieke humaniora volgen op het Rijksatheneum in Dinant, aan de oever van de Maas, om mij in 1928 te laten inschrijven als studente scheikunde aan de Université Libre de Bruxelles, een universiteit gesticht door vrijmetselaren en die de tegenpool moest zijn van de katholieke universiteit van Leuven.

Het is voor mij nog steeds een raadsel hoe het kwam dat onze wegen elkaar kruisten en dat hierdoor zo'n vruchtbare samenwerking, helaas van zeer korte duur, kon ontstaan.

Het viel me wel op hoe mooi Godfried de Nederlandse taal hanteerde, hij sprak duidelijk, accentueerde bijzonder goed. Er was geen enkel spoor van dialect te bespeuren en dat waardeer ik ten zeerste, want, van kinds af aan, onder invloed van mijn Franse grootmoeder van vaderszijde, heb ik een hekel aan dialect. Toen oma in België kwam wonen, had ze veel kritiek op de armoede van de Franse taal, in het Walenland, en op het gebruik van dialect, ook in de betere kringen.

Bomans' eruditie leek me beperkt. Dickens, Goethe, Lodewijk van Deyssel en Hildebrand waren zijn leermeesters, maar ik betwijfel het nog steeds of hij interesse had voor de nieuwste producties uit de Nederlandse letteren, evenmin voor de Engelse of de Amerikaanse, terwijl mijn belangstelling als uitgever beroepshalve naar het allernieuwste ging. Waar had Bomans er de tijd voor kunnen vinden onze letteren van dichtbij te volgen? In zijn lectuurkeuze bleef hij een negentiende-eeuwer.

In het voorjaar van 1971 sloot ik voor Elsevier vier nieuwe contracten met hem af. *De man met de witte das* en *Een Hollander ontdekt Vlaanderen* verschenen nog datzelfde jaar. *Gesprekken met bekende Nederlanders* en *Op reis rond de wereld en op Rottumerplaat* zouden beide postuum verschijnen.

Hiervoor moest ik heel vaak naar Bloemendaal rijden, waar ik steeds hartelijk werd ontvangen. We bespraken er de herdrukken van zijn vele titels, die ik besloten had in nieuwe frisse witte omslagen te brengen, omslagen die hij steeds wenste goed te keuren. Ik trachtte zoveel ik kon zijn verzoeken om tekstwijzigingen in te dijen, want het vertraagde het tot-stand-komen van die herdrukken, maar hij was een perfectionist, ik zou haast durven zeggen een onverbeterlijke perfectionist.

Ik zie ons nog in Haarlem lopen, langs de deftige straten achter het station met prachtige herenhuizen en eeuwenoude parkbomen. Hij wou eerdere plannen heraanpakken, zijn reisverhalen bundelen, nieuwe titels in samenwerking met andere auteurs brengen gezien het gunstige onthaal van *In de kou* met Michel van der Plas, hij wou aan de nog niet uitgegeven tekst van de verhalen en schetsen rond Thomas Robert Spoon voortschrijven en de bestaande tekst herzien. Hij wou, in Engeland, op zoek naar spoken gaan, maar twijfelde of hij het project van een eenzaam verblijf op Rottumerplaat zou aanvaarden. In één woord dat hij zelf vaak gebruikte: hij was in het jaar 1971 'een bezig baasje'.

De verhouding tussen uitgever en auteur werd me pas duidelijk toen Godfried me op 22 april 1971 een brief stuurde die als volgt begon: Nu de breuk met Elsevier en Van der Heyden (de toenmalige directeur van Elsevier Nederland) voorlopig gelijmd en door het contact met jou definitief hersteld is, kan ik op de vriendelijke avances van Lannoo niet ingaan. (De Vlaamse uitgeverij Lannoo was, met Sijthoff, mede-uitgever geweest van *Van dichtbij gezien*.)

Bomans was de auteur die qua begeleiding en tijd veel van zijn uitgever vergde, maar uiteindelijk was het zowel in zakelijk als in menselijk opzicht een dankbare taak. Zijn grote kracht lag hierin, dat hij exact en vaak geestig wist te formuleren wat iedereen dacht en ook graag even sierlijk had willen kunnen zeggen. In feite was hij slechts voor zes titels echt achter een bureau gaan zitten, namelijk voor de *Memoires of gedenkschriften van minister Pieter Bas*, zijn debuut uit eind 1936, voor *Erik, of Het klein insectenboek* uit eind 1940, voor de *Sprookjes* uit 1946, voor *Een halve eeuw trappistenleven* in 1950, geschreven in de abdij van Zundert waar zijn broer Arnold verbleef, voor het *Sprookjesboek* uit 1965, en ten slotte voor *Pim, Frits en Ida* uit 1966. Deze laatste serie leesboekjes voor de lagere school noemde hij schertsend ‘de bruidsschat voor Eva’, zijn dochter.

Het merendeel van de overige titels bestond uit kranten-, radio of televisiewerk, vaak onder druk en dwang geschreven, want Godfried kon geen nee zeggen. Op een werkvergadering van Elsevier-Brussel liet de voorzitter zich eens ontvallen dat er van de plannen van Bomans maar zelden iets terecht kwam, omdat hij zo lui was. Hierop antwoordde ik bits: ‘Nee, hij is niet lui, integendeel. Zijn probleem is dat hij niet kan weigeren en daardoor in een kafkaïaanse toestand is verzeild geraakt.’

Bomans was een auteur die werkelijk voor alles en nog wat werd benaderd, voor een stuk over een sinterklaasfeest of een carnaval in Limburg tot een bijdrage aan een relatiegeschenk van een golfkartonfabriek. Het is me nu en dan ook nog steeds een raadsel hoe hij het klaarspeelde degelijke stukken te blijven leveren. De Belgische Radio en Televisie had hem voorgesteld een reeks gesprekken met bekende Vlamingen te voeren, onder begeleiding van een tv-ploeg. Bomans stelde me voor er een boek van te maken. Deze Elsevier-uitgave getiteld *Een Hollander ontdekt Vlaanderen* verscheen najaar 1971. Verschillende opnamen vonden bij me thuis in Gooik, een dorpje twintig kilometer ten zuidwesten van Brussel, vaak in de tuin, plaats. Ook begeleidde ik hem naar Vlaamse steden waar bekende Vlamingen woonden.

Het viel me op hoe competent hij was in verband met opnamen, zowel wat de klank als wat het beeld betreft. Hij had met Nederlandse tv-ploegen heel veel ervaring opgedaan. Tijdens die opnamen logeerde hij bij mij en plantte zelfs, in mijn tuin, een conifeer en een rododendron, onder het oog van de tv-

camera's. Groot was zijn interesse voor bomen en struiken en ook voor de tuin van Boshof, zijn huis in de Bloemendaalse duinen.

In dat ene jaar 1971 presteerde hij het een cruise rond de Middellandse Zee te begeleiden, in Vlaanderen onder het waakzaam oog van de camera's vele en soms diepgaande gesprekken met bekende Vlamingen te voeren en in Engeland op zoek te gaan naar spoken, natuurlijk ook weer met een televisieploeg achter zich aan. Wat echter de nekslag voor hem werd, was zijn verblijf van een week in volstrekte eenzaamheid op het koude, winderige en onbewoonde Waddenzee-eiland Rottumerplaat. Onder omstandigheden die hem angst inboezemden, moest hij het een hele week uithouden op een veldbedje, in een tentje vol blikconserven, met de verplichting dagelijks rechtstreeks voor de radio in tien minuten verslag uit te brengen over zijn ervaringen. De angst van Godfried tegenover de levenslust van Jan Wolkers, die hem op 17 juli 1971 afloste, zorgde voor een grote respons onder radioluisteraars en ook onder televisiekijkers, want een televisieploeg was, tot ergernis van Bomans, aanwezig bij het in en uitvaren. Wolkers die er, om een uitdrukking uit het dagboek van Godfried te gebruiken, 'onmiddellijk een paar zehonden tegenaan gooide', maakte er een succesnummer van. De grote publieke respons op het verblijf van Bomans en Wolkers op Rottumerplaat wekte trouwens ook de belangstelling van uitgeverij die nog nooit iets van beide auteurs hadden uitgegeven. Een van hen trachtte beiden zelfs tegen elkaar uit te spelen met de bewering dat hij al een contract met de andere had gesloten. Godfried vroeg me bij Jan Wolkers te gaan informeren. Dit is de aanleiding geworden tot de uitgave, door Elsevier, van het dagboek van Rottumerplaat van Jan Wolkers.

Mag ik hier nog oproepen de sombere dagen van Kerstmis 1971? Op 21 december heb ik telefonisch met Godfried afgesproken dat ik hem in de loop van de middag in Bloemendaal zal komen afhalen voor de presentatie van zijn zojuist verschenen boek *Een Hollander ontdekt Vlaanderen*. Na afloop is er een 'kaas-en-wijnreceptie' in de privé-woning van de Belgische ambassadeur in Den Haag. Aan de telefoon heeft Godfried me, tot mijn verbazing, nog gevraagd: 'Angèle, ben je niet bang voor je sparren? Bij ons worden ze, met kerst op komst, uit de tuin gestolen.' 'Och Godfried, ik kan best wat sparren missen. Er staan er honderd in mijn tuin

en wanneer een kind er blij mee is...’ had ik geantwoord. Dat waren zijn laatste woorden tegen mij.

Twee dagen later woon ik, samen met Jan Wolkers en zijn vrouw Carina, de ontroerende kerkdienst en de teraardebestelling van de betreurde schrijver bij. De belangstelling is enorm. Alle kranten publiceren uitgebreide necrologieën.

Na de dood van Bomans ging ik aan het werk, omdat werk soelaas brengt. Meer nog dan toen hij leefde, werd ik door de uitgave van zijn boeken in beslag genomen. In de boekhandel bleek de vraag naar al zijn titels nog vele jaren na zijn overlijden niet te stuiten. Ik zorgde dan ook voor degelijke herdrukken, en voor uitgaven van nog niet eerder verschenen teksten, want dankzij de steun van mevrouw Feilzer-Aug. de Meijer, de toenmalige bibliothecaresse van Elsevier-Nederland, werd er nog heel wat ontdekt, en valt er trouwens, nu nog, veel te ontdekken.

Op 2 maart 1973 zou Godfried zestig jaar zijn geworden en reeds in 1971 had ik met het plan rondgelopen deze verjaardag met een speciale uitgave te vieren. Nu zou het boek veel eerder gereed moeten zijn. Dankzij de ijver en toewijding van iedereen die erbij betrokken was, lukte het om op 2 maart 1972, Godfrieds verjaardag, *Dickens, waar zijn uw spoken?* in de boekhandel te hebben liggen. Dit was een bundeling van bijna alle stukken die Bomans aan de door hem zo bewonderde schrijver gewijd had, geïllustreerd met pentekeningen uit Dickens' tijd.

Twee maanden later verscheen het boek dat voor zijn zestigste verjaardag gepland was, namelijk *Herinneringen aan Godfried Bomans*, een verzameling lange en kortere essays van onder andere Simon Carmiggelt, Kees Fens en Harry Mulisch, afgewisseld met foto's en documenten. Ook was er een gedicht van Adriaan Roland Holst in opgenomen. De vraag was enorm. Onze vriend Jan Coen Bangert, die zo vriendelijk is geweest mij van Gooik naar Haarlem te brengen en die, op uitmuntende wijze, de belangen van de erfgenamen van Godfried heeft behartigd, zal beter dan ik op de hoogte zijn van de oplagen van dit herinneringsboek (7 drukken). Ik veronderstel dat er meer dan honderdduizend zijn verkocht.

Sta mij toe u even in te wijden in de usances van het uitgeversvak. Contractueel heeft een auteur recht op een partij presentexemplaren van de eerste druk en van elke herdruk van zijn boeken. Het schommelt tussen 10 en 20 exemplaren. Gezien de

vele herdrukken van zijn titels (in totaal verschenen alleen al bij Elsevier 324 drukken en herdrukken) zullen al die presentemplaren bij Godfried een invasie, een lawine geweest zijn. Daarom bleef de post opgestapeld liggen op de vloer van de hal achter de buitendeur. Soms werd er toch werk van gemaakt en zodoende, bij elk bezoek aan Boshof, kreeg ik een paar boeken cadeau. Een dezer boeken, een herdruk van *Bemide gelovigen*, is voor mij van grote waarde, want Godfried heeft er op 28 april 1971 een opdracht in geschreven: ‘Voor Angèle, die mij inspirerend terzijde wil staan en daarbij geen moeite schroomt, “*Tantus labor non sit cassus*”.’ Blijkbaar was hij door zijn andere uitgevers niet verwend, want ik deed toch niets anders dan mijn uitgeversplicht.

Toehoorders van deze spreekbeurt, het is nu uw taak om te oordelen of al die inspanningen tevergeefs zijn geweest, indachtig de door Godfried uitgedrukte wens: ‘*Tantus labor non sit cassus*.’ Laat ons hopen dat al dat werk niet tevergeefs geweest is.

Zo goed ik maar kon, heb ik slechts gepoogd een jaar uit mijn lange leven en een jaar uit het veel te korte leven van Godfried Bomans op te roepen.

Ik dank u voor uw aandacht.

L.P. Boon en de Vlaamse/Nederlandse uitgeverwereld *Elfde Boonlezing (2000)*

U bent vanmiddag komen luisteren naar de elfde Boonlezing. Indien u er steeds bij was, zullen alle aspecten van Boons leven en werken u inmiddels bekend zijn, maar de visie van zijn eerste uitgever en de zakelijke kant hiervan zullen u minder vertrouwd zijn. Daar gaat deze spreekbeurt over.

Zojuist verscheen de Nederlandse vertaling van het werk van de Amerikaanse etnoloog Paco Underhill onder de titel *Waarom we kopen wat we kopen*, dus een analyse van ons koopgedrag.

Omdat ik, tijdens deze korte spreekbeurt, het vaak zal hebben over koopgedrag, heb ik aan dit nieuwe boek veel aandacht besteed en wat las ik opeens: ‘Uitgevers zijn archaische types, ooit begraven in de eerste helft van de twintigste eeuw en nooit meer uit hun graf opgestaan.’ Het kwam hard aan!

Zo'n archaisch type staat nu voor u en, met uw goedvinden, zullen we samen onderduiken in die eerste helft van de twintigste eeuw om te weten te komen hoe de toestand van het boekbedrijf was, in het bijzonder in jaar 1942, toen de Aalstenaar Louis Paul Boon een uitgever moest vinden voor *De voorstad groeit*. Zoals u allen weet, was die roman in de eerste helft van 1942 gereedgekomen. Het toeval wil dat, in dat jaar 1942, de jonge uitgeverij Manteau een literaire prijs voor debutanten had gelanceerd, de Leo J. Krijnprijs, ten bedrage van 10.000 frank, een mooi bedrag voor die tijd, het jaarsalaris van een metaalarbeider. Terloops herinner ik u eraan dat de importhandel A. Manteau, door mij in 1932 gesticht, zich enkele jaren later aan het uitgeven van boeken waagde en in het najaar 1938 een roman van Emmanuel De Bom en een verzenbundel van Johan Daisne in de handel bracht. Het was een bescheiden start, maar hiermede werd aangetoond dat Manteau in hoofdzaak een uitgeverij van literatuur zou worden. Het is nooit mijn bedoeling geweest kinderboeken, kookboeken, laat staan kerkboeken uit te geven.

In de roerige jaren 39, 40, 41, met mobilisatie en bezetting, brachten we jaarlijks een tiental titels en vanaf 1942 een dertigtal, niet meegerekend school- en wetboeken, herdrukken en licentiedrukken.

In 1942 hadden we dus een mededeling aan de pers verstuurd, om de L.J. Krijnprijs aan te kondigen. Jeanneke Boon las toevallig het bericht in *Het Laatste Nieuws* en besloot de getypte kopij van *De voorstad groeit* in te zenden.

Uitdrukkelijk stond in de persmededeling vermeld dat de prijs toegekend zou worden aan een debutant. Toch kregen we een stortvloed aan manuscripten, ook van reeds bekende auteurs.

Ik was druk in de weer om een literair fonds op te bouwen en ik kon het dus niet laten aan elke inzending die binnenkwam te ruiken, te snuffelen, hier en daar een paar bladzijden te lezen. Heel gauw wist ik dat de kopij, door een zekere Lowie ingestuurd, torenhoog boven de andere inzendingen uitstak.

Ook de leden van de jury, de letterkundigen Willem Elsschot, Raymond Herreman en Maurice Roelants, in hun taak gesteund door mijn echtgenoot François Closset als secretaris en door de muziekcriticus Willem Pelemans, als vertegenwoordiger van de weduwe Krijn, twijfelden er niet aan dat ze de kopij van een uitzonderlijke roman in handen hadden gekregen.

Ook indien er geen Krijnprijs was geweest, indien de moeilijk leesbare kopij van *De voorstad groeit*, gewoon per post naar Manteau was gestuurd, zou ik er niet aan getwijfeld hebben, ondanks de bezetting en de vele problemen van dien, het boek uit te geven.

Nu ik uit het strijdperk van de uitgevers ben getreden, en over een zee van tijd beschik om na te denken, stel ik me de vraag: ‘Waar zou, in Vlaanderen, in die oorlogsjaren, Boon een uitgever hebben gevonden?’ Aan Hollandse uitgevers viel niet te denken. Door de stijgende verkoop waren de voorraden verdwenen, en papier voor herdrukken of voor nieuw werk was er amper. Vlaamse veelgevraagde auteurs, tot dan in Holland uitgegeven, ik denk bijvoorbeeld aan Elsschot (bij P.N. Van Kampen) en Walschap (bij Nijgh & Van Ditmar) waren totaal uitverkocht en wendden zich tot mij om in licentiedrukken, in Vlaanderen althans, hun werk verkrijgbaar te stellen.

Terloops nog één enkele beschouwing: hoe zou in 1942 een Hollandse uitgever van literatuur gestaan hebben tegen het

Aalsterse van Louis Paul Boon? Vast en zeker had hij eerst en vooral correcties willen aanbrengen, om zijn Hollandse publiek niet voor het hoofd te stoten.

Dus Nederland van toen lijkt me uitgesloten.

En wat Vlaanderen betreft? Ik heb er de tijd voor genomen om dat te onderzoeken. Gelukkig heeft Ludo Simons, in 1987, het tweede deel van zijn *Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen* bij Lannoo laten verschijnen. Een onvervangbaar werk over het boekbedrijf in de twintigste eeuw. Goed gedocumenteerd, zorgvuldig geredigeerd, ruimdenkend en genuanceerd in zijn beoordelingen.

Daarnaast beschik ik over de complete collectie vanaf 1930 van het u allen bekende *Boek in Vlaanderen*. Ik kon dus *Het Boek in Vlaanderen* van 1942 raadplegen. Vele thans zeer bekende uitgeverijen als Houtekiet en André van Halewijck komen er nóg niet in voor. Andere, als Heidelberg, Ontwekking en Orion/Desclée-De Brouwer, na de oorlog ontstaan, en die zich duidelijk profileerden als uitgevers van literatuur, zijn alle failliet gegaan.

Wie kwam, in *Het Boek in Vlaanderen 1942*, als uitgever van literatuur, met advertenties naar voren?

Lannoo, die in de laatste jaren zo'n vlucht heeft genomen, ook als literaire uitgever, stond in 42 met twee pagina's advertentie, één voor *Galerij van Dietsche Grooten*, reproducties in veelkleurendruk van portretschilderijen van degenen die men nu BV (Bekende Vlamingen) zou noemen, en de tweede voor de reeks 'Dietsche Gestalten', bevattende biografieën van onder anderen Willem van Oranje, Johanna van Konstantinopel, Vondel en Rubens. Lannoo had toen blijkbaar geen interesse voor literair scheppend werk als romans en poëzie. Daarbij, even terloops, het verschijnen van *De voorstad groeit* bij Lannoo zou onvermijdelijk een kwade brief van de bisschop van Brugge hebben uitgelokt.

Uitgeverijen als Standaard Boekhandel, Zonnewende uit Kortrijk, Romen en Zonen uit Maaseik en het Davidsfonds mogen wij, om dezelfde redenen, als uitgesloten beschouwen.

Een tweede categorie Vlaamse uitgevers kwam evenmin in aanmerking, ze stond bekend als min of meer *deutschfreundlich*. Het waren Volk en Staat, Die Keure, De Vlijt, Het Steen, De Regenboog, Steenlandt (uitgever van DeVlag, het orgaan van de Deutsch-Vlämische Arbeitsgemeinschaft), De lage landen, op 1 juli 41 gesticht en bij de bevrijding verdwenen, Die Poorte,

Cultura, Zeemeeuw/Wiek op (uitgevers van Cyriel Verschaeve). Er blijven drie adverteerders in *Het Boek in Vlaanderen 1942* over.

Met Uitgeverij Het Kompas uit Mechelen had Korneel Goossens een prachtig fonds weten tot stand te brengen, vooral vanaf 1933, na een kapitaalsuitbreiding. Maar waarschijnlijk had Goossens te hoog gemikt; wegens financiële moeilijkheden moest hij in 1937 aftreden en werden de activiteiten op een laag pitje gezet. Bij De Nederlandsche Boekhandel, in 1892 gesticht en vanaf de oprichting door Hollanders geleid (Smeding/Oosterwijk), kwam in 1934 de Turnhoutenaar Albert Pelckmans aan het hoofd. Uit de enkele literaire titels vermeld in zijn advertenties in *Het Boek in Vlaanderen 1942*, stel ik vast dat Boon in dat fonds niet zou hebben gepast, tussen Emiel van Hemeldonck en Paul Lebeau.

Bij De Sikkel had Boon waarschijnlijk enige kans, al stond die uitgeverij vooral bekend om haar schoolboeken en wetenschappelijke uitgaven. De Sikkel was ook de uitgever van Paul van Ostaijen geweest en had tussen 1920 en 1930 alle belangrijke namen uit de Vlaamse literatuur uitgegeven. Echter, schrijft Ludo Simons: ‘De oorlog bracht geen stilstand, alleen een minder grote expansie.’ Daarbij had De Sikkel een essay over film van de tegelijk beruchte en toch zielige Jeanne de Bruyn in zijn fonds, dezelfde Jeanne de Bruyn die in onze letteren nog slechts bekend staat door een paar regels uit haar bespreking van *Abel Gholaerts* in *Volk en Staat*. Zij drukt de wens uit dat deze roman, mét de auteur én zijn uitgever, op een brandstapel zou terechtkomen.

Gelukkig kwam haar wens niet in vervulling. Ik zou anders hier niet staan.

Aan u stel ik dan ook mijn vraag: waar zou Boon in 1942 zijn debuut uitgegeven hebben gekregen? Met een onuitgegeven manuscript in zijn lade zou Boon uit wanhoop waarschijnlijk zijn pen hebben neergelegd en het penseel genomen. Misschien was hij in de schilderkunst helemaal opgegaan en hiermede onze tweede James Ensor geworden. Wie weet?

In 1942 leerden mijn man en ik Boon van dichterbij kennen. Soms verscheen hij, met zoontje Jo, op ons appartement in de Cortenberglaan te Brussel.

Jo herinnert zich de lekkere taartjes die hij kreeg. Met mijn man was het vooral sigaretten roken en een borreltje drinken, terwijl ze gespannen naar de, door de bezetter gestoorde, BBC trachtten te luisteren.

Met gretigheid, haast gulzigheid, greep Boon in de rekken van onze privé-bibliotheek naar de oorspronkelijke uitgaven van Theodoor Dreiser, John dos Passos, Upton Sinclair en vooral naar Henry Millers eerste drukken van *The Tropic of Cancer* (1934), clandestien in Parijs verschenen en *The Tropic of Capricorn* (1939), boeken die tientallen jaren in Engeland en in de Verenigde Staten verboden waren en pas in de jaren zestig mochten worden herdrukt en te koop gesteld.

Helaas, op de rekken van de Vlaamse lezers en van de Vlaamse ‘boekeringen’, zoals het toen heette, bleef het debuut van Boon afwezig.

Ietsje vóór het verschijnen van *De voorstad groeit* had ik de eerste druk gebracht van *De trap van steen en wolken* van Johan Daisne. *Trap* en *Voorstad*, beide dezelfde verkoopprijs, namelijk 65 frank ingenaaid en 85 frank gebonden.

Een grote rol in onze afzetmogelijkheden werd toen gespeeld door de Vlaamse, voor een groot deel parochiebibliotheken, Vlaanderen telde plusminus 1400 bibliotheken, waarvan circa 70 procent lid was van het ASKB, in 1922 op verzoek van kardinaal Mercier opgericht. Het Algemeen Secretariaat van Katholieke Boekerijen was uitgever van het tijdschrift *Boekengids* en van een soort index, dit wil zeggen een lijst met zedelijke quotering van elke titel, een lijst waarmee de bibliothecaris in zijn aankoop- en uitleenbeleid rekening moest houden.

Ook wie geen lid was van het ASKB moest noodgedwongen rekening houden met het oordeel van het tijdschrift *Boekengids* en van het *Lectuur-repertorium*. En dat gold niet alleen voor bibliotheken, maar ook voor het publiek, de leerkrachten en de boekverkopers. Nooit zal ik vergeten hoe een pastoor in soutane, gevolgd door een sliert brave, puisterige en toen al weinig gemotiveerde jongetjes langs de stands op de boekenbeurs liep, het *Lectuur-repertorium* constant raadplegend.

In dit beruchte *Lectuur-repertorium* van eerwaarde heer Joris Baers, kreeg *De voorstad groeit* een II en *De trap van steen en wolken* een III met asterisk.

II betekende: ‘streng voorbehouden lectuur (boeken die slechts bij uitzondering, om gegronde redenen, door welgevormde lezers mogen gelezen worden)’.

III met asterisk betekende: ‘voorbehouden lectuur, boeken die

wegens bepaalde passages of grondgedachten niet voor alle volwassenen geschikt zijn, maar voor gevormde volwassenen, ook ontspanningshalve, in aanmerking kunnen komen; onderstelt meer dan gewone geestesontwikkeling vanwege de lezer'. Waarschijnlijk hadden talrijke Vlaamse lezers een meer dan gewone geestesontwikkeling want *De trap van steen en wolken* werd een succes, dat ik vaak moest laten herdrukken.

Zal dit verschil in beoordeling een rol gespeeld hebben in de verkoop van *De voorstad groeit*? Daar valt niet aan te twijfelen. Toch heeft het vele piekeren over dit probleem mij doen inzien dat er waarschijnlijk nog een andere reden kon zijn.

De voorstad groeit was een zwartgallig boek, hier en daar met wrange humor geschreven, het behandelde actuele problemen in een stad vol zwaarmoedigheid. *De trap van steen en wolken* daarentegen was puur escapisme. Er werd probleemloos in geleefd, met veel paardrijden, sigaretten roken en borrels drinken.

De atmosfeer van de eerste oorlogsjaren was drukkend, hopeloos, haast uitzichtloos. Pas na Stalingrad en vooral na de landing op 10 juni 1943 van de Geallieerden op Sicilië, kan men spreken van een voorzichtige euforie. Maar tot die data had men het gevoel dat het Duitse leger van de ene overwinning naar de andere liep. Wie onder de hier aanwezigen heeft die ellendige jaren 40, 41, 42 bewust meegemaakt? Zijn er in deze zaal nog veel getuigen van onze wanhoop en onze ontberingen?

Iedereen ontpopte zich tot boekenlezer. Het boek werd (om een uitdrukking te ontlenen aan de *Standaard der Letteren* onder de pen van Jan Flamend) 'een schuilplaats voor de boze wereld'. Die schuilplaats vond de lezer waarschijnlijk niet in *De voorstad groeit*, wél in *De trap van steen en wolken*.

Weet u dat, op literair gebied, hetzelfde verschijnsel tijdens de Eerste Wereldoorlog zich had voorgedaan?

Toen *Pallieter* van Felix Timmermans in 1916 verscheen, dus midden in Wereldoorlog I, was het onmiddellijk een overrompelend succes. De titelfiguur van deze roman die onbekommerd door het leven ging en een uitbundig geluk uitstraalde, bood 'een schuilplaats voor de boze wereld'. Ook al heeft dit boek in het *Lectuur-repertorium* een II gekregen, zelfs in Nederland een I van het aartsbisdom van Utrecht, pas vanaf de zestiende druk, toen Timmermans zijn tekst wat gezuiverd had, kreeg het een III.

Eenzelfde geval van autocensuur deed zich tussen de twee wereldoorlogen voor. Einde 1927 verscheen *De teleurgang van den Waterhoek* van Stijn Streuvels. Twaalf jaar later, in de tweede herziene herdruk, blijken talloze passages te zijn geschrapt. Wou Streuvels de pikante passages van de relatie tussen Mira en Maurice weren, om zijn werk voor katholieken aanvaardbaar te maken? De roman is in zijn oorspronkelijke versie in november 99 bij Manteau heruitgegeven.

Erbarmelijke toestanden waar de hier aanwezigen geen benul van hebben. En toch: ‘en de boer die ploegde voort’.

Ondanks het feit dat Boons romandebuut niet werd verkocht, bleef ik zijn werk uitgeven: in 1944 *Abel Gholaerts*, in 1946 *Vergeten straat* en *Mijn kleine oorlog*. Ik was zo optimistisch! *De voorstad groeit* liet ik door Denis Marion in het Frans vertalen; en *De trap van steen en wolken* door Paul Méral. Ik was er van overtuigd ‘dat de wereld op mijn Vlaamse auteurs stond te wachten’. Ik was er eveneens van overtuigd dat Holland na mei 45 op hun boeken stond te wachten en dat ik mijn voorraden bij het beëindigen van de oorlog naar Nederland zou kunnen exporteren. Hoe kan een mens zich toch vergissen! Waangedachten en luchtkastelen! Direct na de bevrijding had in Vlaanderen niemand meer interesse voor lectuur, tenzij voor de schaars verschijnende dagbladen. Alle aandacht ging naar nieuwe kleren en schoenen, men durfde dromen van koelkasten, auto's, zelfs van verre reizen. Aan een ‘schuilplaats’ had men geen behoefte meer, letterlijk noch figuurlijk.

Wie herinnert zich nog dat de gulden, na de bevrijding, een zwakke munt was, met een officiële en een niet-officiële koers? Nu dat onze noorderburen, met hun sterke munt, zo welvarend zijn, lijkt het onvoorstelbaar, en toch is het zo geweest.

Om de speculatie te remmen nam Nederland uiterst strenge maatregelen, terwijl productie en dus export door de regering flink gesteund werden, mede juist dankzij de zwakke gulden. Een boekenimportbureau werd in Den Haag opgericht, dat ging bepalen welke formulieren moesten worden ingevuld en vooral hoe het zeer beperkte contingent aan vreemde valuta's verdeeld zou worden.

Nederland had, na vijf oorlogsjaren, een grote behoefte eerst en vooral aan wetenschappelijke boeken uit het buitenland. De

wetenschap was niet stil blijven staan in de Amerikaanse universiteiten. Dus werd besloten dat 80 procent van de beschikbare valuta's moest worden besteed aan boeken of tijdschriften van wetenschappelijk of opvoedkundig karakter. Voor de Vlaamse uitgeverij kwam het hard aan; met het uitgeven van wetenschap blonken we niet uit, en ik moet u zeggen dat de protesten vanuit de Vereniging ter Bevordering van het Vlaamse Boekwezen hevig waren en dat, helaas, de Belgische regering ons niet steunde. Daarbij waren de lonen in België veel meer gestegen dan in Holland, zodat de verkoopprijs van nieuwe uitgaven voor Nederland veel te hoog was. Aan export van Vlaams literair werk van Boon, Daisne en vele anderen viel niet te denken.

In het tweede deel van zijn *Geschiedenis van de uitgeverij in Nederland* schrijft Ludo Simons: ‘dat de Nederlandse boeken ongehinderd naar België konden worden uitgevoerd, terwijl de export in omgekeerde richting op protectionistische maatregelen stuitte van het Nederlandse uitgeversbedrijf en de Nederlandse regering’. Deze erbarmelijke toestand heeft tot 1950 geduurd.

Zodoende zag ik mij gedwongen mijn mooie plannen opzij te schuiven en het aantal nieuwe literaire titels tot een minimum te herleiden. Helaas waren vele contracten al tijdens en direct na de oorlog getekend, voor vertalingen en voor de uitgave in acht delen van het *Verzameld Werk* van Karel van de Woestijne. Die contracten moesten worden uitgevoerd en waren er de oorzaak van dat de inkrimping van het fonds zich pas in 1949 liet voelen. In 1949 brachten we slechts drie titels, in 1950 slechts één herdruk, in 1951 vier titels, in 1952 drie titels, in 1953 waren het al zes titels. Het heeft tot 1958 geduurd voordat er bij Manteau een twintigtal literaire werken en vele herdrukken jaarlijks konden worden gebracht.

Aan het uitgeven van nieuw werk van Boon viel in die naoorlogse jaren niet veel te denken. Ik ben blij dat Centrum Netwerk mij de kans heeft gegeven het niet altijd rooskleurige verhaal van Manteau uit de doeken te doen.

Ik weet heel goed dat ik verder zal moeten leven met de smaad van ‘het meesterwerk van de Vlaamse letteren, *De Kapellekensbaan* van Louis Paul Boon, geweigerd te hebben’. Ik kon niets anders doen, ik stond machteloos. Ook aan het herdrukken van de vier titels die ik uitgegeven had, viel niet te denken. Er was geen afzet in Vlaanderen en geen export naar Nederland.

Nog veel langer zou ik kunnen uitweiden over de problemen van een uitgever, over de huidige toestand van boekhandel en uitgeverij in Vlaanderen, over de onstuitbare vlucht van onze schrijvers naar Holland, over het gebrek aan vakopleiding voor uitgevers, redacteurs en boekverkopers, terwijl de ons omringende landen, in dat opzicht, over talrijke mogelijkheden beschikken.

Maar genoeg ellende en geklaag. Laten we een virtueel glas heffen op het nieuwe millennium. ‘Er lijkt een sfeer van optimisme te ontstaan’, schreef verleden week een Vlaamse kwaliteitskrant, waarbij verteld werd dat filmregisseur Spielberg aan een scenario werkt, met als uitgangspunt de vraag: ‘Wat gaat er gebeuren als alles goed gaat?’

Gedaan met doemdenkerij en apocalyptisch perspectief.

Enkele citaten uit radio-, TV- en kranteninterviews

‘Ik heb het, alles welbeschouwd, toch zeer verrijkend gevonden om contact te hebben met zoveel auteurs. Ik zou haast durven zeggen: slechts Guido Gezelle en Multatuli heb ik niet gekend. Dat is wat je te danken hebt aan het feit dat je hoogbejaard bent. Vanaf de generatie van Van Nu en Straks tot vandaag zijn al die auteurs kennissen, of vaak heel goede vrienden.’

radio-interview met
BETTY MELLAERTS
1986

‘Uitgeven of schrijven of schilderen of alles wat enigszins - om een modewoord te gebruiken - creatief is, daar hou je niet mee op op de dag dat je vijfenzestig bent. Nee, je blijft vroeten, steeds met het gevoel dat je nog heel veel fouten maakt, dat je nog heel veel kunt leren, maar dat het zo boeiend blijft dat je het iemand anders niet gunt.’

radio-interview met
THOMAS RAP
1985

‘Oud? Ik hou niet van dat woord. Ik voel me niet oud. Het spijt me zeer. Misschien zie ik er zo uit. Ik zit nog vol plannen. Als u wist wat ik nog allemaal wil doen en moet doen.’

radio-interview met
PAT DONNEZ
1999

‘Rimbaud dichtte dat je met zeventien onmogelijk serieus kunt zijn. Ik heb een leeftijd bereikt waarop jezelf serieus nemen nog meer misplaatst is.’

kranteninterview met
JOHAN ANTHIERENS
1988

Over de moorddadige wraakactie van de Duitsers in Dinant op 23 augustus 1914:

‘Dat vermoorden van bijna zeventhonderd mensen in een stadje met een bevolking van vierduizend. Dat verbranden van alle huizen, terwijl wij, de vrouwen en kinderen, daartussen in een stoet moesten lopen met alle gevaren van instortende muren en vonken, totdat wij de gevangenis bereikten... En er waren natuurlijk gekwetsten onder ons... Dat kan ik niet vergeten.

Het is mede de reden waarom ik bijvoorbeeld geen tv heb. Ik heb er wel een gehad in de tijd van de oorlog in Vietnam. Ik zag steeds die afschuwelijke scènes waar kinderen bij betrokken waren. Ik kon niet vermijden te denken: “Hoe zullen die kinderen dat verwerken? Hoe zullen ze het overleven? Wat zal er van die kinderen worden?”

Ik werd toch zo moe van ernaar te kijken en van die angst die steeds terugkeerde, dat ik op een zekere dag tegen iemand die iets kwam repareren, heb gezegd: “Man, pak dat toestel.” Hij kon het niet geloven. Het was de dag van zijn leven. En voor mij ook.’

radio-interview met
JOHAN ANTHIERENS
1986

‘Waarschijnlijk heb ik aan de gebeurtenissen van augustus 1914 een afschuwelijk syndroom overgehouden. Misschien is mijn vak mijn genezing geweest.’

radio-interview met
FRANK VAN DER LINDEN
1998

‘Onmiddellijk toen ik in 1942 De voorstad groeit van Louis Paul Boon in handen kreeg, viel het me op. Dat kon niet anders. Niet dat de taal zuiver was. Maar hij had een vaart. Hij kon vertellen. Hij had iets te zeggen. Het was iets merkwaardigs, heel wat anders dan wat ik ooit had meegemaakt.’

radio-interview met
JOHAN ANTHIERENS
1986

-----

*‘In de collaboratiebladen werden de boeken die ik uitgaf, werkelijk met de grond gelijk gemaakt. “Decadent.” Het enige wat ze ons toewensten, was bomen gaan hakken en steen gaan kappen langs de wegen en de auteurs en hun raadgevers op een brandstapel met hun slechte boeken. In de fik.
Ik heb er mij nooit zorgen over gemaakt. Het waren woorden.’*

radio-interview met
JOHAN ANTHIERENS
1986

‘Het probleem met Louis Paul Boon, dat waren niet de Duitsers. Ze ignoreerden dat, ze moesten oorlog voeren. Het probleem was het katholieke Vlaanderen. Het was een moeilijke tijd, want ik had hem zo gaarne een grotere bekendheid willen geven. Ik had hem zo gaarne flink willen verkopen, want hij had het nodig. Maar Vlaanderen reageerde zeer afzijdig. Vlaanderen was er nog niet rijp voor.’

radio-interview met
PAT DONNEZ
1999

‘Boon kreeg van de katholieke boekerijen een slechte quotering. Hij mocht dus niet in de bibliotheken liggen en meestal ook niet in de etalages van de boekhandels, want er werd onmiddellijk protest tegen aangetekend door een of andere voorbijganger. Het was moeilijk om hem in Vlaanderen aan een publiek te helpen. Maar ik ben hem trouw gebleven. Ook na de oorlog kon ik zijn boeken in Vlaanderen niet verkopen en niet naar Nederland uitvoeren wegens de beperkende maatregelen van de Nederlandse regering. Het was geen gemakkelijke taak hem uit te geven. Ik bleef zitten met al die boeken. Nu zijn ze antiquarisch heel veel waard. Is dat een troost, misschien?’

radio-interview met
BETTY MELLAERTS
1988

‘Ik ben geen Vlaamse. Dat ik het Vlaams gekozen heb, is een puur toeval, omdat ik in een Nederlands milieu ben terechtgekomen tijdens mijn studie aan de universiteit en daar heel wat - eveneens door een puur toeval - Nederlandse schrijvers leerde kennen en enkele Vlamingen.’

radio-interview met
BETTY MELLAERTS
1988

‘Dans les milieux que je fréquentais, je n'ai jamais rencontré la moindre hostilité. Nullement. On trouvait, je crois, très sympathique qu'une wallonne s'était donnée la peine - du moins, c'est ce qu'on pensait, or chez moi c'est venu presque naturellement - d'apprendre le néerlandais. Il faut dire que j'ai le bonheur d'apprendre aisément une langue étrangère. Je suis une éponge de ce point de vue là.

Ou bien était-ce naïveté de ma part? Et il y a aussi un certain aveuglement. Quand on a décidé de faire quelque chose, on continue malgré tout. On fonce.’

radio-interview met
JEAN-POL HECQ
1986

‘Ik ben niet feministisch. Ik vind het een schijnprobleem. Ik vind het een schande dat men bij de verkiezingen eist dat een derde van de kandidaten op de lijst vrouwen zijn. Dat is discriminerend voor de vrouwen.

Ik heb nooit het gevoel gehad dat ik achteruit gesteld werd doordat ik een vrouw was. Soms denk ik dat het zelfs een voordeel is geweest. Een uitzondering, natuurlijk, maar toch.’

radio-interview met
PAT DONNEZ
1999

‘Om een goed schrijver te zijn mag je niet twijfelen. En ik heb het gevoel dat ik achter elk woord dat ik op papier zet, eerst een groot vraagteken plaats. Als je wist, voor een stukje van niks, wat voor zoekwerk ik verricht, uit angst dat het niet juist zou zijn. Ook in mijn formulering. Ik ben altijd bang geweest. Dus, stel je voor dat ik zou beginnen aan een heel boek.’

radio-interview met
THOMAS RAP
1985

‘Men kan altijd dromen van wat anders. Toen ik jong was en in Brussel kwam, was ik zo geboeid door alles wat er gebeurde in het net geopende Paleis voor Schone Kunsten, dat ik me geroepen voelde om schilder of balletdanseres of god weet wat te worden. Want er gebeurde daar altijd iets. Het waren merkwaardige jaren. Maar ja, ik had een uitgeverij.’

radio-interview met
BETTY MELLAERTS
1988

‘Om een of andere reden wordt er kunstmatig een scherpe scheiding tussen Nederlanders en Vlamingen in stand gehouden. Ik zou nog willen meemaken dat daar eens een einde aan komt.

Er bestaat tegenover Vlaamse auteurs die niet in een Nederlands fonds zitten, nog al te dikwijls een volkomen ongemotiveerde achterdocht. De Nederlanders realiseren zich nauwelijks dat de generatie die nu in Vlaanderen aan het woord is, een van de eerste is die in haar eigen taal opgevoed werd en er toch reeds in slaagde zich verantwoord uit te drukken en een volwaardige culturele bagage te verwerven. En dat dan nog in een tijd die toch al zo ontzaglijk snel evolueert.’

kranteninterview met
FERNAND AUWERA
1968

‘De verhouding Vlaanderen-Nederland wordt er niet beter op, helaas. Wij hebben veel illusies gehad. Ik meende na de Tweede Wereldoorlog dat heel Nederland stond te wachten op de Vlaamse auteurs die ik ontdekt had. Dat was helemaal niet waar. In Nederland werd gevreesd dat een te sterke Vlaamse uitgeverij ook een te sterke concurrent zou worden, niet alleen op de Vlaamse, maar zelfs op de Nederlandse markt.

De Vlaamse uitgevers zijn dus niet verwend geweest. Het heeft na de oorlog nog vijf jaar geduurd voordat we daar enigszins voet aan wal konden krijgen. Er is dan een tijdje een zekere belangstelling geweest. Was het menens of geveinsd? Ik kan het niet zeggen.

Nu is er werkelijk een soort misprijzen voor wat hier tot stand gebracht wordt. Ik snap het niet. Wij zijn met achttien miljoen. Wij spreken dezelfde taal. Maar we kunnen niet samenwerken. In Europa zullen we de boot missen, vrees ik, indien we niet tot een degelijke samenwerking kunnen komen.’

radio-interview met
KARIN STROBBE
1991

‘Men maakt zich nu zoveel zorgen over mijn archief. Maar dat is een glas water in een oceaan. Maar weet u dat er in Holland honderdduizenden brieven en stukken van Vlaamse schrijvers zullen blijven, eeuwig lang, doordat onze Vlaamse schrijvers bij voorkeur, van Hugo Claus tot Tom Lanoye, in Nederland worden uitgegeven?’

(een debat met minister van Cultuur Luc Martens naar aanleiding van de beslissing van Angèle Manteau om haar archief van de periode 1971 tot 1988, met in hoofdzaak brieven van Nederlandse auteurs uit haar Elsevier/Amsterdam-tijd, te schenken aan de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag)

tv-interview in *De Zevende Dag* met
CHANTAL PATTYN
1998

‘Uitgeven is kiezen. Maar welke zijn de maatstaven om een bepaald manuscript wel te kiezen en het andere naar de auteur terug te sturen? Dat is niet met woorden te beschrijven. Het is een aanvoelen. Wikken en wegen. En het is vaak een groot probleem, want niet alle manuscripten zijn bij een eerste lectuur zo rijp dat je onmiddellijk ja kunt zeggen.’

radio-interview met
BETTY MELLAERTS
1988

‘Er zijn in het boekenvak historische vergissingen te citeren. Gallimard heeft Proust geweigerd. Querido heeft het Dagboek van Anne Frank niet aanvaard. Nijgh heeft Ik, Jan Cremer afgewezen en er zijn er zeker nog meer. Ik zal ook wel fouten begaan hebben. Als het gebeurt, vind ik het beter dat ikzelf het boek geweigerd heb, want je moet ook voor je vergissingen instaan.’

tv-interview met
JOOS FLORQUIN
1967

‘Je weet toch wel dat de resultaten en de financiële problemen een grote rol spelen in de evolutie van een uitgeverij? Dat je heel wat projecten moet laten varen, omdat je ze niet tot stand kunt brengen? Dat wordt vergeten in de geschiedenis van de literatuur.’

radio-interview met
THOMAS RAP
1985

‘Ik zou geen uitgever geworden zijn, indien ik geen optimist was geweest.’

tv-interview met
IVO BELET
1992
